

न. नं.

म. ग्रं.

विषय

लेखक गी.

संग्रहालय क्रमांक

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचे नांव

दीपक

380

काव्य

इंदूर संस्थानच्या महाराणी
श्रीमती अहल्याबाईसाहेब हाळकर
यांचें पद्यात्मक चरित्र

हें लघुकाव्य

गोविंद एकनाथ गोसावी स्कूलमास्तर खानापूर

यांनीं रचिलें.

मया न परिशीलितं विविध-गद्य-पद्यादिकं ॥
नचापि बुधसंगतिः परिजनानुसक्तामतिः ॥
तथापि मम मानसं भवति तेऽपि नृत्युत्सुकं ॥
कुरुष्व मम शारदे विमल-बुद्धि-दानं शिवे ॥१॥

[प्रथकर्त्यानें सर्व हक्क स्वाधीन ठेविले आहेत]

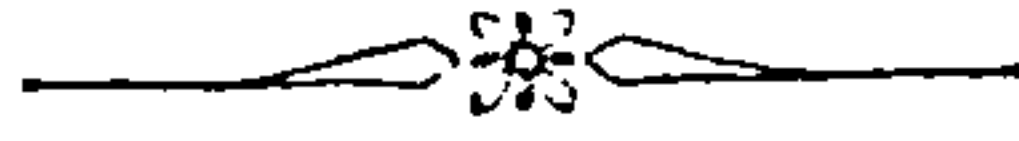
हरी सखाराम खानोलकर, यांनीं

सदानंद छापखान्यांत छापविलें.

सन १८९६

किंमत ०१२ आणे.

अभिप्राय.

मीं पुस्तक वांचिलें व मला तें सर्व चांगलें वाटलें; यांत कांहीं शंका नाही. कोठें कोठें द्रान्वय दिसून येतो परंतु तो आपला हा प्रथम-च प्रयत्न असल्यामुळे असणें साहजिक आहे. मुळीच ज्याला एक साधीही कविता करितां येणार नाही त्यानें एवढी आपली काव्य-कल्पना पाहिली ह्मणजे विस्मित होणें साहजिक आहे, ह्मणून मला वाचण्यास फार आनंद वाटला. सर्व ठिकाणीं बहुतेक प्रसादगुण पूर्ण आहे. कळावें १८।७।९६

हरी महादेव भडकमकर. बी. ए.

संस्कृत भाषेचे प्रोफेसर
विलसन कॉलेज (मुंबई.)

रा० गोविंद एकनाथ गोसावी यांनीं रचलेलें “ श्रीमतीदेवी अहल्याबाई साहेब होळकर ” यांचें काव्यबद्ध-चरित्र मीं पाहिलें. मुख्यतः ग्रंथांत शार्दूलविक्रीडित, शित्तरिणी, स्रग्धरा, पृथ्वी वगैरे सुश्राव्य वृत्तांचा भरणा शुद्ध व सरळभाषेनें केला आहे. कवितेचे व्याकरण व छंदःशास्त्र यांत कोठें चूक झालेली दिसत नाही. हल्लीं होणाऱ्या काव्यांत हें चांगल्यांपैकीं एक आहे म्हणण्यास मला हरकत दिसत नाही. पौरोभाग्य व जनांचें भिन्नरुचित्व यांनीं कोणास निराळेपणा वाटल्यास नाइलाज आहे. सदर ऐतिहासिक काव्य श्रवणीय व आदरणीय आहे. ४।७।९६

पांडुरंग अमृत शास्त्री जळगांवकर.

नांदेरा (वऱ्हाड)

परोपकारी व सद्य असे सत्पुरुष व साध्वी स्त्रिया यांची चरित्रे सहृदय मनुष्यांनं कितीही वेळ वाचिली, तरी पुनरपि वाचावीशीच वाटतात ; आणि मनुष्याची ही इच्छा तृप्त होण्याचे मार्ग मुद्रणकलेनें तर फार सांपे झाले आहेत. ही सध्यांच्याकाळीं परमेश्वराची कृपाच समजली पाहिजे.

दूध हा पदार्थ रुचि-संबंधाने कोणत्याही पात्रांतून घेतला असता, मिष्ट लागतोच. परंतु उत्तम व स्वच्छपात्राच्या योगाने घेणारास जास्त आनंद होतो, हे सर्वास अनुभवाने माहित आहेच. त्याचप्रमाणे ग्रंथाचे आहे. वतुस्तः हे काव्य गीर्वाण-भाषेत व कवि-कुल-गुरु कालिदासासारख्या सर्वमान्य कवीनें केले असते तर ते विशेष तृदयंगम झाले असते हे उघड आहे.

महाराष्ट्र-भाषेतही भोरपंत वामन वगैरे कवींनीं अत्युत्तम व सर्वमान्य ग्रंथ केले आहेत. त्यांपैकीच कोणीही प्रस्तुत काव्य केले असते तरी फार बरे झाले असते. परंतु देशभाषेची थोडीशी-अगदी थोडी कां होईना-सेवा करावी हा उद्देश मनांत धरून मी यथामत्या सेवा केली आहे. हा माझा पहिलाच प्रयत्न आहे. व तो कितपत साधला आहे हे पाहण्याचे काम सुज्ञांचे आहे.

गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निदु-क्षेडाविवेश्वरः ।

शिरसा श्लायते पूर्वं परं कंठे नियच्छति ॥

वरील श्लोकांत सांगितलेल्या शंकराच्या विभूती-प्रमाणेच सज्जन हे दोषत्यागी व गुण-ग्राही असतातच करिती, ग्रंथांतील गुण घेण्याबद्दल त्यांची निराळी प्रार्थना करावयास नको.

विद्वद्भ्यं रा० रा० हरी महादेव भडकमकर बी. ए. विल्सन कॉलेजचे गीर्वाणभाषेचे प्राफेसर यांनीं आपला अमूल्य वेळ खर्चून हे काव्य समग्र वाचून पाहिले व जागजागी फार महत्त्वाच्या सूचना केल्या त्यांबद्दल मी त्यांचा फार आभारी आहे त्याचप्रमाणे वे० शा० सं० रा० रा० पाडुरंग अमृतशास्त्री जळगांवकर यांनींही हा समग्र ग्रंथ वाचून पाहिला व सूचना केल्या. त्यांचाही मी फार ऋणी आहे वि. रा. रा. रावसाहेब निलकंठ नारायण भट डे. ए. इन्स्पेक्टर जि० बुलढाणा यांनींही या ग्रंथाचा कांहीं भाग वाचून पाहिला त्याबद्दलही त्यांचा आभारी आहे.

हैं काव्य रचतांना रा० रा० गजानन चिंतामण देव यांनी लिहिलेला " श्रीमंत अहल्याबाईसाहेब होळकर " नांवाचा गद्य ग्रंथ फार उपयोगी पडला त्याबद्दल त्यांचे व मि० रा० रा० हरी सखाराम खानोलकर यांनी हे काव्य प्रकाशित केले त्यांबद्दल त्यांचेही मजवर संस्मरणीय उपकार झाले आहेत.

सर्व सुज्ञ व रसिक लोकांनी योग्य आश्रय व उत्तेजन दिल्यास श्रीमल्हारराव होळकर, श्री परशुरामभाऊ पटवर्धन, श्रीछत्रपति शिवाजी महाराज, श्रीजगद्गुरु शंकराचार्य इत्यादिकांच्या पद्य चरित्रांनी देशभाषेची व सुज्ञांची सेवा करण्याचा मानस आहे. तो शेवट्यास नेण्यास साच्चिदानंद परमात्मा शक्ति देवो, एवढी त्या सर्वेश-चरणी प्रार्थना नमस्कारपूर्वक करित आहे.

खानापूर,
सपटंबर १८९६

गोविंद एकनाथ गोसावी
इनामदार पळसगांवकर.

सूचना—शुद्धिपत्राप्रमाणें पुस्तक दुरुस्त करून वाचावें.

(आर्या.)

श्री हरिहरभक्ता तूं, देवि अहल्ये वरा धराभूषा ॥
पूषा तुज साधु म्हणे, ख्याता तुज सम न बाण-तनुभूषा ॥१॥

देवि अहल्याबाई, झालीस जगत्रयांत तूं धन्या ॥
न न्याय-धर्म-निरता, अन्या कलिमाजिं ऐकिली कन्या ॥२॥

जाणे धर्म करीना, त्या स्तवितो कोण पंडितंमन्या ॥
न न्याय धर्म निरता, अन्या कलिमाजिं ऐकिली कन्या ॥३॥

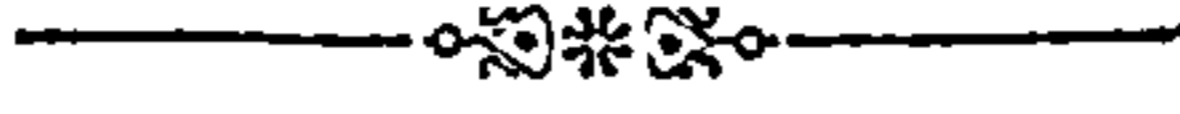
धर्मार्थ गोत्रजन्या, किंवा झालीस तूं धरा-जन्या ॥
तुज देवि भेटली जी, सत्कीर्ति कधीच हेत राजन्या ॥४॥

न त्यजसि नर्मदेते, देवि तुझी ती बहुप्रिया आली ॥
गंगेचीहि सखी हे, कीं उभयमनांत सत्क्रिया आली ॥५॥

श्री-विष्णु-पदी स्तविली, त्वद्भक्ता हे तुलाहि मानावे ॥
विश्व जिला वानिनसें, का न मयूरें हि तीस वानावे ॥६॥

‘ मोरोपंत.

विषयाऽनुक्रमः

अंक १ ला (अहिल्या-पति-जनन)	....	....	....	१
अंक २ रा (अहिल्या-जनन)	....	....	....	४
अंक ३ रा (अहिल्या-विवाह)	....	....	....	८
अंक ४ था (संसारसुख)	....	....	....	१३
अंक ५ वा (पति-निधन)	....	....	....	१६
अंक ६ वा (श्वशुरनिधन)	....	....	....	२१
अंक ७ वा (पुत्रनिधन)	....	....	....	२७
अंक ८ वा (राज्य संकट)	....	....	....	३१
अंक ९ वा (तुकोजि-सिंहासन-प्राप्ति)	....	....	....	४०
अंक १० वा (तीर्थयात्रा)	....	....	....	४४
अंक ११ वा (राज्येक्षण)	....	....	....	४८
अंक १२ वा (अन्यनृप-व्यवहार)	....	....	....	५४
अंक १३ वा (दान-स्वभाव-दर्शन)	....	....	....	५६
अंक १४ वा (कैलासगमन)	....	....	....	६३

शुद्धिपत्र.

पान	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२	२८	सकलां	सकला
४	४	वा	वा
५	१९	करून	करुन
१०	७	आपला	अपुला
१०	१३	वेन	वेत
१०	२७	सोनपुरहि	सोनपुरही
१२	७	तुकोजी	तुकोजि
१५	९	मनें करुन	मनें करून
२३	२७	दुःखाश्च	दुःखाश्रु
२४	४	तीस	जीस
२४	१५	महेश्वरीं	महेश्वरीं
२६	११	परिश्रम करूनी	श्रम बहु करूनी
३७	१०	गांठीं	गांठि
४०	२	प्राप्ती	प्राप्ति
४१	२३	हेतु	हेतू
४९	९	सचिव	सचिवता
६४	१४	मृत्तिका	मृत्तिका

कवि
२०

श्रीमती देवी अहल्याबाई होळकर यांचें चरित्र.

(शार्दूल-विक्रीडित.)

श्रीसीतारमणा तसेंच नमित्तों त्या विश्वनार्था-प्रती ।
हे देवोत मला सुकाव्य करण्या बुद्धी ' अहल्या सती ' ॥
वाल्मीकादिक आद्य जे कवि त्यां सर्वास वंदूनि मी ।
मोरोपंत-कवीस वामन तुका इत्यादिकांन्या नमी ॥ १ ॥

पुण्य-श्लोक नलादि साधुवर या भूमी-वरी होउनी ।
गेले त्यापरि शुद्ध-कीर्ति अगदी साध्वी अहल्या जनी ॥
गेली होउनि गाजते बहु जिची सत्कीर्ति या भारती ।
वाँपी, घाट, जलान्न-दानसदन ऐसी जिची सत्कृती ॥ २ ॥

देवाला भजणें, द्विजांस नमणें, गार्गीस सांभाळणें ।
पुत्राच्या-परि प्रेमयुक्त सकलां मानूनिया बोलणें ॥
सद्विप्रांस धन, तशींच वसनें गो-दानही अपिणें ।
देवांगार सुनिर्मिणें कृति जिची स्वाँद्वन्नही वाटणें ॥ ३ ॥

शास्त्री, पंडित वैदिकादिक द्विजा सन्मानुनी आदरें ।
विद्याऽऽचार बघूनि देत सकलां शाली तशीं धातरें ॥
देवी, साध्वि, सती जिला ह्यणुन हा भूलोक वाखाणितो ।
तीतें मी नमुनी तिच्या गुणगुणां वर्णावया इच्छितों ॥ ४ ॥

आहे होळ ह्यणुनि एक अगदीं कुग्राम नीरा-कुला ।
त्यामध्ये परिवार घेउन सदा खंडू वसे चौगुला ॥
त्यानें जन्म महा प्रसिद्ध पुरुषा मल्हार-रावा दिलें ।
ज्यानें गाजवुनी स्वनाम जर्गतीं राज्यास संपादिलें ॥ ५ ॥

१ शोभायुक्त सीतारामाला २ महादेवाला ३ पवित्र आहे कीर्ति ज्यांची ते
४ विहिरी ५ पाणपोया व अन्नसत्रें ६ चांगली करणी ७ ब्राह्मणांस ८ चांगल्या
ब्राह्मणांस ९ वस्त्रें १० देऊळ ११ गोडअन्न (पक्वान्न) १२ विद्या व वागणूक
१३ गुणांच्या समुदायास १४ खंडें १५ नीरानदीच्याकाठीं १६ जगांत.

(२)

(स्रग्धरा.)

शेती-भाती करूनी उदर-भर करी खंडुजी, चौगुल्याला ।
एकाएकी यमाने करुन अवकृपा गट्ट केले तयाला ॥
त्याची कांता स्वभ्रात्या-जवळ मग निवे जावया खानदेशा ।
मल्हारीचे स्वजीवा-सम अवन करी नित्य प्रार्थी गिरीशा ॥ ६ ॥

(इंद्रवज्रा.)

दुःखांऽऽकुला माय निवे मुलाला ।
घेऊनि, गेहाप्रति पातलीला ॥
भ्राता अशा त्या अपुल्या स्वसेला ।
सांतवूनि ठेवी स्वगृही तियेला ॥ ७ ॥

(स्रग्धरा.)

मेढ्या मल्हारि राखी प्रति-दिवशिं खपे मायही शेतकारी ।
ऐशा कष्टांत त्यांनीं बहुत दिन अहो कंठिले त्याच ग्रामी ॥
एका मध्यान्ह-काळीं दिनकर तपतां पूर्ण तीर्थां-करांहीं ।
माता वृक्षांतळाला भुजगवरं-फणेखालतीं पुत्र पाही ॥ ८ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

गेली धांवत भोजजीस कथिली वार्ता, बहू घाबरी ।
पाहूनी भगिनी तसाच निघुनी तो ये भुजंगावरी ॥
घालावा जंव घाव तो अटपुनी सर्वांग नागें तिला ।
वल्मीकीं शिरुनी मुला न डसुनी आनंद तेव्हां दिला ॥ ९ ॥
आज्ञा-पालन-दक्ष शूर बरव्या भाचास त्या मातुले ।
कंटाजीस दिले हुशार करण्या युद्धामधें चांगले ॥
मल्हारी बहु धीर-वीर बनण्या प्रारंभ हा जाहला ।
होता बारगिरी-वरी मग शिलेदारी पदा पावला ॥ १० ॥
बाजीराव तदा पित्यांसह निघे दिल्लीवरी जावया ।
जातांना दिसला बहुत उमदा मल्हारि खासा तया ॥
हला दिल्लीवरी करी प्रथम तें तेथें लढे चांगला ।
याची युद्ध-कला बघुनि सकलां बाळाजि आनंदला ॥ ११ ॥

१पोटभरणं २ आपल्या भावाजवळ (भोजजीजवळ) ३ रक्षण ४ दुःखानें
च्यास ५ घरीं ६ बहिणीला ७ सूर्य ८ तीक्ष्ण किरणांनीं ९ मल्हाररावाची
आई १० मोठ्या नागाच्या फडेखालीं ११ हकीकत १२ वारुळांत १३ आज्ञा
पाळण्यांविषयीं तत्पर १४ बापा-बाळाजीपंता-सह.

(स्रग्धरा.)

वाळाजी-पंत याचें बघुन बळ तसें शौर्य चातुर्य झाला ।
चित्ती संतुष्ट भारी झडकरि मनसद्वार केलें तयाला ॥
स्वारांच्या पांचशांचा करुनि अधिपती संगती ठेवुनी त्या ।
मल्हारी, 'राव' तेव्हां मिळवुनि पदवी तोष दे मातृ-भ्रात्या ॥ १२ ॥
(शार्दूल-विक्रीडित.)

पूर्वी दाय-बहादुरा यवनपें त्या माळवी नेमिलें ।
होतें, त्यांत शिरून त्यास निकरें युद्धार्थ बोलाविलें ॥
आज्ञा युद्ध करावयास दिधली तें पेशव्यांनै तया ।
मल्हारी मग थोर युद्ध करुनि कीर्तीहि पावे जया ॥ १३ ॥
होता शूर खरा रणाविण दुजा दायो दिसेना बरा ।
रस्ता स्वस्थपणें निघूनि सकलीं जाया यमाच्या घरा ॥
श्रीमंतें करुनी कृपा मग सुभा बक्षीस मल्हारिला ।
देवोनी तहशील-दार-पदवी मल्हारवा वानिला ॥ १४ ॥
ही वार्ता सुखदा जनांत पसरे, मामास मातेस ती ।
एकोनी अतितोष होउनि तदा देवास तीं प्रार्थिती ॥
“ देवा थोर कृपा करून गरिबां सौख्यामधें घातलें ।
वाळा देउनि आयु पूर्ण करवी सर्तुकृत्य तूं चांगलें ” ॥ १५ ॥

(स्रग्धरा.)

मामाला एक कन्या सकल-गुणवती प्रौढही अंबुजाक्षा ।
तेजस्वी धैर्यशाली धनगर असुनी सर्व-कृत्यांत दर्शा ॥
नामें जी गौतमा ती नव-नृपति अशा मर्तुलें भागिनेया ।
देऊनी तुष्ट केली सतर्नय भगिनी आणखी आत्मजाया ॥ १६ ॥

(गीति.)

समरोत्साही जाया, समरोत्साहास लाभली बरवी ।
विजयी उत्साह करी, अजयी पतिला लढाइला फिरवी ॥ १७ ॥
मोठें राज्य मिळालें, पूर्व-वयीं फार भोगिली विपदा ।
तारि चैनी नच झाला, मल्हारी रंजवी प्रजेस सदा ॥ १८ ॥

१ धनी २ मामाला ३ वादशहानें ४ वाळाजीपंतानें ५ दायबहादुरास ६ सग-
ळ्यांनीं ७ सुखदेणारी ८ फार आनंद ९ आयुष्य १० चांगलें काम ११ पोक्त
१२ कमलनयना १३ गृहकृत्यांत १४ चतुर १५ नवा राजा १६ मामानें
१७ भाचाला १८ मुलासह १९ आपली वायको २० लढाईची उत्सुकता असलेली
२१ वायको २२ पराभव झाला असतां २३ दुःख.

प्रभु पेशव्यास युद्धा, -मध्ये साह्यार्थ जो सदा टपला ।
जपला प्राणाहुनिही, बाजीरावा तसेच रयतेला ॥ १९ ॥
झाला पुत्र त्याचे, खंडोबा ठेवुनी दिले नाम ।
स्मारक स्वपित्याचे वा, कुल-देवाचेच हे असे नाम ॥ २० ॥
ज्या देवीचे आह्मी, नमुन तिला सांगतो चरित्र भले ।
भावी पति खंडोबा, सकलांला मान्य युग्म हे झाले ॥ २१ ॥
स्व-सुत-मुखाला पाही, मल्हारी नंद जेवि कृष्णाच्या ।
दशरथ रामाच्या वा, जन्मे आनंदला स्वतनयाच्या ॥ २२ ॥

(अहल्या-पति-जनन नामक प्रथमांक समाप्त.)

द्वितीयांक प्रारंभ.

अहल्या जनन .

(आर्या.)

श्री-एकनाथ-जन्मे, पैठण आळंदि ज्ञानरायाने ।
आली प्रख्यातीला, तैशी पाथर्डि या अहल्येने ॥ १ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

हल्ली पाथरडी जनांस सकला कुग्राम ऐसी दिसे ।
ती पूर्वी रमणीय धान्यसहिता संपत्तियुक्ता असे ॥
श्रीमते वसदूनि पेठ बरवी ते फौजही ठेविली ।
त्या-योगे नगरासमान गमुनी लोकां दिसे चांगली ॥ २ ॥
गांवा-भोवति लांबलांब कुरणे होती तृणांची अती ।
त्यामध्ये फिरती यथेच्छ चरती गो-वत्स यांच्या तंती ॥
विप्रांची सदन बरीच असुनी गांवांत देवालय ।
होती, शोभविले त्या नगरिला तसेच विद्यालये ॥ ३ ॥

(आर्या.)

आनंदराव शिंदे, धनगर होता त्या पुरी-मध्ये ।
साध्वी भार्या त्याची, तो वागे साधुसा जना-मध्ये ॥ ४ ॥

१ आठवण देणारी कृति २ जोडपे ३ आपला मुलगा ४ प्रसिद्धीला ५ सुंदर
६ धान्याने युक्त ७ धनाने युक्त ८ गवतांची ९ गाई व वासरे १० रांगा
११ घरे १२ शाळें.

(९)

(पृथ्वी.)

सदा विमल मानसी, रत परोपकारी सदा ।
सदास करुनी श्रमा पिकवि शेत तो, आपदा ॥
कदा न शिवली जया धनगरांत मान्याग्रणी ।
सदार सुख-युक्तही असुनि तुच्छ सौख्या गणी ॥ ९ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

भार्या प्रेमयुता, घरी सकलही वस्तू बरी शेतकी ।
विशेशी मन, मान्य जे सुजन त्या, नाही परी सौख्य कीं ॥
त्याला पितृजना निर्वाप तिथिला द्याया नस संतती ।
त्या-योगे बहु खिन्न तीं उभयतां देवा सदा प्रार्थिती ॥ ६ ॥
त्याची स्त्री बहु सार्वधान चतुरा साध्वीहि होती खरी ।
संतानाविण मानसी तळमळे यात्राहि भारी करी ॥
मुंजाबास प्रदक्षिणा करुनिही मलहारि जेजूरिचा ।
सायासा नवसा करून सुखवी हेतू पुरेना तिचा ॥ ७ ॥

(स्रग्धरा.)

सर्वांगी राख ज्याच्या बहुत असति ज्या कंठि रुद्राक्षमाला ।
कक्षे भिक्षार्थ झोळी, असुनि नवजटाजूट तो मस्तकाला ॥
गोसावी एक ऐसा नशिव उघडतां, पातला सुस्वभावे ।
अन्नेच्छे तृप्त त्याची करून सुखविला साध्विने देवभावे ॥ ८ ॥
गोसावी तुष्ट झाला, वदत मग तिला “ म्हाय इच्छा कशार्चा ।
आहे ती स्पष्ट सांगा ” नमुनि पद सुधी संतती-लागिं याची ॥
स्वामी देऊनि रक्षा “ पुरविल तुमची देव इच्छा भजा जा ।
भावे सेवा करोनी करैविर-नगरीं देविला तांषदा जा ” ॥ ९ ॥
एसी आज्ञा करुनी निघुन झडकरीं जाय तो भिक्षु वेगे ।
कांतीं हे वृत्त येतां प्रियकर पतिला फार हर्षेच सांगे ॥
तेव्हां आनंदरावा बहुत प्रभद तो होय कोल्हापुराला ।
जायाला सिद्ध झाला सुदिर्न बघुनि तो योग्य-काळीं निघाला ॥ १० ॥

१ निर्मल २ मनांत ३ गर्क ४ चाकरासह ५ मान्यजनांतमुख्य ६ वायकोसह
७ पितरांना ८ तिलांजळी ९ श्राद्धतिथीला १० सावध ११ नवीन जटांचा
फेटा १२ क्षुधा १३ गोसावी १४ अंगारा १५ कोल्हापुरांत १६ वायको
(आनंदरावाची) १७ आनंद १८ चांगला दिवस १९ मुहूर्ताविर.

(शार्दूल-विक्रीडित.)

गेलें भाविक जोडपें करविरीं सेवावया देविला ।
 तेथें राहुन एक वर्ष करुनी सेवेस त्यांनीं तिला ॥
 केलें तुष्ट ह्मणून स्वप्न-समयीं दृष्टांत रावां भला ।
 झाला कीं "उदरीं तुझ्या जन्तु स्वतां मी घेत आहे" चला ॥११॥

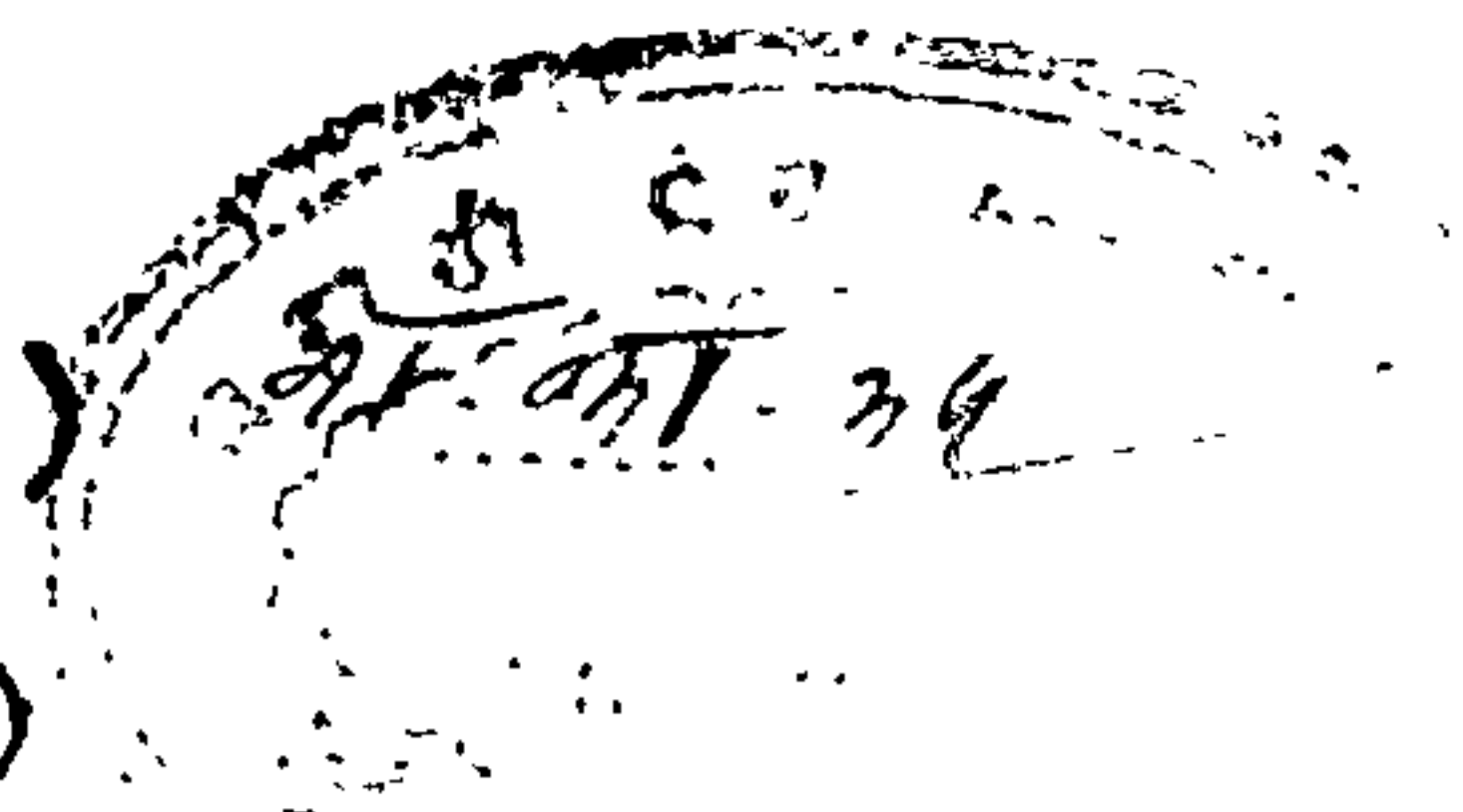
(स्रग्धरा.)

"सेवेनें तुष्ट झालें परत निघून जा आपुल्या तूं घराला ।
 येतें पोटीं तुझ्या मी" कथुनि मग शिवा गुप्त झाली; सतीला ॥
 ऐसें आनंदें सांगे श्रवण करवि तो आपल्या बायकोला ।
 विप्रांचा संघें त्यानें धन, वसन, तदा देउनी तोषवीला ॥ १२ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

"कोणी एक मुवासिनी सतनया माझ्याकडे येउनी ।
 भाळीं कुंकुम लावुनी मुलगिला ओटीमधें घालुनी ॥
 झाली गुप्त" असें तदा स्व-पतिला स्वप्नास सांगे सती ।
 स्वप्नांनीं परिपूर्ण हेतु गमुनी आले घरा दंपती ॥१३॥
 विप्रां भोजन श्री-फलांसह स्वणां विप्रस्त्रियांनां दिलें ।
 अंधाऽपार्ग जना शिधा सकलही आसां जनां चांगलें ॥
 देई भोजन तोष पावुनि मनीं राहे बहु प्रीतिनें ।
 ती, झाली मग गर्भिणी पतियुता, उत्साह केला तिनें ॥१४॥
 होता मास पुरे प्रमूत मग ती झाली, सु-कन्या तिला ।
 पूर्णदूसम तेजयुक्त बघुनी आनंद आनंदला ॥
 पूर्वीं सूर्य-कुलावतंस नृपती पुत्रार्थ सेवा जशी ।
 धेनुचीं करुनी अपत्य-सुख घे याची कृतीही तशी ॥ १५ ॥
 त्या वेळीं नगराहुनी धनगरें ज्योतिर्विदों आणिलें ।
 कन्येच्या टिपणास त्यास लिहिण्या-लागीं तदा प्रार्थिलें ।
 त्यानें वर्तवुनी ग्रहांस लिहिली तत्पात्रिका बोलिली ।
 ऐकूनी सकला तया द्विजवरा अत्यादरें पूजिला ॥ १६ ॥

१ आनंदरावाला २ जन्म ३ देवी ४ आनंदराव ५ समुदाय ६ मुलीसह
 ७ नारळासह ८ व्यंग ९ पतीशींयुक्त १० पूर्णचंद्रासारखी ११ सूर्यकुलांतील
 मुकुटमणी दिलीपराजा १२ कामधेनुची १३ संतानसुख १४ अहमदनगराहून
 १५ ज्योतिष्याला १६ वाचिली १७ सगळी.

(स्रग्धरा.)

ऐकाहो पत्रिका ती "सकल जन हिशीं मातृ-प्रेमा धरून ।
सन्माने वागणूका करतिल, इजला एक राजा वरून ॥
रांजी खाशी करूनी रमविल प्रमुदें, ही पुढें तोषवील ।
औदार्ये दानधर्मे सकल वसुमती तुष्ट भारी करील " ॥ १७ ॥

(धार्या.)

बारा दिन झाले तें, थाटाचें बारसें बहू केलें ।
ठेवुनि बाम अहल्या, घुगन्यांनीं बांधवां सुखी केलें ॥ १८ ॥
ती कन्या वर्षाची, झाल्यावर चालण्यास जें लागे ॥
तैसेंच बोलण्याला, झाले ते हर्षचित्त त्या योगें ॥ १९ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

सौंदर्ये रतिच्यौपरी जरि नसे, तेजस्वि होती सुतां ।
नेत्रे-घ्राण तशीं दुर्जां सकल-ही तीं इंद्रिये पाहतां ॥
भारी मोद मना जनास सकला देई अहल्या भली ।
तन्माता बघुनी हिच्या बहुविधा लीलांस आनंदली ॥ २० ॥

(आर्या.)

पिंपळपान कपाळीं, हसळी शोभे गळ्यामधें बरवी ।
हातांत बिंदलीला, घालुनि माता तिला बहू सजवी ॥ २१ ॥
झाली दिगंत कीर्ती, साध्वीच्या ज्या गुणां-मुळें जगतीं ।
औदार्यादि गुण तिचे, पंचम वर्षीहि चांगलें दिसती ॥ २२ ॥
ती पोर मैत्रिणीशीं, प्रेमानें वागुनी तयां सुखवी ।
कांहीं पदार्थ खाया, मिळतां सर्वास वांटुनी देई ॥ २३ ॥
पोरपणीं खेळ तिचा, आवडता मांडुनी दगड एक ।
त्याची पूजा करणें, तद्भजनें ती दणाणवी चौक ॥ २४ ॥
मधुर तसें सत्य सदा, सर्वाशीं बोलणें अहल्येचें ।

कोणी असत्य वदतां, भाषण तिजशीं मुळीं न होत इचें ॥२६॥
 या सद्गुणांमुळें ती, सर्वांना फार फार प्रिय बाली ।
 झाली, सदैव जवळी इच्छिति जन ती मनोहरा बाली ॥ २६ ॥
 पंतोजि मित्र होता, आनंदाचा घरा-जवळ शाला ।
 होती, तो अनपत्यैचि, सांभाळी नित्य प्रीतिनें इजला ॥२७॥
 त्या गुरुवरतीं पितरां,-पेक्षां माया बहू करी बाला ।
 शिकवी वाचायाला, क्षण न विसंवे गुरूहि तो तिजला ॥२८॥
 भारत रामायण त्या, पंतोजीला असे पुरें पाठ ।
 तोतीस कथासांगुनि, करवी कविताहि कांहीं मुखपाठ ॥२९॥
 सत्व हरिश्रंद्राचें, सीतेचें प्रेम आपल्या रमणी ।
 तैसा वनवास तिचा, तिजकरवीं ऐकवी कुलीनमणी ॥ ३० ॥
 दमयन्ती लग्नोत्सव, ती सावित्री पती कसा उठवी ।
 अज्ञात-वास सतिचा, सांगुनि दुःखार्त मृत्यु-भू ठसवी ॥३१॥
 (अहल्या-जनन-नामक द्वितीयांक समाप्त.)

तृतीयांक प्रारंभ.

अहल्या विवाह.

(शिखरिणी.)

तुझी कन्या एका नृपति- तनयातें वरुन ही ।
 सुखातें पावोनी करिल सुख-युक्तां बहु मही ।
 असें नक्षत्रज्ञें जरिहि जनकाला सुचविलें ।
 तरी त्यानें आप्ता-प्रति वर बत्राया फिरविलें ॥ १ ॥
 परी त्यांचे गेले फुकट अगदीं यत्न सगळे ।
 नदी-संयोगाला जलनिधि असावा नच तळें ॥
 ह्यणोनी ते सारे धनगर तदा स्वस्थ बसले ।
 वर-प्राप्ती-साठीं सकैलमुरदेवा नवसिलें ॥ २ ॥

१ बाप जो आनंदराव त्याला २ कन्या ३ संतान नसलेला ४ चांगल्या कुलां-
 ताल व श्रेष्ठ ५ विराटाचे घरीं गुप्त राहाणें ६ द्रौपदीचा ७ दुःखानें भर-
 लेली ८ मृत्युलोक ९ राजपुत्राला. १० सुखी ११ ज्योतिष्यानें १२ सोयऱ्या-
 भाषण्यांस १३ समुद्र १४ नवरा मिळण्यासाठीं १५ परमेश्वराला.

(शार्दूल-विक्रीडित.)

ज्याने जन्म दिला मुलीस वरही त्या ईश्वर पाहुनी ।
 ठेवूनी दिधला असेल ह्यणुनी केलें विचारा मनीं ॥
 रात्रोत्रासमेत शूर-वर त्या मल्हारवाचा पडे ।
 जेव्हां हो तळ थोर पाथरडिला तेव्हां पती सांपडे ॥ ३ ॥
 होता एकच शूर-धीर-वरही मल्हारवाला सुत ।
 संगें घेउनि त्यास नित्य शिकवी राज्यार्द्धिचें हृदय ॥
 अंगानें दृढ नाद त्यास बरवा त्या पारधीचा असे ।
 त्या-योद्धा बहुतोष तो कधिं कधीं शाहूसही देतसे ॥ ४ ॥
 लंगोटा चढवुनि तंग वरतीं काचा कसी तो गडी ।
 काढी दंडे उदंड पेलुनि बहु जोड्या करी पक्कडी ॥
 घोडा धांवत सोडुनी सकलही पैजा सुतें जिंकिल्या ।
 पुत्रा युद्ध-विशारदा बघुनि त्या मातोश्रीं आनंदल्या ॥ ५ ॥

(स्रग्धरा.)

खंडूचें लग्न आतां लवकर करणें प्रार्थिलें गौतमीनें ।
 भत्याला फार प्रेमं परि वैधु बघण्या यत्न केला न त्यानें ॥
 सैन्याच्या सुव्यवस्थेप्रति करुन मुदें वैसले लोक कांहीं ।
 गप्पा गोष्टी कराया नरमंगपति तो पेशवा आणि हाही ॥ ६ ॥
 शिष्यांना सोडुनी तो गुरुवर तिथला पेशव्या भेटण्याला ।
 आला तैसाच वैसे रघुपति-जवळी गोष्टि ऐकावयाला ॥
 श्रीमंतोक्तीस^३ माना डुलवुनि करुनी हास हो चाललेल्या ।
 तों तेथें येउनी ती गुरुजवळ बसे स्वस्थ-चित्तें अहल्या ॥ ७ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

गोरीपान नसे तरी मुख-तिचें होतें बहु चांगलें ।
 श्रीमंतादिक सर्व तीस बघुनी चित्तांत संतोषले ॥
 त्यांनीं सर्व हकीकतीस पुसिलें पंतोजि सांगे कथा ।
 श्रीमंतासह रावें तो बहु तदा आनंदला सर्वथा ॥ ८ ॥

१ पराक्रम्यांत श्रेष्ठ २ शूर व धैर्यवान यांच्यांत मुख्य ३ राज्य वाढविण्याचें
 ४ इंगित ५ जंजर ६ मलखांबा-वरच्या पक्कडी ७ युद्धांत चतुर ८ गौतमाचार्य
 ९ नवरी १० पुरुषश्रेष्ठ ११ गुरुश्रेष्ठ १२ रघुनाथरावाजवळ १३ श्रीमंत पेश-
 व्याच्या बोलण्यास १४ मल्हारराव १५ सर्वप्रकारें.

खंडूला बहु योग्य ही वधुअसे मल्हारवा बोलला ।
श्रीमंतासहि मान्य होउन पुढें खंडूहि बोलाविला ॥
'व्हावी काय मुला तुला वधु बरी' सत्प्रश्न हा ऐकला ।
'सुजांचे सुविचार मान्य मजला' खंडू तदा बोलला ॥ ९ ॥
पंतोजी-करवीं तया अणवुनी आनंदरावा पुसा ।
हेतू हा तुजला असे मत वरा किंवा तुझा तो कसा ? ॥
'मी आहे प्रभु दास योग्य आपला व्याही नसे व्हावया ।
कन्येचें बहु भाग्य वा शिवकृपा' तोही वदे मान्य या ॥ १० ॥
(आर्या.)

श्रीमंत-मता तो घे, विप्राकरवीं मुपत्रिका पाही ।
ऐकुनि हर्षित होई, उत्सव करण्यांत गुंतला व्याही ॥ ११ ॥
साखर-पुडाहि दिवला, लग्नोत्सव पुण्य-पत्तन-स्थानी ।
धरुनि तिथी संनिधची, करण्याचा बेन ठरविला त्यांनी ॥ १२ ॥
आनंदराव कन्ये-सह, मग येऊनि सकल भौर्येला ।
वृत्तांत घरीं ऐकवि, नच मावे हर्ष तो तदा तिजला ॥ १३ ॥
(स्वधरा.)

आनंदा तें वऱ्हाडी जमवुनि सगळे वेउनी शिक्षकाला ।
सामानाच्याहि गाड्यांसह मग निघुनी पुण्यग्रामांत आला ॥
इंदूराच्या अर्धीशे नृपति-वर दुजे उत्सवीं आणण्याला ।
आमंत्राया तुकोजी सुविनय-नत त्या धाडिलें भ्रातृजांला ॥ १४ ॥
(आर्या)

जयपूर उदेपूर तें, वस्तर धामी तशीच कुंभेरी ।
ग्वालहेर बडोद्याला, तैसें आंवाहन जात ह्येसूरीं ॥ १५ ॥
(शादूल-विक्रीडित.)

झालांवाड थिआक जावळ टिखा कोचीन बुंदी दुबा ।
कोटा भावलपूर ईदर तसें तें झिद नाभाहि बा ॥
लाहारु विकनीर सोनेपुरहि गोद्रा कुनीयारपा ।
नालाघार तिरोज बादलपुरा तसें दुजाही नृपा ॥ १६ ॥

१ चांगला सवाल २ सूत्र जे आपण त्या आपले ३ मान्य ४ महाराज
५ पुण्यास ६ जवळची ७ वायकोला ८ विनयानें नम्र ९ पुतण्याला १० आमंत्रण
११ यांताल बहुतेक संस्थानें उत्तरहिंदुस्थानात आहेत.

(११)

(स्रग्धरा.)

मल्हारी मित्र होता, ह्यणुनि नरपती पातले लक्षकार्या ।
सर्वांचा संघ मोठा जमुनि गजवजे फार तें ग्राम आर्या ॥
वाजंत्री वाजती हो अभिनय करुनी वारमुख्यांगना त्या ।
सर्वांच्या मानसांला रमवुनि करिती सुस्वरें गान नृत्या ॥१७॥

(आर्या.)

श्रीमंत शांढुराजा, देउनि बहुमान त्या परिजनाला ।
उल्हासें आला तें, मल्हारीलाहि हर्ष बहु झाला ॥ १८ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

मोठा मांडव त्या वितानें बरवें त्या भोवतीं झालरी ।
हंड्या झुंवर गोलकादि खचले हो मौक्तिकांच्या सरी ॥
मोठीं घालुनि जाजमें वरें भले मोठेच ते गालिचे ।
गाद्या लोड बिछावले नरपती तें बैसले देशिचे ॥ १९ ॥

(स्रग्धरा.)

शाहू उच्चासनीं तो नृपति-वर दुजे बैसले त्याजपारीं ।
डाव्या बाजूस बैसे प्रतिनिधि दुसरी मंडळी आणि खाशी ॥
एका बाजूस राजे करभर नमनें अर्पिती सालसाला ।
ते होते बैसलेहो बुधुवर ववुनी हर्ष सर्वास झाला ॥ २० ॥

(आर्या.)

खंडोवानें कंठीं, कंठा घालुनि मौक्तिकांचा तो ।
शिरपेंच पगडिवरतीं, दिसला मदनासमान साचा तो ॥ २१ ॥
मस्तकिं भर-जारि पगडी, तैशी पायांत ती तुमान बरी ।
भरजारिचा अंगरखा, मणि-युत कंठकांस घातलें स्वकरीं ॥२२॥
मंगलविधि करण्याला, त्यांना लग्नगृहांत मग नेलें ।
तेथें समंत्र विप्रें, विधि करुनी ' सावधान ' ही केलें ॥ २३ ॥
मोठ्या थाटानें ती, वरात नगरांत मिरवुनी तेथें ।
येऊनि शाहु-पार्यां, ठेविति सुकुमार-दंपती माथें ॥२४॥

१ समुदाय २ पुणें ३ हे श्रेष्ठ मनुष्या ४ हावभाव ५ श्रेष्ठ नायकिणी ६ मनाला
७ चाकराला ८ छत ९ गोळे वगैरे १० जाजमावर ११ उंच सिंहासनावर
१२ खंडणी १३ रत्नस्रचित १४ कड्यांना.

अनपत्य शाहुराजा, मोठ्या प्रेमें वधुवरास स्वये ।
 उंत्सर्गी घेउनि त्या, घाली मग शैकरा मुखां-मध्ये ॥ २५ ॥
 सैखीक खंडुजी हा, मेढ्या राखीत जो बसायाचा ।
 शाहूत्सर्गी परि तो बसला हा खेळ सत्य नशिवाचा ॥ २६ ॥
 शाहू नंतर दुसऱ्या, मानकऱ्यांनीहि घातली सुमुखी ।
 उत्साहे साखर ती, त्या-योगे फार हर्षली सुमुखी ॥ २७ ॥
 इकडे तुकोजी-राये, हार तुरे आणि तांबुलां दिधले ।
 अत्तर गुलाबपाणी, गणिका-करवीं सुनृत्यही केले ॥ २८ ॥
 शाहुराजा मग नृप, दुसरे गेलेहि मंडपांतून ।
 तेव्हां बक्षिस घेउन, गेले वारांगनांदि तेथून ॥ २९ ॥
 दुसरे दिवशीं त्याने, थोर दिली मेजवानी राजांना ।
 मानादि व्यवस्थेला, झाला आनंद पाहुनी त्यांना ॥ ३० ॥
 राजे निरोप घेउन, गेले स्वस्थानि आपल्या वेगे ।
 मल्हारी जेजुरिला वोहरें घेऊनि पातला संगे ॥ ३१ ॥
 कुल-दैवत खंडोबा, तेंपद-कमलीं मुलांस लोळविले ।
 घेउन प्रसाद त्याचा, विप्रां द्रव्यादिकेहि तोषविले ॥ ३२ ॥
 श्रीमंतोज्ञा घेउन, गेला मल्लारि माळवा-देशीं ।
 इंदूर-नगरिं झाली, पाहुनि सानंद ती प्रजा त्याशीं ॥ ३३ ॥
 ज्योतिर्विद-कथनापरि, कन्येला नृपति लाधला वर जें ।
 आनंद बायको-सह, आनंदोदधिमध्ये बुडाला तें ॥ ३४ ॥
 परि कन्यासुख बघण्या, मृत्यूने ठविला न हा जोडा ।
 नश्वरें सुख-दुःखे हीं, पाहुनि संसार-पाश हा तोडा ॥ ३५ ॥

(अहल्या-विवाह-नामक, तृतीयांक समाप्त.)

१ मूल नसलेला २ मांडीवर ३ साखर ४ बायकोसह ५ शाहूच्या मांडीवर
 ६ सुंदर वदनांत ७ सुवदना ८ नायकिणी ९ चांगला नाच १० नायकिणी वगैरे
 ११ मानपान वगैरे १२ वधुवर १३ त्याच्या पायावर १४ धन वसने वगैरेनी
 १५ पेशव्याचा हुकुम १६ आनंदित १७ ज्योतिष्याच्या सांगण्याप्रमाणें १८ आनंद
 राव १९ आनंद-समुद्रांत २० कन्येचा सुख सोहळा २१ नाश पावणारी.

चौथा अंक.

संसारसुख

(शार्दूल-विक्रीडित.)

कोणी एक प्रवास निर्जन वनी जेव्हां कराया निघे ।
जातां ताप त्यास दुःसह असा होई रवीचा, बघे ॥
विश्रांतीस्तव त्यास एक सहजी छायाम्रही सांपडे ।
वापी संनिध पाहतां मग रमे विश्रांति ध्याया पडे ॥ १ ॥
संसारोद्योगि दुःखदा परि कधीं होतो सुखाऽऽभास ही ।
तैसा भास महासतीस गमला वर्षे दहा खास हीं ॥
लज्जानंतर सामरीं वसुन ती श्वश्रूँश्चशूरां-प्रती ।
आज्ञा पाळुनि तोष-युक्त करुनी नांदे सुखानें सती ॥ २ ॥
होत्या ज्या नणदा त्यांवरि करी प्रेमा स्वसे-सारखा ।
ऐशाः सद्गुणि बायकोस कधिही नाही पती पारखा ॥
ऐशीं पांच सुवर्त्सरें निघुनि हो जातां ऋतु-प्राप्तिला ।
होतां थोर महोत्सवास करुनी मल्हारवा तोषला ॥ ३ ॥

(स्रग्धरा.)

सावित्री स्वश्वशूरा वनगत असतां पूर्ण सेवा करून ।
आनंदा नित्य देई प्रियकर वदुनी आत्मकांतानें मान ॥
तैशी मल्हारवाची प्रतिदिवशिं बहू चाकरी सन्मनानें ।
केली याही सुनेनें प्रमुदित पति तो होय या वर्तनानें ॥ ४ ॥

(वसंत-तिलका.)

मल्हारवा निघत जें करण्यास आंजी ।
साध्वी सुनेस विजयाऽजय काय आंजी ॥
ऐसें पुसेच वदतां ' विजया मिळेल ' ।
तेव्हां प्रयाण करण्यास धजे नृपाल ॥ ५ ॥

(आर्या.)

'आत्म स्नुषामिषानें, ही विजयेश्रीच मूर्तिमान वसे ।
येऊनि घरीं माझ्या, मल्हारीला सदैव वाटतसें ॥ ६ ॥

१ सूर्याचा २ छायायुक्त आंब्याचें झाड ३ संसाररूप अरण्य ४ दुःखदेणारें
५ सासूसासऱ्याला ६ आनंदित ७ बहिणीप्रमाणें ८ वर्षे ९ आपल्या नवऱ्यास
१० मनापासून ११ आनंदित १२ लढाई १३ अज १४ सुनेच्या रूपानें
१५ विजयरूप लक्ष्मी.

(१४)

(स्रग्धरा.)

पत्नी मल्हारवाची, बहुत कडक ती गौतमाबाई होती ।
खंडोबाची सुरामा बहुत चतुरता सासुला दाखवी ती ॥
सेवोनी तुष्ट ठेवी प्रति-दिवशि तिचे पाय बंदी प्रमोदे ।
आज्ञा पाळोनि साची वदवि गरिबही सून माझीच मोदे ॥ ७ ॥

(आर्या.)

खंडोबाच्या भगिनी, हरकू-बाई दुजी उदाबाई ।
असतां माहेरी ही, प्रेम वागूनि तोष त्या देई ॥ ८ ॥
जिवलग मैत्रीण अशी, नणदांना जाहली अहल्या ही ।
लिहिण्यास वाचण्याला, शिकवुनि त्यांना प्रमोदे बहु देई ॥ ९ ॥
होते दास तशा त्या, दासीही फार या अहल्येला ।
परि त्या दास-जनांला, दुर्वचनें त्रास लेशीं नच झाला ॥ १० ॥
“ साध्वी-सती-अहल्या, होउं शतौयू ” असे प्रभू-पार्शी ।
प्रार्थिति-सदैव दासी, या योगें तोष होई बहु इजशीं ॥ ११ ॥

(स्रग्धरा.)

चाराचा चौघडा जें घडवड करण्या लागतो तें उठावें ।
देवाचें नांव ध्यावें मग विधि करुनी स्नान ही स्वच्छ व्हावें ॥
प्रेमानें बालकृष्णा पुजुन तुळसही पूजुनी भक्तिभावें ।
घाली फेऱ्या तियेला दर दिवस तिचा घालवी ती स्वभावें ॥ १२ ॥

(आर्या.)

सासू श्वशूर कधिं कधिं, हांसत रागें हि भरत थट्टेनें ।
भोळेपणा बघुनि हा, परि सत्कर्म सोडिला नसेच हिनें ॥ १३ ॥
सेवकजनांकडूनी, तैसी पितरांकडून भार्येची ।
स्तुति ऐकुनि आनंदें, खंडोबा मानि रत्नखानि सांची ॥ १४ ॥
संयोगें पत्नि-पतिचा, करणारा समय पातला पतिनें ।
सुख दिधलें बहु इजला, हीहि तया रमवि फार प्रेमानें ॥ १५ ॥

१ सुंदर स्त्री २ आनंद पावत असे ३ अहल्याबाई ४ आनंद ५ दुर्भाषणानें
६ किमापि ७ शंभर वर्षे वाचणारी ८ प्रातर्विधि ९ चांगला परिपाठ १० चाकर-
माणसांकडून ११ आईबापांकडून १२ रत्नांची खाण १३ खरोखर १४ मिलाफ
१५ नवरा वायकोचा .

गर्भाधान-दिनीं महाल सगळा शृंगारला, त्या स्थळीं ।
हस्तीदंति पलंग त्यावारि. महाशय्या असे घातली ॥
पुष्पांचा रमणीय वास सुटुनी चित्ता बहु तोषवी ।
खंडोवा सतिला करी धरुनिया मोदें वरी बैसवी ॥ १६ ॥

(आर्या.)

लग्ना-पूर्वांच हिनें, सीतादि सतिचें चरित्र खोदून ।
हृदयी ठेवून दिलें, होतें वागे त्यास ती धरुन ॥ १७ ॥
स्त्रीचें दैवत पति हें, काया वाचा मनकरुन त्या ।
सुखवाचें धर्म असा, साध्वीचा नित्य मानि ती सद्दया ॥ १८ ॥
आज्ञा सदैव पाळी, पतिचें झाल्यावरीच भोजन ती ।
जेवी बहु आनंदें, सामूला सासऱ्या करी प्रणती ॥ १९ ॥
मृगर्या करीत असतां, तत्पतिला कधिं कधीं दुपार टळे ।
तद्भोजनां-विना तरि, जलपानाच्या-कडेहि मन न वळे ॥ २० ॥
साध्वी पतिव्रता स्त्री, ज्यानां मिळते जगांत तेच मुखी ।
खंडोवा सुख द्याया, शब्द तिचा नित्य प्रीतिनें राखी ॥ २१ ॥
सुशील दंपति ऐसें, प्रेमाची वृद्धि ती करायाला ।
झटतां दो वर्षानीं, प्रेमांकुर लागला दिसायाला ॥ २२ ॥
झाली प्रसूत देवी, पुत्राला मालिराव नांव दिलें ।
अत्यंत प्रेम आज्ञा, आज्ञा यांचें मुलावरी बसलें ॥ २३ ॥
जातां पति युद्धाला, ती साध्वी त्या सुताकडे बघुन ।
कंठी वियोग-दिनहो, पूजन-भजनादि भक्तिनें करुन ॥ २४ ॥
लावण्य आणि गुणही, मातेचे घालुनी मुलीमाजीं ।
विधिनें कन्या ऐसी, दिधली त्यानां सुखाप्रती दे जी ॥ २५ ॥
मुक्ताबाई दिधलें, नांव करी प्रेम माये तिजवरती ।
पतिला मुक्त करुनी, जीहि स्वयें मुक्तिपावली सुसती ॥ २६ ॥

१ मोठा विछाना २ मनोहर ३ सुगंध ४ पलंगावर ५ पतिव्रतेचा ६ दयाळु
७ नमस्कार ८ पारध ९ तिच्या नवऱ्याला १० तो जेवल्याशिवाय ११ पाण्याचा
घोट घेणें १२ सुखभावी जोडपें १३ प्रेमाचा अंकुर (गर्भ) १४ ब्रह्मदेवानें १५ आई
(अहल्याबाई)

(शार्दूल-विक्रीडित)

संसारी सुख व्हावयास जगतीं जीं जीं जना साधनें ।
व्हावीं तीं सगळींच लब्ध तिजला देवा भजे सन्मनें ॥
सासू प्रेम मुली-परी तिजवरी तो सासराही करी ।
कन्या, पुत्र, पती अखंड धनही बाई सुखी ही खरी ॥ २७ ॥

(आर्या.)

बाळपणी पितरांनीं, तरुण-पणीं पति-सुतांदिकीं दिधले ।
ते सुख नष्टचि झाले, ईशे स्त्रीरत्न हें कसीं धरिले ॥ २८ ॥
दुःखद कथा पुढे ही, श्रवण करावी ठसेल सद्बोध ।
चंदन स्वये जळे तरि, गंधे सुखवी जना करी बोध ॥ २९ ॥
अहल्या-संसार-सुख नामक चाथा अंक समाप्त.

अंक ५ वा.

पतिनिधन.

(वसंत-तिलका.)

श्रीमान शूर अथवा सदैसद्विचारी ।
चातुर्य-युक्त परमेश्वरिं भार भारी ॥
ऐशा नरा यम धरी स्वपुरास न्याया ।
लज्जा नसे किमपि काय ह्यणूं यमा या ॥ १ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

पोर्तूगीज निजाम शूर रिपुची मोडूनिया खोडकी ।
दिल्लीचा पति तोहि हस्तक असा राही नसे तोडकी ॥
राजस्तानपती करून सगळे सामंत त्यानें तदा ।
शिंदे, होळकरादि ते बनविले सेवेकरी हो सदा ॥ २ ॥
ऐसा थोर हिच्यापरीच चमके तो पेशवा भारती ।
होते सैन्य अफाट फार धनही होती प्रजेची रती ॥
श्रीमंत रघुनाथराव पृतना देऊनिया धाडिला ।
हिंदुस्थानिं वसूल खंड करण्या शिंदा सर्वे चालला ॥ ३ ॥

१ अहल्यावाईला २ चांगल्या मनानें ३ अहल्यावाई ४ आई-
बापांनीं ५ नवरा, पुत्र वगैरेनीं ६ कसावर ७ दुःख देणारी ८ चांगला
उपदेश ९ चांगल्या वाइटाचा विचार करणारा १० चतुर ११ शत्रूची १२ वाद
शाहा १३ ताबेदार १४ रजपुतान्यांतील राजे १५ मांडलिक १६ पेशव्यानें
१७ प्रेम १८ सैन्य.

(शार्दूल-विक्रीडित.)

रामाज्ञा जशि मान्य त्या कापिवरा, तैशीच महारजी ।
 आज्ञा पाळितसे ह्मणून प्रभुला कांहीं नसे काळजी ॥
 राघोबासह जावयास लिहिलें महारवाला स्वयें ।
 तत्पत्रास नमी ससैन्यसुत तो त्याला मिळयास ये ॥ ४ ॥
 खंडाचा महसूल फक्त करण्या-साठीच मोहीम ही ।
 नाही घोर लढाई हीत ह्मणुनी कन्या, स्तुषा स्त्रीसही ॥
 संगें घेऊनि तो तया रघुवरा जाऊनि भेटे यदा ।
 ती जंगी पृतना निवे झडकरीं खंडास ध्याया तदा ॥ ५ ॥
 गेला उत्तरदेशि तो रघुपती तेथें नृपांनीं तया ।
 खंडा देऊनि पाहुणेकरुनी ' तुम्हां करावी दया ' ॥
 ऐसें प्रार्थुनि सैन्यही मदतिला देऊनि सन्मानिला ।
 आनंदून निवे पुढें मग तसा कुंभेरिला पातला ॥ ६ ॥

(आर्या.)

यश देवीचें^{११} ज्यांच्या, कर्णा-मध्ये शिरून सुख झालें ।
 त्यां भेटण्यास येतां, स्वागत करुनी त्यांस^{१२} तोषविलें ॥ ७ ॥
 प्रत्येक हिलौ ह्मणती, ' साध्वि अहल्ये तुझी बहू कीर्ती ।
 ऐकुन सीतादि सती, ह्मणतिल सहवास-योग्य हीच सती' ॥८॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

जाटांचा नृपती सुराजमल जो, त्याला भटांचा पती ।
 हद्दा पेटुनि ' कोटिखंड मजला द्यावा ' ह्मणे सन्मती ॥
 ' देतो चाळिस लाख मी रघुपती ही दक्षिणा आपणा ' ।
 नाही मान्य ह्मणून ' जिंकिन तया ' केलें रघूनें पणा ॥ ९ ॥
 मोर्चा लावुनि कुंभिरीवरि तदा गोळा सुरू जाहला ।
 जाटानेहि चमूपती झडकरीं संरक्षणा धाडिला ॥
 याद्धे थोर कितीक तेंवि रण तें जाती करोनी धैरी ।
 भूतांच्या पतिच्याच. दीडमाहिना झाला, न प्राप्ती बरी ॥१०॥

१ रामचंद्राचा हुकुम २ मारुताला ३ पेशव्याला ४ पेशव्याच्या पत्रास
 ५ सैन्य व पुत्र यांसह ६ राघोवाला ७ हरकूवाई व उदावाई ८ अहल्यावाई
 ९ गौतमाबाईला १० सैन्य ११ अहल्येचें १२ ज्या राजस्त्रियांच्या १३ राज-
 स्त्रिया १४ राजस्त्रियांना १५ अहल्याबाईला. १६ संगर्तास योग्य. १७ रघुनाथराव
 १८ सुधी (सुराजमल) १९ कैलासी.

केलें भोजन आणि येउन असा राहे उभा सत्वरीं ।
खंडोबा मग वैजयन्ति-जवळीं हर्षच युद्धा करीं ॥
सूसूं एक करीत गोलक तदा आला यमा-सारखा ।
खंडोबा-वरतीं पडून मग तें केला पिता पारखा ॥११॥

(खग्धरा.)

गोळा वज्राप्रमाणें नृपति-वर-सुतां लागतां, शुद्धिहीन ।
खालीं अंगास टाकी हरहर म्हणुनी तत्क्षणीं सांयुगीनै ॥
ऐशा त्या मूर्च्छिताला झडकरिं शिबिरीं नेउनीं सेवकांनीं ।
ठेवूनी देउनी त्या शिव शिव अगदीं शोक केला त्यांनीं ॥१२॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

आला धांवत बाप मारित मुला हाका कशाला वरें ।
एकाकी लढण्यास जाउन असा होऊनि आलास रे ॥
कां नाहीस मुला अरे वदत तूं कांहीं तरी बोल बा ।
ऐसा दाटत कंठ कंठिं मिठि तो घालीच मल्हारबा ॥१३॥

(खग्धरा.)

माता ऐकून वार्ता, कहर उसळला काय देवा कसारे ।
केला त्वां घात माझा कुर्मरमृति-मुळें हे प्रभो दीन सारे ॥
झालों आम्ही, कसारे तुजप्रति दिसला टाकुनी माय जाया ।
खंडू रस्ता यमाच्या पुरिं वदुन तिनें घातलें त्याच ठायां ॥१४॥
दादा आह्मांस आतां तुजविण दुसरा कोण आणिल 'गेहीं ।
मोठ्या प्रेमें बिजेलां करुन धर मुली पैठणी घे तुला ही ॥
नाहीं कोणी वदाया हरकु दुजि उदा-बाइ बोलोनि त्यांनीं ।
भारी कळोळ केला सकल वसुमती अश्रुयुक्तां करोनी ॥१५॥
कैला ऐकूनि आले रघुपति-मुख तें शूर ते थोर थोर ।
पाहूनी या प्रकारा रडत रडत ते स्तब्ध ठेले 'समोर ॥
कोणी कांहीं न बोले हळहळत मनीं काय हा कोप देवा ।
आह्मांसर्वावरी तूं करुन अवकृपा काय नेशीच रावां ? ॥१६॥

१ निशाणा-जरी पटक्या-जवळ २ तोफेचा (गोळा) ३ मल्हाररावाच्या मुलाल (खंडोबाला) ४ वेशुद्ध ५ योद्धा (सांयुगीनो रणे साधुः) ६ तंबूत ७ मल्हारराव ८ गौतमावाई ९ मुलाच्या मरणामुळें १० घरीं ११ भाऊबिजेला १२ आंसवांनीं भरलेली १३ गोंगाट १४ रघुनाथराव प्रमुख १५ उभे राहिले १६ खंडेरावाला

हंबर्डा फार मोठा मृत-पति वघतां, फोडिला त्या सतीनें ।
घाली तोंडांत माती वदन बडवुनी ' काय केलें यमानें ' ॥
ऐसें बोले रडे ती फिरुनि फिरुनिया आपटी मस्तकाला ।
भारी शोकास तेव्हां करुन मग करी बेत ही जावयाला ॥ १७ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

माझा पुत्र न हा मनोरथ मला सोडूनि गेला स्वयें ।
माते लोटुनि शोक-सागरि मुला जाऊं नको तूंच, ये ॥
मी मेल्यावर श्राद्ध तें करुनिया आत्म्यास रे तर्पण ।
देणारा मज तूंच तूंच असतां, जासी कसा आपण ? ॥ १८ ॥
ऐसा शोक पिता बहूत करुनी निश्चेष्टें भूमीवरी ।
होवोनी पडला तशीच स्थितिही ती माय तेव्हां वरी ॥
कांता शोक पुरा करून वदली ' येतें प्रिया मी त्वरें ।
थांबाहो पुसतें नमून तुमच्या मातापित्यांना बरें ' ॥ १९ ॥

(स्रग्धरा.)

पाणी नेत्रांस लावी रघुपति मग तो होउनी सावधान ।
पाहे तों सर्व दुःखी, वर-सुंत पडला, सून पायां पडून ॥
आज्ञा मागे स्वतांला पति-सह-गमना, आणि जाटास शापी ।
हे दुष्टा रौरवी^{१३} रे वसविल तुजला देव, तूं^{१४} फार पापी ॥ २० ॥
मल्हारी लाल झाला विसरुनि सगळा शोक बोले अर्भके ।
' जाटाला ठार जेव्हां करिन नर्गारि ही ओस तें पुत्र तोषे ॥
किल्ला फेकून सारा यमभगिनि-मर्धे देइनां मी जरी हा ।
जन्मा येऊनि झालें विफल जनु मला निंदु भू-लोक^{१५} हांहा ॥ २१ ॥
आहे ही ईश्वरेच्छा तिजप्रति मनुजे^{१६} दोष देणें अयोग्य ।
ऐसा साध्वी सतीनें निजमनिं करुनी त्या विवेकांस योग्य ॥
' मामाजी सुज्ञ आहां मज सहगमना पूर्ण आज्ञा असावी ' ।
बोलोनी ती सती तत्पदकमलिं शिरा स्फुंद स्फुंदोनि ठेवी ॥ २२ ॥

१ मेल्लेला नवरा २ साध्वी-अहल्ये-नें ३ तोंड ४ सती जाण्यास ५ मला ६ शोक-समुद्रांत ७ चलनवलन रहित ८ बायको (अहल्याबाई) ९ (सासू सासण्याला) आई बापांना १० श्रेष्ठपुत्र ११ सती जाण्यास १२ सुराजमलास १३ नरकांत १४ हे जाटा १५ रागानें १६ कुंभेरी १७ यमुनेंत १८ पृथ्वी १९ मनुष्यानें २० विचारास २१ त्या (मल्हारावा) च्या पायांवर .

मालीरावास कन्ये-सहि धरुन उरीं न्हाणुनी अश्रुयोगें ।
 सासूच्या सासऱ्याच्या-जवळ मग तयां देउनी शिष्टि^२ मागे ॥
 'कांताचा योग नाही इह जरि घडला तो घडो स्वर्ग-लोकीं' ।
 ऐसी आशी तुम्ही हो सकृप मजवरी होउनी आज द्या कीं ॥२३॥
 शोकाती शब्द जेव्हां श्रवण करि पती माळव्याचा सुनेचे ।
 दाटोनी कंठ भारी रडत मग मिठी कंठि घाली तियेचे ॥
 बाई तूं काय जाशी मजप्रति उवडें खंडुनें आज केलें ।
 तूं ही गेल्यावरी गे स्थविरपण कसें कंठुं मी बोल बोलें ॥२४॥
 मी झालों वृद्ध हींही तुज दिसत नसे? वांकलेली 'जेरनें ।
 आम्हां दोघांस शोकीं बुडवुन मुलगा जाय स्वर्गीं त्वरेनें ।
 त्याच्या पश्चात इच्छा जर सहगमनीं होत आहे तुला ही ।
 आम्हां वृद्धां अनाथां मग तनय सुता कोण राखील पाही ॥ २५ ॥
 यासाठीं बाई हों मी विनय नत तुम्हां प्रार्थितों भीक घाला ।
 सोडोनीया मला हो गमन करुं नये दीन ह्याही मुलाला ॥
 तेव्हां खिन्ना स्नुषा ती बहु विनयवती हात जोडून याची ।
 'त्यांच्या-मागे तुम्हांला मज बघुनि व्यथा मात्र होईल साची' ॥२६॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

तेव्हां वृद्ध म्हणे मुली करुं नको या साहसाला बये ।
 जाशी हट्ट धरुन तूं तरि तसें आम्हीहि येऊं स्वयें ॥
 चिंताऽऽक्रान्त सती मनीं वदतसे आंतां करावें कसें? ।
 जातां सत्पति-मार्ग लक्षुनि तरी वृद्धांन्त हा होतसे ॥ २७ ॥

(मंदाक्रान्ता.)

मामाजीचे श्रवण करुनी वेत हे ती मनाशीं ।
 बोले 'जावें तनय तनया आणि वृद्धादिकांशीं ॥
 सांभाळावें पति-मुनियर्मा पाळुनी भक्तिभावें ।
 श्री-कृष्णाची प्रतिदिनिं पुजा कीं करोनी रहावें ' ॥ २८ ॥

१ मुक्ताबाईस २ आज्ञा ३ नवऱ्याचा ४ आशिर्वाद ५ दयाळु ६ दुःखानें व्याप्त
 ७ ह्यातारपण ८ मुली (संवोधन) ९ वायको (गौतमाबाई) ही १० ह्यातारपणानें
 ११ मालीराव १२ मुक्ताबाई १३ विनयानें नम्र १४ चिंतेनें व्याप्त १५ श्रेष्ठ
 नवऱ्याचा रस्ता १६ ह्यातान्यांचा शेवट १७ ह्यातारे वगैरेना १८ पतिव्रता
 स्त्रियांच्या नियमास

मल्हारी तैं वदत मुलिला ' खंडु मानून तूतें ।
 राहूं आह्मी सहगमन हो सोड हटा-सवें तें ' ॥
 तेव्हां साध्वी सजलनयना बेत राहावयाला ।
 मोठ्या काष्टें करुन वदली मान्य मी राहण्याला ॥ २९ ॥
 तेव्हां सारा मृतविधि पुरा जाहला दुःखितानें ।
 पुत्राचें हो स्मरण ह्मणुनी एक छत्री पित्यानें ॥
 तेथें भंव्या उठवुन दिली, कांहीं खर्चास ग्राम ।
 देऊनी हो चिरस्मरण तें चालवी तो इनाम ॥ ३० ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

व्हावा घात परंतु जाट कपटें दोर्धामधें भांडण ।
 लावी, याच मुळें तसाच पडला सिद्धी न गेला पण ॥
 मल्हारी मग स्त्री, स्नुषा झडकरीं घेऊनि ये इंदुरीं ।
 तेथें शोक विवेक पूर्ण करुनी तो घालवी हो दुरी ॥ ३१ ॥
 (अहल्या-पति-निधन नामक ५ वा अंक समाप्त.)

अंक ६ वा.

श्वशुर-निधन.

(उपेंद्रवज्रा.)

माता-पित्यांनीं करुनी विचारा । दुःखास नाही दिवलाच थारा ॥
 साध्वीस ऐसें करितां न आलें । तिनें दिनांलां झुरण्यांत नेलें ॥ १ ॥

(स्रग्धरा.)

पाहोनी तो पतिचा हयवर दुसऱ्या वस्तु पाहोनि त्याच्या ।
 भारी शोका करुनी दर दिवस तिचा जाइ दुःखांत साच्या ॥
 ' जेथें सौभाग्य-योगें मम पति असतां नांदलें मी सुखानें ।
 तेथें वैधव्य-दुःखीं दिवस किति कसे कंठुं, बाई श्रमानें ' ॥ २ ॥
 ऐसें व्बोले मनाशीं प्रतिदिवशीं झुरे अन्न कांहीं न खावें ।
 एका बाजूस कोठें तरि बसून तिनें सर्वदाही रडावें ॥
 पुर्वीच्या मैत्रिणींना बघुन भडभडे ऊर मानेस खालीं ।
 घालोनी स्फुंद स्फुंदे रमण-हिन पहा दीन बाई जहाली ॥ ३ ॥

१ अश्रुतीं डवडवळे आहेत डोळेजिचे अशी २ उत्तर क्रिया ३ दुःखित अशा
 ४ वापानें ५ सुंदर व मोठी ६ गांव ७ चिरकालचें स्मारक ८ शिंदे होळकरांत
 ९ आधार १० दिवसांना ११ नवऱ्याचा १२ श्रेष्ठ घोडा १३ माझा १४ नवऱ्यानें रहित

जातांना कुंकुमाला झडकारिं अलिका लावुनी मीं वढावें ।
 ' बाई या हो बरें कां ' सखिजनहि वदे, येउं ' त्यांनींहि जावें ॥
 तो त्यांचा संघ आतां असितें मम मुखा पाहुनी खिन्न झाला ।
 ऐसा तुह्मी कसा हा मजवर प्रभुजी आणिला दुःख-वाला ॥ ४ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

ऐसा काळ तिचा कसातरि अहो जाया हळू लागला ।
 ये आज्ञा प्रभुची ह्मणून लढण्या मल्हारचा चालला ॥
 राज्याचा भर त्या सुनेवरि स्वयें तो शूर दे टाकुन ।
 तो गंगाधर मंत्रिं नेमुन करी तें घट्ट जाया मन ॥ ५ ॥

जातां पानिपतीं सदाशिवसर्वे मल्हारबा चौगुले ।
 शिंदा, विंचुरवासि सर्व दुसरे योद्धे मिळाले भले ॥
 भाऊ घेउन त्यांस तो हळुहळू दिल्लीप्रती पातला ।
 त्यांनै बादशहा तदा लुटुनिया तर्की दुजा स्थापिला ॥ ६ ॥

' हें आहे अगदीं अयोग्य तुजला ' मल्हारबांनै स्वयें ।
 त्याला सांगितलें तरी न फिरुनी वाटेवरी भाउ ये ॥
 कुत्सा तो करुनी त्यास वदला ' रे मेषपांला तुला ।
 मुत्सद्दीपण काय हें न कळलें कां दोष देसी मला ' ॥ ७ ॥

स्वामी-भक्त पुरा त्यास दुसरा अद्यापि कोणी कधी ।
 बोलोनी दुखवी न, रावें दुखवी वृद्धास तेव्हां कुंधी ॥
 जो त्याला चुलत्या-समान असुनी ज्यानें करुनी रणें ।
 बापांला, चुलत्यांस साह्य दिधलें, त्याला अशा भाषणें ॥ ८ ॥

तेव्हांपासुनि निश्चयास करुनी मल्हारबा स्वीकरी ।
 मौनातें, परि युद्ध तो निजबलें उत्साह-युक्तें करी ॥
 नाहीं त्या सकलांस लाभ धवला सत्कीर्तिचा जाहला ।
 त्यांमध्ये पळुनी कितीक जगले, तैसाच हीं वांचला ॥ ९ ॥

१ कपाळाला २ मैत्रिणी ३ समुदाय ४ कृष्ण (काळ) ५ कारभारी ६ मेंढ्या
 राखणाराला ७ सदाशिवराव ८ वृद्ध मल्हारराव ९ दुष्टबुद्धीचा १० युद्धें ११ चिम-
 णाजी आप्पाला १२ बाजीरावास १३ आपल्या संन्यानें १४ उत्साही १५ शुभ्र
 १६ चांगला लौकिक १७ पानिपतच्या लढाईत १८ मल्हारराव

(शार्दूल-विक्रीडित.)

इंदूराहुन मोहिमेवर निघे मल्हारवा चौगुला ।
तेव्हां राज्य बचावयास सतिला नेमी, तिने चांगला ॥
राज्याचा मग कारभार करुनी संनुष्ट केली प्रजा ।
ऐसें ऐकुनि तोषला नरपैती मानी तिला आत्मजा ॥ १० ॥

(स्रग्धरा.)

विप्रांनीं दान देणें, अमरपैति-पुजा भक्तिमावें करुनी ।
ऐसें आहे सुनेचें श्वशुर-वर बवे वागणें तो ह्यणुनी ॥
जाई युद्धार्थि राजा मुन प्रमद-युता व्हावया-लागि मोठ्या ।
देवोनीं नेमणूका प्रतिदिवशिं तिला दान-धर्मा कराया ॥ ११ ॥

(इंद्रवज्रा.)

होता जरी दान करावयाला ।
ओढा तरी ती कधिं ही बलीला ॥
हो हात लावीत नसे वमूल ।
त्याच्याकडे धाडिच सांल-साल ॥ १२ ॥

(स्रग्धरा.)

राज्याच्या कामकाजीं तिजकडुन असे जाहला खर्च त्याला ।
ठेवी बाई लिहूनी प्रति दिवशिं नृपां सर्व दावावयाला ॥
सारी सांनंद झाली रयत इजप्रती प्रेमळा माय मानी ।
ही कीर्ती ऐकुनी तो प्रमुदित नृपती होय तें स्वाभिमानिनी ॥ १३ ॥
संग्रामांतून आले जन पळुन त्यां पाहुनीया व्रणीनीं ।
साध्वी होऊनि दुःखी घळ घळ रडली, देउनी अन्नदाना ॥
वस्त्रानें हीन त्यांना वसन जखमिंनां लाविलें औषधाला ।
ऐशी त्यांची व्यवस्था करुन मग घरीं संग्र हा पोंचवीला ॥ १४ ॥

(आर्या.)

मल्हारवा पुण्याला, परभारें जाइ त्या प्रभूचें हो ।
सांत्वन करावया प्रभु, दिसतां दुःखाश्र लागले वाहो ॥ १५ ॥
विश्वासराव भाऊ, मजला सोडून एकटे गेले ।
मल्हारवा कसें हो, या-परि नाना वडून तें रडले ॥ १६ ॥

१ स्वारीला २ साध्वी अहल्याबाईला ३ (मल्हारराव) राजा ४ मुलगी
५ ब्राह्मणांना ६ परमेश्वर ७ आनंदित ८ साच्या (चावडी) ला ९ मल्हाररावा-
कडे १० दरसाल ११ मल्हाररावाला १२ आनंदित १३ आनंदित १४ स्वतां-
चा आहे अभिमान ज्याला असा १५ लढाईतून १६ जखम्यांना १७ पेशव्यांचे.

हौहि तदा शोक करी, भारी मग सांत्वनांस नानाच्या ।
कष्टं करी कसे तरि, कांहीं दिन राहिला घरीं त्यांच्या ॥ १७ ॥

तेथें भूतदयेची, स्तुति ऐकुनि आपल्या सुनेची ते ।
झाले सानंद बहू, पुत्रापरि तीस मानिलें होतें ॥ १८ ॥

जेव्हां श्रीमंतें स्वतां, करुन तिचा फार फार स्तव वदले ।
'संकाटि साह्या करुनी, सर्वांना स्वगृहांस पांचविलें ॥ १९ ॥

झाले अनंत सांतिचे, उपक । जनावरी अशा समयां ।
आहां आभारी बहु, राहो दांतवत्सरें इथें बाई' ॥ २० ॥

यापरि स्तुती सुनेची ऐकुन कोणा न हर्ष दाटेल ।
साध्वी बाई ही ही, सातासतिच्या परी न वाटेल ॥ २१ ॥

या परिभवाऽऽधिमुळें, नानासाहेव जाइ वैकुंठा ।
दुःखें इंदुरिं येउनि, मल्हरीही विसाववी कंमठा ॥ २२ ॥

मालीरावास पुरीं, द्वादश नप्त्रीसही असे नववें ।
तेव्हां वर्ष ह्यणुनिया, केलीं लग्नेहि तें तथा रावें^{११} ॥ २३ ॥

नप्त्रीस पानशांच्या, एथें दिधलें महेश्वरीं रावें ।
सुंदर वधू बघूनी, मालीरावास वृद्ध सुख पावे ॥ २४ ॥

जरि कन्यापुत्रांचीं, लग्नें केलीं तरीहि संसारीं ।
रति^{१४} साध्वीची नाही, झाली खिन्नान्तें ती असे भारी ॥ २५ ॥

सेवी न मद्यमांसा, अंगावरीं एकही अलंकार ।
घाली कधींहि न सती, रंगी वस्त्रास ती करी दूर ॥ २६ ॥

१ मल्हारराव २ प्राणिमात्रावरील दयेची ३ अहल्या वाईची ४ पेशवे ५ स्तुति
६ आपल्या घरांस ७ साध्वी अहल्यावाईचे ८ शंभर वर्षे ९ पराभवाच्या योगानें
झालेल्या मानसिक दुःखामुळें १० धनुष्य ११ मल्हाररावानें १२ नवरी १३ मल्हार
राव १४ प्रेम १५ उदास अंतःकरणाची १६ दाखला व मांसाला.

कोटेंतरि क्षेत्राला, राहुन सार्थक करीन देहाचें ।
 श्वशुरास यापरी ती, याची तेव्हां ह्मणेहि तो सांचें ॥ २७ ॥
 मग तो महेश्वरीं त्या, साध्वीला राहण्यास आज्ञा दे ।
 श्वशुराज्ञा मानुनि ती, तेथें मग राहिली बहू मोदें ॥ २८ ॥
 राज्याचा भार परी, नाहिं तिच्या काढला अहो वरचा ।
 तेथून राज्य पाही, श्वशुराज्ञा मोक्ष मानि ती साचा ॥ २९ ॥
 माहिष्मती असे ज्या, नगरीचें नाम हो पुराणांत ।
 बोलतिं महेश्वर तिला, रेवां-तीरीं असे बहू कांत ॥ ३० ॥
 अरुणोदयीं उठावें, नमस्मरणास भक्तिनें करुन ।
 प्रातर्विधि उरकुनि ती, स्नान करी नर्मदेस जाऊन ॥ ३१ ॥
 देवपुजा करुन तिनें, गोदानांनीं द्विजांस सुखवावें ।
 भोजन करि, ग्रंथ बघे, पुराण एके पुढें बहू भावें ॥ ३२ ॥
 सायंकाळीं दर्शन, देवाचें घेउनी फराळाला ।
 सारावें मग सतिनें, ईश्वरभजनांत लोटि वेळाला ॥ ३३ ॥
 नंतर थोडें निजणें, ऐशा नित्यक्रमास ती योजी ।
 असंमाधान जरि कधीं, तरि मोडी ना हि या क्रमाला जी ॥ ३४ ॥

(स्रग्धरा)

झाली आज्ञा धन्यांची, ह्मणुन नरपती द्यावयालागिं आजी ।
 मालीरावास संगें तनुजपरि जया मानिलें तो तुकोजी ॥
 घेवोनीया निघाला त्वरित रघुपती-लागिं भेटेच जीनें ।
 राज्याचा भार बाई प्रतिनिधि-सह ती वाहि त्यां काळजी न ॥ ३५ ॥

१ सासऱ्यास (मल्हारवाला) २ खरें ३ अहल्यावाईला ४ सासऱ्याचा हुकुम
 ५ नर्मदेच्या कांठीं ६ ब्राह्म मुहुर्तावर ७ गोप्रदानांनीं ८ ब्राह्मणांस ९ नेहमींच्या-
 क्रमास १० आजार वगैरे ११ पेशव्यांची १२ मल्हारराव १३ मुलगा १४ रघुनाथ-
 रावाला १५ ह्यातारा (मल्हारराव) १६ कारभान्यासह १७ मल्हाररावाला

आर्या.

तेव्हां रणें तुमुलही, झाल्यावर ते^१ अलंपुरा आले ।
 ठणके कान तयाचा, ह्मणुनी हैराण फार ते^२ झाले ॥ ३६ ॥
 औषध केलें बहु परि, गुण नाही वाटलें मुळीं न सुख ।
 मल्हारबा स्वदेवा^३, चिंतुनि सोसिति कसे-तरी दुःख ॥ ३७ ॥
 निर्वाण^४-वेळ जाणुनि, पौत्राला त्या समीप बोलविलें ।
 हातीं तुकोजिच्या त्या, देउन 'सांभाळ रे मुळा' बोले ॥ ३८ ॥
 आहल्याऽऽज्ञा पाळी, तिजला देऊन मदत आनंदें ।
 घेउन नाम-स्मरणों, वृद्ध मिठी नेत्र तो बहू मोदें ॥ ३९ ॥

(स्रग्धरा.)

जो होता चौगुला हो परिश्रम करुनी पावला राज्य मोठें ।
 प्रभवा^१ज्ञा मान्य केली सतर्नय मरणा पावला, त्यास कोठें ॥
 स्वामीनिष्ठास जागा स्वनगरित नसे वाटुनी त्या यमानें ।
 केलें आतिथ्य त्याचें मग शिवांगिरिला धाडिलें त्यास मानें ॥ ४० ॥
 कैलासीं पाहिलें तों स्वतर्नुज दिसला, नाहिं पत्नी ह्मणून ।
 थोडासा खिन्न झाला परि बहु दिन ही राहिली खिन्नता न ॥
 पत्नी ती गौतमाही, पति-निधन^३ तिनें ऐकुनी दुःख केलें ।
 आली हर्षे पहाया भूडगिरित पती पाहुनी सौख्य झालें ॥ ४१ ॥

(शार्दूलविक्रीडित.)

दुःखाचा गिरि कोसळे सतिवरी^५ किंवा तदा वज्र तें ।
 येऊनी पडलें सतीस गमलें कष्टें गिळी दुःख तें ॥
 मालीराव पुढें करून नृपती राज्यास ती चालवी ।
 भारी सुंदर ती कथा श्रुतिपथी^६ जावो सतीची नवी ॥ ४२ ॥

(अहल्या-श्वशुर-निधन नामक ६ वा अंक समाप्त.)

१ मल्हारराव २ जेजूरीच्या खंडोवाला ३ मरणाची वेळ ४ नातवाला ५ देवाच्या नांवाचें स्मरण ६ मल्हारबा ७ पेशव्याचा हुकूम ८ मुलासह ९ आदरसत्कार १० कैलासाला ११ आपला मुलगा (खंडेराव) १२ वायको १३ नवऱ्याचें मरण १४ कैलासी १५ अहल्याचाईवर १६ कानांत.

अंक ७ वा.

सुत-निधन.

(शिखरिणी.)

दुरोनी पाहोनी हिमनग मना तोषे गमतो ।
दिसे भारी रम्याऽऽकृति परि तसा खास नसतो ॥
कडे मोठे मोठे दिसति बहु गंभीरेंचि गुहो ।
चढोनी जातांना सुख नसुन देई श्रम महा ॥ १ ॥
तसे या साध्वीचें चरित वघतां वाटत असे ।
जरा सौख्या झालें प्रथमवयिं आतां सुख नसे ॥
पती गेला सासू गत तशिच झाली, स्वशुरही ।
असे गेला तीतें त्यजुनि उघडी हो पडलि ही ॥ २ ॥

(उपजाति.)

आतां हिला राज्य पहाकयाचा ।
प्रसंग आलाच, उपाय साचा ॥
कांहीं नसे यास्तव या सतीनें ।
केले तदा राज्य स्वये धृतीनें ॥ ३ ॥

(शालिनी.)

आलंपूरीं मालिरावास वखें ।
गादीचीं तें देउनि शस्त्र अखें ॥
राघोबा जो जाइ जेव्हां पुण्याला ।
इंदूरीं तो मालिराजा हि आला ॥ ४ ॥

(शार्दूलधिक्रीडित.)

मालीराव प्रभू पित्यारि दिसे जो शूरही चांगला ।
तो राज्यीं वसतांच बालिर्श तसा वागावया लागला ॥
राज्याचें नुकसान हा भरुनियां काढील ऐसें जना ।
मातेलाहि तसेंच वाटत असे. गेल्या घृथा कल्पना ॥ ५ ॥

(स्रग्धरा.)

मातेने त्या करावी अतिथिवरपुजा फार हो भक्तिभावे ।
 विप्रांना गोप्रदाने धनवसन तसे देउनि तोषवावे ॥
 मालीराजा द्विजांना प्रतिदिवशिं अहो दानपात्रीं विखारी ।
 विंचू घालून त्यांना मग वदत असे 'ध्या तुह्मी द्रव्य भारी' ॥६॥
 "माझ्या हातून झाले खडतर अगदी पाप मागील जन्मी ।
 यासाठी दुष्ट पारा प्रसवुन जननी या पदा पावले मी ॥
 बाई ! बंध्यात्व होतें सुसह मज" वदे 'काय आतां करावे' ।
 विप्रांच्या लागुनीयां मग पदकमली ती क्षमा याचि भावे ॥७॥

(उपजाति.)

एके दिनीं प्राशन मद्य फार ।
 करून स्वारी करि दुष्ट चार ॥
 दिवार्ण कार्यार्थचि तत्र आला ।
 त्यानें दिला फारचि ठोक त्याला ॥ ८ ॥

(शिखरिणी.)

तुकोजी रावाने स्मरुन चुलत्याच्या उपकृती ॥
 तसी आज्ञा त्यानें मृति-समयिं केली सकल ती ॥
 धरुनीयां चित्तीं जननिपरि मानीच सुसती ।
 नृपा बंधू; * होती सुजन सुखवाया बहु रती ॥ ९ ॥

(स्रग्धरा.)

एकांतीं मालिरावा धृति धरुन वदे एकदा तो तुकोजी ।
 'दुष्कृत्यानें तुझ्या या पडतिल नरकीं बाप आज्ञाहि आज्ञी ॥
 माता दुःखाश्रु ढाळी बघ दिन तिजला जाई दुःखांत सारा ॥
 यासाठीं सोड कृत्ये' नृपे वदत असे दुष्ट तो यास मारा ॥ १० ॥

(शार्दूलविक्रीडित.)

गुहे देउन त्यास तो नृपे वदे 'जावे अरे तूं घरा ।
 एथें तूं पद आपले पुनरपि ठेऊं नये पामरी ॥
 चित्तीं ठेउन वाग नाहितर मी काठीन राज्यांतुन ।
 दुष्टे फार शिव्या तयांस दिधल्या. जाई तुका तेथुन ॥ ११ ॥

१ श्रेष्ठ अतिथीची पुजा २ दान देण्याच्या भांड्यांत ३ विषारी ४ अहल्यावाई
 ५ पिणे ६ मालीराव ७ चेष्टा ८ गंगाधर ९ कामाकरितां १० तेथें ११ मालीरावानें
 १२ उपकार १३ मरणाचे वेळीं १४ मालीरावाला १५ राजा १६ नीचा १७ तुको-
 जीला *मालीरावास बंधू मानी.

(शार्दूलविक्रीडित.)

येई जै लहरी तदा परिजेना बक्षीस देई वरें ।
 शिक्षा त्या अपराधहीन स्वजना देई करी घावरें ॥
 राजा वेनच जन्मला पुनरपी ऐसे जना भासलें ।
 मातेच्या वदनाकडे बघुनिया सोसीत त्रासा भेले ॥ १२ ॥

(स्रग्धरा.)

जैसे नासून गेल्या तरुशिखरफला भूमि आर्कषणानें ।
 खाली पाडी तसा हा वरनृपतिपदा-पासुनी त्या मृतीनें ॥
 पाडोनी त्यास नेला सकल-जन-मुखी वृत्त झाले असें कीं ॥
 'ती देवी आत्मजाला विषय-जन-मुखा-लागि धाडीच नाकीं ॥ १३ ॥
 जी साधवी पुण्यकर्म प्रतिदिवशि करी धर्मकृत्यांत काल ।
 सारा जी घालवी ती स्वसुतहनन या पातकाला करील ? ॥
 ऐसे होणेच नाही प्रसृत जनमुखी वृत्त झाले असत्य ।
 साची वार्ता असी की 'कितितरि दिन तो रुग्ण होताच सत्य ॥ १४ ॥

(शार्दूलविक्रीडित.)

कोणी एक प्रसिद्ध मांत्रिक तदा त्या इंदुरीं राहुनी ।
 मालीराव-नृपास रोज फसवी दासीसही भोगुनी ॥
 ही वार्ता कळली तई, नवनृपे आणुनि त्या मांत्रिका ।
 सत्योऽसत्य न पाहतां मग करी आज्ञेस 'मारा ठका ' ॥ १५ ॥

(स्रग्धरा)

तेव्हां त्या मांत्रिकानें नृप-पदे धरिले बोलिला तो नृपाला ।
 ' नाही कृत्यांत या मी मज नृपति-वरा, मारणे पामराला ॥
 नाही रे योग्य कांहीं जर मजप्रति तूं मारशी न्यायहीन ।
 होऊनी भूत राजा उरिं बसुन तुझ्या खास घेईन प्राण ' ॥ १६ ॥
 मारुनी ठार त्याला मग नृपतिने चौकशी चालवीली ।
 तो केले कृत्य खोटे प्रतिति असि तदा त्या नृपाळास आली ॥
 ' होवोनी भूत आतां उरिं बसुन मला मारितो खास हा कीं ' ।
 ऐशी त्याच्या मनाला वहेत बसली याच शब्दांस घोकी ॥ १७ ॥

१ तेव्हां २ चाकराला ३ निरपराधी ४ सुजनलोक ५ झाडाच्या शेज्यावरील फळाला ६ गुरुत्वाकर्षणानें ७ श्रेष्ठ राजपदांपासून ८ मरणानें ९ राज्यांतील लोकांच्या सुखासाठीं १० स्वर्गांत ११ आपल्या पुत्राची हत्या १२ पसार १३ आजारी १४ खरें खोटे १५ राजाचे पाय १६ मालिरावानें १७ धास्ती.

देवी साध्वीस तेव्हां सुत-निधन दिगूं लागलें, त्यास तीनें ।
 अंगारा आणि दोरा निजसुत उठण्या फार केला मर्तानें ॥
 केलेले यत्न सारे सफल अगदिही नाहिं झाले, मुलांन ।
 साध्वीला आणि प्राणांमग पति-गमनें सोडिलेही सुनेनें ॥ १८ ॥
 ज्यानें गादी श्रमानें मिळवुनि तनुजा-साठि केल्या लढाया ।
 जो योद्धा फार मोठा प्रबल अरि जया लागती हो नमाया ॥
 जो स्वामीनिष्ठ मोठा, रघुपति-मुख ते मानिती ज्यास फार ।
 त्याच्या वंशांकुराला खुडुन यम कसा दुष्ट झालाच गार ॥ १९ ॥
 भर्ता सोडून गेला, श्वशुर मग निघे जावया स्वर्ग-लोका ।
 सासू गेली तयांना अनुसरुन पुढें पुत्र गेलाच नाका ॥
 साध्वी देवीवरी हा क्रम धरुन कसा कोपला देव सांच्या ।
 दुःखाचा अंत नाहीं अजुन प्रभुवरें कांहीं केला सतीच्या ॥ २० ॥

(पृथ्वी)

असो चतुर वा नसो रत परोपकारीं न वा ।
 असो विमल मानसीं व्यसनहीन पापिष्ठ वा ॥
 दिलें जननिला जरी सुख तसेंच दुःखा जरी ।
 तरी निजसुतास ती स्वसुख-कंद मानी खरी ॥ २१ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित)

होता अंत मुलास घालुन मिठी आकांत केला तिनें ।
 कांताला, श्वशुरास आठवुन त्या सासूसही साध्विनें ॥
 देवा अंत किती पुढे बवसि या साध्वी सतीचा अरे ।
 सर्वज्ञा तुज हें कसें न कळलें अद्यापि सोनें खरें ॥ २२ ॥

(स्वधरा.)

सोन्याचा पारखीही कनक बघुनिया त्यास भड्डीत टाकी ।
 झालें तें लाल भारी मग उचलुनिया त्यास भारीच ठोकी ॥
 टाकी भड्डीत त्याला पुनरपिहि पुन्हां ठोक ठोकोनि त्याला ।
 लावी भारी कसाला तशिच कृति दिसे ईश्वराची जनाला ॥ २३ ॥

(अहल्या-पुत्र निधन नामक अंक ७ वा समाप्त)

पूर्वार्ध-समाप्त.

१ मुलाचेंमरण २ आपला मुलगा ३ सती जाऊन ४ मुला ५ वंशाच्या रोप्याला
 ६ खऱ्या (साध्वी देवीवर) ७ ईश्वरानें ८ निमग्न ९ निर्मल १० मनांत ११ आपल्या
 सुखाचा गडा १२ सोने १३ करणा

उत्तरार्ध प्रारंभ

अंक ८ वा.

राज्यसंकट

(भुजंगप्रयात)

‘ जर्गीं सर्वं सूखी असा काण आहे ’ ।
 समर्थाऽग्रणी वाक्य चित्तांत घ्या हें ॥
 ज्यानें स्वयें राज्य केलें, तसी ती ।
 यशःप्राप्ति ज्याला अहो नित्य होती ॥ १ ॥
 तयाचा पुढें वंश निर्वर्श झाला ।
 निवापांस त्यानें दुजाच्या मुखाला ॥
 पहावें अशी प्राप्त झाली स्थिती ज्या ।
 कसें दैव कोपे सतीच्याच राज्या ? ॥ २ ॥

(मालिनी.)

धनगर अमुनी जा राज्य मोठें मिळून ।
 प्रतिनिधि-परि पावें मान राजाकडून ॥
 सकल अज अर्जांना राखणें दूर सारी ।
 प्रबलतम अरींनां लोळवी शूर स्वारी ॥ ३ ॥

(स्वग्धरा)

मल्हारी थोर कीर्ती मिळवुन जगतीं वाजवी नांम-दृक्का ।
 त्यामार्गे बैसला तत्तनुजसुत पर्दा मालि जो मुख पक्का ॥
 ऐशाही मुख पोरा बघुन कसितरी घालवी साध्वि काला ।
 देवाला पाहवेना ह्यणुन यम तिचा पुत्र नेई पुरीली ॥ ४ ॥

शादूल-विक्रीडित

गेलें राज्य न हें लयां मज गमे ही ईश्वराची दया ।
 त्यानें बुद्धि दिली तदा सतिस हें द्याया तया पेशव्या ॥
 तीतें राज्य मिळे प्रजेस सुख तें द्याया झटूं लागली ।
 इत्यादी सुकथां तुझां परिसुनी होवो मती चांगली ॥ ५ ॥

१ समर्थ श्रेष्ठ (रामदास) २ यशाचा लाभ ३ निसंतान ४ तीलांजलीला
 ५ तोंडाकडे ६ अहल्याबाईच्या ७ मुख्य प्रधानाप्रमाणें ८ शेळ्या मंड्यांनां ९ सर्वांत
 प्रबल १० शत्रुंनां ११ मल्हारराव १२ नांवाचा डंका १३ त्याच्या मुलाचा मलगा
 (मालिराव) १४ शहराला १५ नाशास १६ माधवरावास १७ चांगलीकथा (गोष्ट)

मालीराव मृतीमुळें सकळिका चिंता नवी लागली ।
 कोणा मालक नेमुं गादिवर या राज्या करो मावली ॥
 हिंदूधर्म असा असे मुलिप्रती राज्यांSSसि नाही कधी ।
 तेव्हां त्या सतिला वरा न दिधला सल्ला प्रभानें कुधी ॥ ६ ॥
 तेव्हां मालवदेशीं तो रघुपती सैन्यास घेऊनिया !
 होता हिंडत त्यास लांच मुलगा ओट्यामध्ये घ्यावया ॥
 द्यावा हें कथिलें तिला कुर्मतिनें धर्मार्थ प्रांता जरा ।
 घेवोनी मग स्वस्थ वा घरिं बसा क्षेत्रें तुह्मी तीं करा ॥ ७ ॥

(शिखरिणी)

दिवाणाचा होता मतलब असा कीं बसवुनी ।
 मुलाला या राज्यां सकल नृपसत्ता हरवुनी ॥
 स्वयें या राज्याची अधिकृति बघावीच, सतिनें^१ ।
 घरीं वा सुक्षेत्रीं वसुन करणें देव-भजनें ॥ ८ ॥

(उपेंद्रघज्रा)

ह्मणून बोलें जरि कारभारा ।
 कराल तुह्मी तारि तो दरारा ॥
 जनावरी नाहिं बसावयाचा ।
 मुलास घ्यावें नृप तोच साचा ॥ ९ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित)

पाणीदार सती मुळीं न बदली त्यालां वदे सत्वरीं ।
 'राज्या वारस जे नृपाळ बसले इंदूरिं गादीवरी ।
 एकाची जर्ननी असून वनिता एका नृपाची अरे ।
 आहें मी ह्मणुनी मलाच करणें हें राज्य बावा बरें ॥ १० ॥
 लांचा देउन मी कधीं न मुलगा ओट्यामध्ये घेइन ।
 राज्या चालवुनी प्रजा मम सुता-पेक्षां बहू मानिनं ॥
 जो जो धर्म मला असेल करणें तो तो स्वतांच्या करें ।
 देणारी असतां कसें मग पर-स्वाधीन होऊं बरें ? ॥ ११ ॥

१ मरणामुळें २ सगळ्यांना ३ मातोश्री (अहल्याबाई) ४ राज्याचालाभ
 ५ गंगाधरानें ६ दुष्टबुद्धी (जो प्रधान त्या)नें ७ दानधर्म करण्याकरितां ८ राजा-
 चा अधिकार ९ अधिकार १० अहल्याबाईनें ११ आई १२ वायको १३ माझ्या
 १४ दुसऱ्याच्या ताब्यांत

ऐसे भाषण योग्य ती' करुन ही बोले तयोला पुन्हा ।
 'ध्यावें बालक तें कसें करिल हो हें राज्य मोठें पहा ॥
 मामाजी कर तो धरुन वदले जें त्या तुकोजी-प्रती ।
 ती आज्ञा शिरसाप्रमाणच तशी वागेन मी संप्रती' ॥ १२ ॥

(शिखरिणी.)

तुकोजी हा राजा ह्यणुन फिरवी द्रोहि सुमती ।
 तथा भावोजीला कथि मग 'पहा ही वसुमती' ॥
 असी त्या साध्वीची सरल कृति वाटे कटु अती ।
 करी यत्ना भारी सचिवें फिरवाया तिजप्रती ॥ १३ ॥

(स्रग्धरा.)

लोभी गंगाधरानें बघुनच अबला घात आतां करावा ।
 ऐसी इच्छा धरुनी मग लिहि खलिता तो रघूनाथरावा ॥
 'हें मोठें राज्य आतां प्रभुवर तुमचें येउनी चालवावें ।
 कोणाचा हक्क नाही त्वरित रघुपती येउनी राज्य ध्यावें' ॥ १४ ॥

नानासाहेब ज्याला प्रिय बहुत असे राम जैसा अनंता ।
 ज्यानें मोठ्या लढाया करुन मिळविलें लौकिकाला अनंतां ॥
 तो राघोबा भरारी कलह करुनियां भ्रातृजां माधवाला ।
 बोले 'राज्यार्थ द्यावें' प्रणिहित^३ नच हो, घालि ही एक घाला ॥ १५ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

होता माधव शूर दूरवर ती दृष्टीहि होती जया ।
 त्यानें त्या चुलत्यास तें पळविलें युद्धास देऊनिया ॥
 तेव्हां मालवदेशिं राज्य मिळतें ऐसें तयो^३ वाटलें ।
 दुष्टें त्या सचिवें तदा मदतही देऊन बोलाविलें ॥ १६ ॥

(स्रग्धरा.)

मी येतो, साह्य आतां मजप्रति तुमचें पाहिजे इंदुराला ।
 ऐसी चिड्डी रघूची बघुन सुख मना वाटलें ब्राह्मणांला ॥
 ही वार्ता त्या नणंदेप्रति मग कळली साधिवला बोलली ती ।
 झाला हा दुष्ट पाजी द्विजवरें उलटा, यास काढा सुयुक्ती ॥ १७ ॥

१ अहल्याबाई २ कारभान्याला ३ मल्हारराव ४ दवडी (डांगोरा) ५ पृथ्वी
 (राज्य) ६ गंगाधर यशवंत ७ कृतीला ८ दाशरथी राम ९ लक्ष्मणाला १० अमर्याद
 ११ पुतण्याला १२ मिळालें नाही १३ राघोबास १४ कारभान्याला १५ ब्राह्मणश्रेष्ठ,
 (गंगाधर) १६ द्याविषयी योग्य व्यवस्था करण्यास.

(शिखरिणी.)

उदावाई बोले सतिप्रति तदा वाक्य सरतें ।
 तुह्मां दाणा-गोटा भरडुन भरावें उदरें तें ॥
 तशी आह्मां भिक्षा मिळवुनच लागेल भरणें ।
 असा आला वाटे समयच उपायास करणें ॥ १८ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

झाली लाल सती तिला मग वदे 'तूं स्वस्थ राहा वये ।
 प्राणा देइन मी परी द्विजकरीं हें राज्य जाऊं नये ॥
 ऐसा कांहि तरी इलाज करितें, देवो मला धैर्य ती ।
 देवी साह्य करो तसें' ह्मणुनियां केली शिवला नती ॥ १९ ॥

(आर्या.)

बाजी-पुत्र शिवाला, आत्माजीच्या सुतास बोलविलें ।
 राजाराम जयाचें, नाम तया सकल वृत्तें ऐकविलें ॥ २० ॥

ब्राह्मण हरामखोरी, करितो आहे तरी तया सांगा ।
 "देइन मी लढाई, अपघश येतां तुह्मां नसे जागा ॥ २१ ॥

(युग्म) माझ्या श्वशुरानें हें, राज्य मिळविलें बहू श्रमानें जी ।
 तें राज्य सहज तुह्मां, प्राप्त कधीं होइना करा आजी" ॥ २२ ॥

ऐसें बोलून सती, राजांनाही लिहीच लेखांस ।
 "आज जशी स्थिति माझी, तैशी तुमचीहि ती पुढें खास ॥ २३ ॥

(युग्म) माझें बेवारस हें, राज्य पहातो रघूपती ध्याया ।
 न्यायाऽन्याय न पाही, यास्तव साह्या करावयाला या" ॥ २४ ॥

साध्वीचें पत्र बघुन, निश्चय केला तया नृपांनींही ।
 "सर्पक्ष धरुनि आपण, साह्य करूं या सतीस पुष्कळ ही" ॥ २५ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

तेव्हां दीर तिचा तुकोजि सगळ्या फौजेस वेऊनिया ।
 मेवाडांत उदेपुरीं नृपतिचर्या कार्यार्थ होता तया ॥
 धाडी पत्र ' तुह्मी चमूसह स्वतां यावें इथें सत्वरीं ' ।
 आज्ञा पत्र बघूनि तो परतला, आला तुकोजी घरीं ॥ २६ ॥
 वंदूनी सतिला ह्मणे मग तिला ' आज्ञा कशाची मला ।
 आहे ' तें वदली सती सकलही ' तो पेशवो आपला ॥
 आहे घात करीत त्यास दुसरा तो साह्य गंगाधर ।
 यासाठीं धृतिला धरून मग हें सांभाळ तूं इंदुर ' ॥ २७ ॥
 केला बेत परंतु पौर फसला जाणूनि गंगाधर ।
 येथूनी पळुनी रघूस मिळण्या जावें अती सत्वरें ॥
 ऐसा बेत करून तो निघुनही गेला, मिळाला, नवा ।
 त्यांनीं बेत करून ते निघति ही त्या इंदुरा तेधवा ॥ २८ ॥

(शिखरिणी.)

अहल्याबाई तें लिहि सकल वृत्तांत सक्कंपा ।
 पुण्याला धाडायी बहुत चतुरा माधव-नृपा ॥
 ' अशावेळीं कन्ये-परि अर्चन राजा मम करा ।
 मला साह्या द्याहो अनय नय पाहा बहु बरा ' ॥ २९ ॥

(आर्या.)

सतिनें पत्र असें तें, माधवरावास धाडिलें तेव्हां ।
 सरदार धाडिलाही, कळवाया सकल भेद त्याला हा ॥ ३० ॥
 ती बाई अहल्या मग, माधव-पत्नी रमासती इजला ।
 उंची नजराण्यासह, धाडि दुजें पत्रही करी नतिला ॥ ३१ ॥

(स्रग्धरा.)

एका तें पत्र आतां, " सकल-गुणवती श्रीमती पुण्यवासी ।
 सौभाग्याऽखण्डलक्ष्मीऽयुत सदैव रमा-बाइला दीनें दीसी ॥

१ अहल्याबाईचा २ राजकारणाकरितां ३ सैन्यासह ४ रघुनाथराव ५ अगदीं
 ६ इंदुरादून ७ दयाळू अशा ८ रक्षण ९ नमस्काराला १० पुण्यांत राहणारी
 ११ सौभाग्य आणि अखंड लक्ष्मी यांनीं युक्त १२ दयाळू १३ गरीब १४ चाकर.

प्रार्थी चित्तास द्यार्वे श्रवण करुनिया योग्य तैसें करावें ।
 श्रीमंताच्या कृपेनें विभव मिळविलें सासऱ्यानें घहावें ॥ ३२ ॥
 या साठीं सर्वसत्ता मम करिं असणे योग्य आहे नव्हे कां ? ।
 दादासाहेव आह्मां-प्रति सचिव अहो साह्य घेऊन बाकी ॥
 वाकायालाच लावी करणि बरि नव्हे हें पतीर्लागिं सांगा ।
 हें आह्मां अन्न चालो सतत परिजनीं लोभ ठेवूनि वागा ॥ ३३ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

आला सन्निध तो रघूपति तदा धैर्या धरूनी सती ।
 बोले ती सकला प्रजेस ' तुमची ठेवा तयारी अती ' ॥
 सेनेच्या अधिपास ही मग कथी ' सैन्यास घेऊनिया ।
 माझ्या हात्तिवरी शरांसह धनू ठेवा लढाईस या ' ॥ ३४ ॥
 दासी दास तसेंच लोक असती संतुष्ट ज्या साध्विला ।
 तीतें तें खुष सैन्यही जननिसें मानी तया वाडला ॥
 याचें कारण त्यास ती कधिं कधीं बक्षास देई भलें ।
 मोठें, आणि पराक्रमा स्तवुनिया मानी तयांना मुलें ॥ ३५ ॥
 ऐसें सैन्य तयार होय मग ती धाडी निरोपासही ।
 राघोबास तदा ' स्वतां अमुन मी भईरूं नसे शूरही ॥
 तुह्मी वाकव शूर वीर-वरही आहां परंतु त्वरें ।
 सेना जिंकिल माझि तें मुख तुह्मी दावाल कोणा बरें ' ॥ ३६ ॥

(आर्या.)

गाइकवाडाच्यापरि नागपुराच्याहि त्या अधीशानें ।
 सेना मदतीस तिला, धाडुन दिवली बहूत प्रेमानें ॥ ३७ ॥
 रेवा-तटिं येउन ती, तळें देउनि राहिली लढाईला ।
 दुसऱ्याही राजांनीं, येतां मदतीस कळविलें तिजला ॥ ३८ ॥

१ वैभव २ अधिकार ३ माझ्या ४ हातांत ५ चतुर ६ नवऱ्याला (माधवरावाला)
 ७ चाकरावर ८ सेनापतीस ९ सैन्यास १० स्त्री ११ राजानें १२ वास हजार सैन्य
 १३ नर्मदेच्या काठी १४ द्यावणी १५ अहल्यावाईला.

(३७)

(स्रग्धरा.)

साध्वीचा पोंचला जें रघुपति प्रति तो लेख वाचून फेंकी ।
युद्धाचा बेत केला झडकरिं निवुनी येइ क्षिप्रे तेंटाकीं ॥
होते आतां लढाई ह्मणून निजशिरो साँध्वि पार्यांच आशी ।
ध्याया ठवी तुकोजी तिथुन मग निवे युद्ध घाया रघूशीं ॥३९॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

रावोत्सास तुकोजि पाठवि अशा तेव्हां निरोपाप्रती ।
' क्षिप्रेच्या इकडे तुह्मी जर पदा ठेवाल हो तें अती ॥'
देऊं ठोक तुह्मांस योग्य करणें वांटल तें आपण ।
आहां थोर परंतु गांठीं मजशीं सिद्धीस नेतो पण ' ॥ ४० ॥

(आर्या.)

विश्वास घातकी त्या, सचिवाला आणि दोष दादाला ।
अन्याया-बद्दल हो, देउन शिर्दा वदे रघूपतिला ॥ ४१ ॥
“ अहल्याबाईवर, मी नाहीं शस्त्र हें धरायाचा ।
होईन साह्य तिजला, ” धैर्य-रहित होय तें रघू साचा ॥ ४२ ॥
या समयींच पुण्याहुन, आज्ञापत्रास धाडि माधव ही ।
“ बाई मुखत्यार असे, मन माने राज्य तें करो स्त्री ही ॥ ४३ ॥

(युग्म) याला कोणी व्यत्यर्थ केला असतां, तयास शासन मी ।
करण्यास सिद्ध आहे ” तत्पत्रालां सती बहूत नमी ॥ ४४ ॥
तेव्हां करि निश्चय ती, गंगाधरसह रघूपतीचा ही ।
उतरवितेंच नक्षा ” बोलुनि युद्धार्थ चालली सति ही ॥ ४५ ॥
“ सरदार साह्य नसतां, युद्धीं जय लाभणें वहू कठिण ।
आहे तुकोजि योद्धा, नेइल सिद्धीस आपलाच पण ॥ ४६ ॥

१ क्षिप्रानदीच्या कांठीं २ आपल्या मस्तकाला ३ अहल्याबाईच्या पायांवर
४ आशीर्वाद ५ अलिकडे ६ माधवराव शिंदे ७ अहल्याबाई अडथळा ८ शिक्षा
९ माधवरावाच्या पत्राला ११ खोडकी

माधवरावाचेंही, अनुमोदून या नसेच कृत्यास ।
स्त्रीशीं युद्ध करुन मी, डाग कसा लावुं हा स्ववंशास” ॥ ४७ ॥
ऐशा पोक्त विचारा, रावोवानें मनांत मग केलें ।
धाडुनि कारकुनाला, तुकोजिरावास हें असें पुसिलें ॥ ४८ ॥
“मालीराव-मृती-स्तव, दुःखवटा घेउनी समाचारा ।
आलों आहें तुमचा, हेतू युद्धार्थ भासतो सार्ग” ॥ ४९ ॥
तेव्हां तुकोजिरायें, उलटुन दादास धाडिलें पत्र ।
“सेना कशास संगें, प्रभुवर्यें आणिली असो तत्र” ॥ ५० ॥
देतो धाडून तुह्यां, येण्याला पालखी सुखें यावें ।
हें राज्य असे तुमचें, दासजनौवरि कृपा करा भावें ॥ ५१ ॥
विप्राऽऽशीर्वाद मला सुख देउनि कीर्तिचाहि वधिण्णू ।
होवो ऐसी इच्छा, सद्विप्रचि तो अह्यां जनां विण्णू” ॥ ५२ ॥
जावा सर्वहि संशय, हणुन रघू पालखीत बैसून ।
आला सडा, तुकोजी, सन्मुख जावोनि त्या करी नमन ॥ ५३ ॥
दोघे दुःखी झाले, कंठ भरुनिही तसेच दोघांना ।
आले इंदूरीं मग, प्रासादाजवळ ठेविःदादांना ॥ ५४ ॥

(मालिनी.)

उपकृति करणाऱ्या साध्विचा कारभारी ।
उलटुन पडलों हें जाहळें पाप भारी ॥
मसलत फसली हें जाणुनी तो^१ मनांत ।
मग यति^२ बनलाही राहि रा^३नां वनांत ॥ ५५ ॥

१ अनुमत २ सगळा ३ महाराजांनीं ४ तेथें ५ सेवकावर ६ ब्राह्मणाचा आशीर्वाद
७ वाढविणारा ८ चांगला ब्राह्मणच ९ राजवाड्याजवळ १० उपकार ११ गंगाधर
१२ संन्याशी १३ खानदेशांतील अणकूवाइच्यारानांत,

(३९)

(स्रग्धरा.)

आलीं साह्यास सैन्यें ह्यणुन सति तथा-लागिं हो मेजवानी ।
देई आनंदयुक्ता सुकनक-कटकें देउनी त्यांस वानी ॥
गेलीं स्वस्थानिं सैन्यें स्तवन करित त्या साधिवचें स्थानस्थाना ।
भारी कौशलय दावी सकल जन मुदें वाटिती शर्करांना ॥ ५६ ॥

(मालिनी.)

वसुन रघुपती तो त्या स्थळीं एक मास ।
निरखुन वघतांना त्यास वाटेच खास ॥
जननिपरि जनाला वाटते साधिव मानी ।
अवन करि त्यांचें पुत्र-प्रेमा धरूनी ॥ ५७ ॥

(शादूल-विक्रीडित.)

हीशीं वैर खरें करीन तर मी पावेन संत्रास तो ।
कांहीं लाभ नमून खेद मजला होईल संप्राप्त तो ॥
या साठीं निघुनी स्वयें निजपुरा जावें असे हें बरें ।
साध्वीला पुसण्यास तो मग निवे माहिर्मतीला त्वरें ॥ ५८ ॥
तेथें एक कथा बरीच घडली आश्चर्य-युक्ता पहा ।
रात्रोत्रा वघुनी तिच्या धनचया लोभिष्ठ झालाचि हा ॥
मागे द्रव्य तिला परंतु सतिनें ध्या दक्षिणा बोलुनी ।
आणाय जल धाडिलें, परि नसे तो^६ मान्य लाजे मनीं ॥ ५९ ॥
' देतो युद्ध ह्यणे रघूपती तदा बोले सती त्यास ती ।
आहें सिद्ध, करा रणास, धन न्या जिंकून माते अती ॥
तेव्हां तो लढण्यास सिद्ध वघुनी युक्ती सतीनें नवी ।
योजोनी फशिं पाडिला रघुपती मानेसही वांकवी ॥ ६० ॥
केल्या सज्ज स्त्रिया तिनें जलदिनें त्याशीं लढाया स्वयें ।
बांधी कंबर तो रघूपति रणा-प्रीत्यर्थ भूमीसं ये ॥
पाहोनी अबला मनात दबला तैसाच ओशाळला ।
साध्वीला वदला जसें गमतसे वाटा धनाला, चला ॥ ६१ ॥

राज्य संकट नामक ८ वा अंक समाप्त.

१ सोन्याचीं कडीं २ चातुर्य ३ महेश्वराला ४ चमत्कारिक ५ खजिन्यास
६ रघुनाथराव ७ तयार ८ रघुनाथ रावाबरोबर ९ लढाईसाठीं १० रणभूमीस ११ स्त्रिया
१२ वचकला १३ स्त्रियला

अंक ९ वा प्रारंभ.

(तुकोजि-सिंहासन-प्राप्ती.)

(स्रग्धरा.)

दादासाहेब गेले निघुन झडकरीं पुण्यग्रामास जेव्हां ।
सत्याज्ञा घे तुकोजी नृप-पद^३ बघण्या तोहि गेलाच तेव्हां ॥
भेटे त्या माधवाला पद-कमल नमी भेटिला ठेवुनी तो ।
गाढीच्या मालकीची मिळवुन वसनें बोलला, त्यास येतो ॥ १ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

तेव्हां माधवभूपती सचिवही नेमीच नारायण ।
राज्यालागिं, वदे तदा ' मज शिवा बाजीस द्या आपण ' ॥
' आज्ञा मान्य मला ' तुकोजि वदला वंडूनि त्या माधवा ।
घे आज्ञा निवण्या, निवे स्वर्पुरिला येण्यास राजा नवा ॥ २ ॥

(स्रग्धरा.)

घेवोनी कारभारी नवें, नवनृपती साध्विला भेटण्याला ।
आला माहिष्मतीला पद नमि सतिला सांगता सर्व ज्ञाला ॥
झाली सानंद साध्वी स्वकर फिरवुनी त्यास पाठीवरून ।
बोले ' जा राज्य पाही, सुखवि वसुमती, तूं प्रजा वत्स मान ॥ ३ ॥
आला तो इंदुराला सकल निजकरीं घेउनी राज्यसुत्रें ।
पाही राज्यास तेव्हां प्रकृति सुखविली त्या नृपानें पवित्रें ॥
मल्हारीची मृनी ती कृति सकलहि त्या माजि मालीनृपाच्या ॥
पाडी तो विस्मृतीला प्रकृति मग मुद^३ पावल्या सर्व साच्या ॥ ४ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

यानें योग्य पराक्रमा कहनिया राज्याधि केली भली ।
श्रीमंतास करून साह्य बरवें कीर्तीहि संपादली ॥
अन्या मांडलिका नृपाकडुन हा खंडास घेई मुदें ।
जे होते नृप तुल्ये त्या मदतिला देऊन संतोष दे ॥ ५ ॥

१ पुण्याला २ साध्वी अहल्यावाईचा हुकूम ३ माधवराव (महतांपाद-
शब्देन अंगमित्युच्यते बुधैः) ४ नजराण्यास ५ वस्त्रें ६ माधवरावास
७ नारायण गोपाळ (कारभान्याचें नांव) ८ इंदुराला ९ नवीन १० नवा
राजा ११ आपलाहात १२ प्रजा १३ आनंद १४ राज्याचा वाढ १५ समान

हा राजा चमके तदा नृप-पदीं जैसा हिरा कौदणी
केले तीस सुर्वत्सरें नृपतीनें तें राज्य मोठ्या क्षणीं ॥
कारस्थान करून थोर मिळवी तो द्रव्य आणि रसा ।
राज पाहुन यास धन्य ह्मणती, नाही यशस्वी असा ॥ ६ ॥

(स्रग्धरा.)

मानी माता सतीला, वचन प्रतिदिनीं पाळि मोठ्या प्रमोदें ।
तीही त्याला मुलाच्या-परि समजुनि हो वागली त्याशि मोदे ॥
तो माई हाक मारी, परि सुदति तया पुत्र मल्हारिचा ही ।
बोले तैशीच केली खुणाहि सुसतिनें मुँद्रिकेच्या वरीही ॥ ७ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

नाहीं वाद विरुद्ध तीस शरदा-मध्ये कधीं जाहला ।
त्या योगें सतिला प्रमोद गमला, आनंद याला भला ॥
झाला प्राप्त असो मंहीप्रति सुधी पाळावया लागला ।
एकेवेळिं जराच गैर घडलें, बोलें सती त्याजला ॥ ८ ॥

(शिखरिणी.)

‘ शिवा बाजीला तूं मज न पुसतां ठेवुन दिलें ।
कसें श्रीमंताच्या-जवळ ’ सतिनें त्यास पुसलें ॥
तदा नारोपंता प्रतिनिधि-पदीं-पासुन तया ।
सती काढी बोले पुनरपि तुकोजीस सदया ॥ ९ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

‘ घाली दौलत मी घरांत तुमच्या केलें तुझला धनी ।
कीं कांहीं मन हें तुझे मजकडे ओढेल हेतू मनीं ॥
नाहीं वाटत कीं तुझ्या कडुन हा हेतु पुरा होइल ।
जा आतां प्रभु तो समर्थ मजला येथें मुदें रक्षिल ’ ॥ १० ॥
साध्वीची अतिकोव्युक्त पंडतां कर्णांत शब्दावली ।
बोले घाबरुनी तुकोजि ‘ चुकलों ’ तांडांतही घेतली ॥
“ काकाच्या हुकुमास मानुन सदा सेवा मुला-सारखी ।
केली तत्फैल हें परंतु कधिंही बुद्धी नसे पारखी ॥ ११ ॥

१ तुकोजी २ सिंहासनीं ३ तीस (३०) संख्या ४ वर्षे ५ आनंदानें ६ पृथ्वी
७ शिक्क्यावर ८ वर्षांत ९ तुकोजीला १० पृथ्वीला ११ सन्मतो १२ प्रधानाच्या
अधिकारावरून १३ मोठ्या रागाची १४ शब्दपंक्ति १५ त्याचे फल (सेवा केल्या-
बद्दल राज्यलाभ झाला हा अर्थ.)

कांका आणिक मावेली मजप्रती आहां स्वयें आपण ।
पोटी घालुनी ही चुकी मम करा पुत्रा-परी रक्षण ॥
आज्ञांभंग कधीं घडेल न पुढें हे देवि माझ्या करें ” ।
बोलोनी मग पाय घट्ट धरिलें, साध्वी वेद उठ रे ॥१२॥

तेव्हां त्यास म्हण्ये सती “ पुनरपी होऊं नये चूक रे ।
बोलोनी फळ काय वागुन तसा दाखीव जा सत्वरें ॥
इंदूरास करी प्रजा-जन सुखी मामाजिच्यो ही यशा ।
राखोनी स्वयशा-मुळें भर तया घाली बरें शुभ्रर्शा ” ॥ १३ ।

(शिखरिणी.)

जरी त्या साध्वीनें नृपपदिं तुकोजी बसविला ।
तरी कारस्थानें परकि नृपतीची सुसतिला ॥
कळावीं तैसेंची वरमत हिचें घेउन तर ।
निकालाला लावी मग सकल कामें नृपवरं ॥ १४ ॥

हिनें त्याला सेनापति करुन सेने-सह तया ।
दिलें धाडूनीही कर वसुल व्हावा ह्यणुनिया ॥
नृपांच्या-पासूनी कर जमवुनी हा नव नृप ।
सतीपार्शीं धाडी, व्यय करि सती योग्य सकृप ॥ १५ ॥

तिच्या-पार्शीं होतें धन विपुलं त्यांच्या स्वसतिनें ।
करावें खर्चाला बहुत करुनी दान सतिनें ॥
सदावर्ते तीर्था-प्रति परम रम्या असि कृती ।
करोनी देई ती सकल-जन-सौख्यास सुकृती ॥ १६ ॥

तुकोजीच्या चित्तीं कपट काधिं आलें म्हणून न ।
सदा वागे प्रेमें जैननि-परि आज्ञेस धरुन ॥
सतीची होती त्या जैरब बहु राजास नवल ।
घडे एका-काळीं परम जन ऐकोत सकल ॥ १७ ॥

१ मल्हारराव २ आई ३ माझे ४ हुकुम मोडणें ५ मल्हाररावाच्या ६ पांढऱ्या
अशा ७ श्रेष्ठ राजा ८ खंड ९ खर्च १० पुष्कळ ११ धनाच्या (खर्चाला) १२ मनो-
हर १३ पुण्यवान १४ आईप्रमाणें १५ धाक.

(शादूल-विक्रीडित.)

देवीचंद्र ह्यणून एक कर्मला-सत्पुत्र होता जया ।
 मृत्यू येउन दौलतीस नव्हते संतान कोणी तया ॥
 हे जाणूनि तुकोजि तो तद्वला-द्रव्यापहारी भला ।
 झाला आणि तसा निरोप तिजला तेव्हां नृपे धाडिला ॥१८॥
 हे ऐकूनि निवे महेश्वरि सती-पार्शी कथायासती ।
 सांगे सर्व कथा पदांस धुवुनी अश्रुजले सन्मती ॥
 झाली सद्गदिता सती तिस ह्यणे बाळे सुखाने रहा ।
 संपत्तीस धनीन तूच अससी, क्षेत्रादिकेही पहा ॥ १९ ॥

(उपजाति.)

सती तुकोजीस निरोप धाडी ।
 प्रजा-धनाच्या हरणार्थ धाडी ॥
 कां घालितां, दूर तळास घावे ।
 क्षमेस याची मग तोहि भावे ॥ २० ॥

(शादूल-विक्रीडित.)

एका मांडलिके नृपे कर दिला नाही, लढाईसही ।
 राही तोच उभा ह्यणून नृपती जिंकावया त्यासही ॥
 भारी यत्न करी परी यश तया ना लाभले यास्तव ।
 साध्वीला लिहुनी असेहि पुसले सल्ला करू का नव ? ॥२१॥
 पत्रा पाहुनि लाल होउन लिही 'मेलास तूरे जरी ।
 ऐशा या अपमान-कारक तहा इच्छू नये वा तरी ॥
 वृद्धत्वास्तव धैर्य होत नसले देते लढाई स्वये ।
 एथे स्वस्थ वसावयास तुजला बोलाविते तूच ये ' ॥ २२ ॥
 गेले तत्र तसे तुकोजि-सुत-ही साह्यार्थ धाडी सती ।
 संगे सैन्य धनास देउन, पुढे संग्राम झाला अती ॥
 धाकाने बहु झुंजतां मग तया तेव्हांच लाभे जय ।
 शत्रू खंड तयास देउन नमी, नादे सुखे निर्भय ॥ २३ ॥

१ लक्ष्मीपुत्र (श्रीमान) २ देवीचंद्राच्या स्त्रीच्या द्रव्याचा अपहार करणारा
 ३ सहिवरलेली ४ क्षेत्रे, तीर्थे वगैरे ५ धाड ६ तुकोजीरावही ७ तुकोजीराव
 ८ ह्यातारपणामुळे ९ तुकोजीरावाचा मुलगा (काशिराव) १० लढतां ११ निर्धास्त

(स्रग्धरा.)

सत्याज्ञा नित्य, पाळी अवन प्रकृतिचें फार प्रेम करी तो ।
 नाही द्रव्यार्थ किंवा अधिकृति-करितां भांडला साध्विशीं तो ॥
 ऐशा त्या स्वात्म-निष्ठा-प्रति वधुन सती फार पावेच मोर्द ।
 वंशाचें तें स्वताचें हित करि नृपती फार पावे प्रमोद ॥२४॥

(आर्या.)

अधिकार-धनप्राप्ती-साठीं जगतीं अनंत संग्राम ।
 झाले आजवरी बहु, तुकोजि अपवाद कीं दुर्जा राम ॥ २५ ॥

(तुकोजी-राज्य प्राप्ति नामक ९ वा अंक समाप्त.)

अंक १० वा.

(तीर्थ यात्रा.)

(आर्या.)

रघुनाथ पेशवा तो, होळकरांचें हरावया राज्य ।
 सर्घिवास साह्य घेउन, यत्न करी परि वृथाच तें प्राज्य ॥१॥
 त्या-समयीं माधव-स्त्री, साध्वि रमा फार फार उपयोगी ।
 अहल्येस पडे हो, त्याच मुळें ह्या धनादिका भोगी ॥ २ ॥
 तेव्हां-पासून सती, आणि रमाचाइ या उभयतांचा ।
 प्रेमा फाराचि वाढे सीता-सतिचा जसा सुरमेचा* ॥ ३ ॥
 अहल्या- वाईला, साध्वि रमा ती प्रसू-परी मानी ॥
 हीहि तिला कन्येपरि, मानुनि करि लोभ फार अंभिमानी ॥४॥
 प्रतिमासीं सँद्वृत्ता, कळवुनि भेटीहि धाडिती फार ।
 उंची वस्त्रें कधिं कधिं, नैग, रत्नांचे तसे कधीं हार ॥ ५ ॥
 औदार्य शुद्धतादिक, गुण होते या सतिद्वैयापारीं ।
 प्रतिमासीं रमणीयां, कृति ऐकुनि तोष^१ हो उभयतांशीं ॥६॥

१ साध्वीचा हुकुम २ रक्षण ३ प्रजेचें ४ अधिकारासाठीं ५ आपल्याठिकाणीं
 भाव ज्याचा अशाला ६ आनंद ७ लढाया ८ गंगाधरास ९ आई १० कुशलवृत्तास
 ११ दागिने १२ उदारत्व १३ पवित्रपणा वगैरे १४ ह्या दोन साध्वी स्त्रियांपाशीं
 १५ दरमहां १६ सुंदर १७ आनंद *विभीषण पत्नीचा

स्त्रीचा स्वभाव भारी, परोत्कर्षासहिष्णु विधि^१ करितो ।
परि या सतीद्वयाचा, निर्मत्सर तो करून सुख बघतो ॥ ७ ॥
ऐसें जनांस भासे, प्रेमा दोघींमधें वहू वाढे ।
आमरणांताचि राहे, इक्षु पुढें गोड जो प्रथम वाढें ॥ ८ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

होता अल्पवयी तरी प्रकृति जो पाळी दिलीपा-परी ।
आले दांतिं तृणा धरून शरणा ज्या माधवाला अरी ॥
राहे माधव थेउरीं क्षय ज्या होऊनी रुग्ण-स्थिती ।
झाली प्राप्त असा गजानन-पदीं ठेवुनि श्रद्धा अती ॥ ९ ॥

(स्रग्धरा.)

जेव्हां मुक्काम त्याचा स्वनगरिं असुनी फक्त होता अजारी ।
येती तें भेटण्याला नृप-वर दुसरे मांडलीकादि भारी ॥
वाई तेव्हां अहल्या सदय नजर ती घेइ संगें निघाली ।
वाटे तें त्या रमेला मम जननि मला भेटण्या-लागिं आली ॥ १० ॥
दोघींची भेट झाली, हृदय भडभडे दोघिंचे नेत्र झाले ।
सांश्रू कंठांत घाली, मिठि मग सतिला ती रमावाइ बोले ॥
'सासू माझी अनंदी रघुपति-वनिता भांडुनी मांडि दावा ।
ईशानेही पतीला शयनिं निजविलें, त्रास कोणा वदावा ॥ ११ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

होतां कांहिं^२अनिष्ट जाइन पतीसंगें सती मी त्वरें ।
हे माते मज भेटुनी सुखविलें झालें बहू हें धरें ' ॥
तेव्हां संकटिं पाहुनी बहु रमा केलें समाधान ही ।
साध्वीनें तिजला असें सुचविलें दुःखां^३ऽऽवृता ही मही ॥ १२ ॥
प्रासादीं सुसतीस ठेवुन दिलें, तेव्हां तिच्या दर्शना ।
येती लोक असंख्य वंदिति तिला, साधूच वाटे जना ॥
'संमार्गीं मनुजा अनंत मिळतो सन्मान भू-मंडलीं ।
जातां स्वर्गिं तयास सौख्य मिळुनी मुक्ती मिळे चांगली ॥ १३ ॥

१ दुःख्याचा उत्कर्ष सहन न करणारा २ ब्रह्मदेव ३ रमावाई व अहल्यावाई यांचा
४ मरपयंत ५ शत्रू ६ आज्ञाच्याची स्थिती ७ आपल्या (पुण्यांत) ८ मोठे राजे ९ आई
१० आसवांनीं डबडबलेले ११ वाईट १२ आई १३ दुःखानें भरलेली १४ पृथ्वी
१५ राजवाड्यांत १६ चांगल्या रस्त्यानें जाणारा (सुमार्गी) १७ मनुष्याला.

आनंदी करि नित्य मत्सर हिचा रूपाभिमानी कुंधी ।
 नाही भेटली हीस ती अगदिंही धाडी बघाया सुंधी ।
 दासी येउनि सांगतां, तिजप्रती सौंदर्य नाही तिला ।
 आहे तेज परंतु दिव्य तिजला देवीच भासे मला ॥ १४ ॥

(आर्या.)

श्रीमंत माधवाला, देवाज्ञा होउनी प्रजा दुःखी ।
 झाली पतिच्यासंगे, सति जाउनि ती रमा बहूत सुखी ॥ १५ ॥
 परमोदौर धन्याला, सद्गुण-मंडित तशीच तज्जाया ।
 माता मज जी मानी, यम नेई काय तीस हो निर्लया ॥ १६ ॥
 पाहूनि या प्रसंगा, बहु दुःखित खिन्न होउनी साध्वी ।
 झाली विरक्त अगदीं, यात्रा करण्यास लागली बरवी ॥ १७ ॥
 वेई निरोप मग ती, कुल-दैवत-दर्शनार्थ हो आली ।
 जेजूरीस पुढे मग, दक्षिण-यात्रा करावया फिरली ॥ १८ ॥
 नियमित^१ जन संगे वे, अन्य जनांना महेश्वरीं धाडी ।
 क्षेत्राप्रति कांहितरी, नूतन सत्कृत्य ती करुन सोडी ॥ १९ ॥
 पर्वत-कड्यावरूनी, विपिनांतुनि^३ पाँदचारि होऊन ।
 जावे लागे पूर्वी, अग्निरथानें प्रवास नच कठिन ॥ २० ॥
 आळंदी देहूला, जाउन मग पंढरी-प्रती गमन ।
 केले तिने सतीने, विठ्ठल-मूर्तीस पाहतां नमन ॥ २१ ॥
 औदुंबरांत दत्ता, श्रुति नमुनी करविराकडे जाया ।
 झाली सिद्ध तिथे ती, पाही बहु रम्य विष्णुची जाया ॥ २२ ॥
 गोकर्णास शिवाचें, दर्शन घेऊन गेलि पंपेला ।
 जेथुन राम सलक्ष्मण, मारुतिने ऋष्यमूर्किं हो नेला ॥ २३ ॥

१ अहल्यावाईचा २ रूपाचा आहे गर्व जिला अशी ३ दुर्बुद्धी आनंदी वाई ४ बुद्धिमान्-
 दासी ५ फार उदार ६ सद्गुणी ७ माधवरावाची स्त्री ८ घरास ९ खंडोबाच्या दर्शना
 र्थ १० दक्षिण हिंदुस्थानांतिल तीर्थयात्रा ११ मोजके १२ नवे १३ अरण्यांतून
 १४ पायाने चालणारा १५ आगगाडीने १६ नमस्कार १७ महालक्ष्मी (अंबावाई)
 १८ ऋष्यमुक नांवाच्या पर्वतावर.

रामेश्वरा-प्रती मग, जाई ती साध्वि हो जगन्नार्थी ।
स्नानादिक करुन तिनें, ठेवविशीं तल्पडीं स्वसह माथीं ॥ २४ ॥
यापरि दक्षिणयात्रा, संपवुनी पश्चिमेस ती गेली ।
डाकूर सोमनाथा, पाहुन सानंद द्वारका जाली ॥ २५ ॥
काशी गया प्रयागा, यथुरादिक सर्व उत्तरेकडलीं ।
क्षेत्रं तीर्थस्थाने, पाहुन साध्वी घरीं परत आली ॥ २६ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

कोठें जूण^१ सुमंदिरे सति करी, कोठें नवीं बांधिलीं ।
कोठें घाट नदी-तटाक बवुनी बांधी सुधी मावली ॥
कोठें गांग जला शिवा-प्रतिदिनीं कोठें प्रर्षाही करी ।
वापी धर्मगृहें कुठें करवुनी संतुष्टता ती वरी ॥ २७ ॥

(वसंत-तिलका.)

यात्रेस जात असतां गिरिकंदरीं जे ।
बैसुनि नित्य करिती तप मानसीं जे ॥
पाहूनि साधु करि साध्वि प्रणाम त्यांना ।
घेई प्रसाद मग जाइच अन्य-स्थाना ॥ २८ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

मोठा कर्मठ विप्र^३ एक सतिनें संगें पुराणाप्रती ।
सांगायाप्रति घेतला प्रतिदिनीं एके कथा ती सती ॥
ऐसा नित्य असे प्रवास-क्रम त्या साध्वी सुधीचा अहो ।
एकोनी सकला जनांस सुमैती होवो तसें सौख्य हो ॥ २९ ॥

(आर्या.)

ज्यांच्या ज्यांच्या हद्दी, मध्ये तीर्थे पवित्र हीं होतीं ।
त्या राजांनीं तिजला, भेटुनि अत्यंत सुखविली सुसती ॥ ३० ॥
साध्वीनें हि त्यांचें, जाणुनि उपकार मान-पानास ।
केलें, त्यांना तोषवि, भोजन-दानें जसें सुविप्रस ॥ ३१ ॥

१ स्नान वगैरे २ जगन्नाथाच्या पायांवर ३ आपल्या (मस्तका) सह
४ आनंदित ५ जुनी ६ चांगलीं घरे ७ गंगेच्या ८ पाणपोई ९ विहिरी १० धर्मशा-
ळा ११ पर्वतांच्या गुहांत १२ नमस्कार १३ ब्राह्मण १४ प्रवासांतील वागण्याची
रीति १५ चांगलीवृद्धि १६ चांगल्या ब्राह्मणांना.

(मंदाक्रान्ता.)

साध्वी तीर्थे करित असतां, दुष्टवार्ता सतीला ।
 ऐकूं आली रघुपाते वधी भ्रातृजाला मुलाला ॥
 त्रैसे गादीवर मग कुंधी, ऐकुनी त्यास शापी ।
 “पापी जावो निरैयिं असला, जो स्ववत्सास कापी” ॥ ३२ ॥

आर्या

साध्वीनें त्यासमयीं, भविष्य केलें बुडेल गादी ही ।
 श्रीमंताची ऐसें, सतिच्या वचनापरीच घडलें ही ॥ ३३ ॥

(युग्म)

रावोवास करावें, भ्रष्ट पदापासुनी त्या स्थानीं ।
 गंगावाडू सतीला, आपण बसवूं असेंच सर्वांनीं ॥ ३४ ॥
 ठरवून पत्र त्यांनीं, धाडुन दिधलें तुकोजि- रावाला ।
 इंदूरास सतीला, बोलावुन तोहि मग पुण्या गेला ॥ ३५ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित)

झाल्या भानगडी बहूत तिकडे, सर्वांमध्ये हा भेला ।
 होता, काढि रघू, तिथें बसविली गंगासती कोमला ॥
 झाला पुत्र तिला, त्यास बसवी सिंहासनीं त्याजला ।
 देई नाम सवाडू माधव असें, रामापरी भांसला ॥ ३६ ॥

(तीर्थ-यात्रा नामक दशम अंक समाप्त)

अंक ११ वा.

राज्येक्षण

(आर्या.)

सरजान मालकम हे, भारतमध्याधिकारि जें होते ।
 सतिची धृती स्तुति मती, ऐकुनि शंकीत जाहले हो ते ॥ १ ॥
 शोधक साहेब पुरे, वास्तैवस्थिति शोधिली त्यांनीं ती ।
 तेव्हां आढळलें त्या, सत्य असे मति, धृति तशीच स्तुती ॥२॥

१ वाईट बातमी २ पुतण्याला ३ दुर्बुद्धि (रघुनाथराव) ४ नरकांत ५ आपल्या मुलास ६ सिंहासनावरून ७ सर्व कारभान्यांनीं ८ तुकोजीराव ९ संभावित १० वाटला (रामासारखी कृति होती किंवा केली ह्मणून) ११ मध्यार्हिदुस्थानांतील मुख्य अधिकारी १२ धैर्य १३ प्रशंसा १४ बुद्धि १५ खरीस्थिति.

मध्य-भरत-खंडाचा, त्यांनीं इतिहास चांगला लिहिला ।
 त्या-मध्ये स्तुति करुनी, न्यायी-नृप-श्रेष्ठ मानिले इजला ॥ ३ ॥
 अंगीं सद्गुण असतां, स्वकीय परकीय मानिती पूज्य ।
 जैसें बहु प्रिय सकलां, स्वाँडु सुरैभि वाटतेच ते आज्य * ॥ ४ ॥
 ऐहिक कीर्ती होउनि, परलोकीं मुक्ति लाभते बरवी ।
 फल पुण्याईचे हें, सर्त्स्पर्शे रँविहि धन्यता मिरवी ॥ ५ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

राज्याचा अधिकार घेउन करीं, पाहावया लागली ।
 तेव्हां लौकिक ऐकुनी सचिर्व, गोविंदपंता दिली ॥
 या प्रामाणिक राज-नीति निपुणा-पासून ते फायदे ।
 झाले फार, जुने दुरुस्त करुनी केले नवे कायदे ॥ ६ ॥

(लघ्वरा.)

सारा नेमस्त ध्यावा सुपिक नरम भू पाहुनी धोरणानें ।
 हक्कांलाही जपावें परम कुलिन त्या पाटलांच्या ; प्रधानें ॥
 प्रत्येकीं तो महालीं सँदंय नर जना सौख्य द्यायास नेमी ।
 ऐसी सौख्यार्द्धि केली नव-सँचिव-वरें फार ते ग्रामग्रामी ॥ ७ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

होते भिल्ल तसेंच गोंड दुसरे राहून ते पर्वती ।
 लोकांना लुटती तशाच करिती चोऱ्या बहू दुर्मती ॥
 चौक्या बैसवुनी तगांस धरुनी मोडी सती खोड ती ।
 धंदे देउन त्यास पोट भरण्या संतुष्ट केलें अती ॥ ८ ॥

(आर्या.)

बैलामागें अर्धा, पैसा कर ध्यावया तयांस सती ।
 देई आज्ञा त्याला, ' भिलकवडी ' सर्व जन तदा वदती ॥ ९ ॥

(मालिनी.)

पडित जमिन त्यांना देउनी ती इनाम !
 पर्थे अवन कराया त्यांस नेमी तमाम ॥
 अट करि जर चोरी जाहली त्या महीलीं ।
 भरुन अगर पत्ता देउं आह्मी तुह्मांला ॥ १० ॥

१ मध्य हिंदुस्थानाचा २ मालकम सहेबांनीं ३ न्यायी राजांत श्रेष्ठ ४ गोंड ५ सु-
 वासिक * तूप ६ साधूच्या स्पर्शानें ७ सूर्य सुद्धां ८ प्रधानकी ९ पाटलांच्या हक्कांला
 प्रधानें जपावें १० दयाळू (कामगार) ११ सुखार्चा वाढ १२ नव्या श्रेष्ठ प्रधा-
 नानें १३ रस्ते १४ त्या प्रदेशाला.

(शादूल-विक्रीडित.)

झाले तुष्ट बरेच गोंड परि ते कांहीं जरा रूष्ट ही ।
 त्यां-मध्ये मनरूप सिंग कपटी होता अती द्रुष्टही ॥
 लोकांना लुटुनी करी कधिं कधीं प्राणान्त ही हेतिने * ।
 त्याला ठार करून लोक सगळे सानंद केले तिने ॥ ११ ॥

(आर्या.)

केला भिलांपासुन, होणारा त्रास नाहिंसा त्यांनी ।
 लोकांस न्याय देणें, नृप कर्तव्यांस ती मनीं मानी ॥ १२ ॥
 लोकांच्या अर्जाचा, निकाल करण्यास पंच अधिकारी ।
 ग्रामी नेमी साध्वी, न्यायाधिश मुख्य नेमिला शहरी ॥ १३ ॥

(शादूल-विक्रीडित)

कोणी अर्ज तिच्याकड जर स्वतां घेऊन गेला तरी ।
 तो वेई करि चौकसी, किमपिही दुर्लक्ष ती नाकरी ॥
 न्यायाला करुणेश चित्ति धरुनी पाही पुरावा खरा ।
 लोकां न्याय मिळे खरा, सुसतिनें म्यावें सदा ईश्वरा ॥ १४ ॥

फांशींची बहुधा न देइ सदया कोणास शिक्षा कधीं ।
 बोले " ईश्वरनिर्मिताप्रति कसें मारूं स्वये मी सुधी ॥
 त्याचा जाव मला तयास दिवला तो पाहिजे हो वरी ।
 आहे मृत्यु मला " ह्मणून न सर्ता देहांत शिक्षा करी ॥ १५ ॥

बाजीराव पुण्यास फार जनैता येवोनि राहो असें ।
 चित्ती आणुनि बांधण्यास सुगृहें भूमी तिर्ला देतसे ॥
 तैसें इंदुर बांधण्यास करुनी योजाहि युक्ती नवी ।
 प्रासादास मधें तसें द्विजगृहां, वाप्यादिका बांधवी ॥ १६ ॥

(आर्या.)

राहे महेश्वरीं जरि, तरि साध्वीची कृपा असे शहरीं ।
 संपन्न इंदुरानें, व्हांवें इच्छुन उपाय फार करी ॥ १७ ॥

१ रागावले २ प्राणनाश ३ प्रधान व अहल्याचाई यानीं ४ ५ मुख्य शहरांत
 ६ ७ फांशींची ८ लोक-समूह ९ जनतला १० राजवाड्यास ११
 गांवाच्या-मधें ११ विहिरीं वगैरे १२ इंदुरावर * तरवारीनें

प्रकृति-धनाचं रक्षण, करण्याला दक्ष ती असे भारी ।
आंगलां-परी करांनी, रयतेला क्षीण ती मुळीं न करी ॥ १८ ॥
खंडेराव कमाविस दारीचें काम इंदुरीं पाही ।
नियमित वसूल जमवी, जन सुखवी सकल तोषवी ही ही ॥ १९ ॥

(स्रग्धरा.)

ठेवी सैन्यास थोड्या अवेन अवेनिचें व्हावया इंदुरांत ।
वाकीची ती तुकोजी-नव नरपतिच्या-पाशिं हो दक्षिणेंत ॥
होतीही उत्तरेला चकमाकि करण्या गुंतलेली जराशी ।
अन्यायाला मिळेना स्थळ ह्यगुन पळे बापडा दूरदेशीं ॥ २० ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

सन्मार्गी प्रकृती-प्रती घळविण्या योजी दया दंड ती ।
पाही गंतुं करी दया जर असे तो अल्प तव्हां सती ॥
मोठ्याला करि दंड धाक सकला होता सतीचा अती ।
खंडालाहि नृपाळ धाडिति सती मातेपरी मानिती ॥ २१ ॥

(स्रग्धरा.)

राज्याचीं सर्व सूत्रे करि धरुन स्वतां राज्य पाहावयाला ।
लागे तेव्हां सती ही नृपपदिं वमुनी सर्व कामें नयाला * ॥
चित्तीं ठवूनि पाही नजर कधिं न घे ती प्रजेच्या-कडून ।
कोणाला ध्यावयाला अर्जुमति कधिंही साध्वि देई तसें न ॥ २२ ॥

(आर्या.)

नजराणा घेण्याची, लालुच मनुजास लागल्या-वरतीं ।
अन्याय व्हावयाचा, संभव असतो असे ह्यणे सुदती ॥ २३ ॥

(भुजंग-प्रयात.)

असो लक्ष किंवा असो कोटि देवी ।
प्रजेच्या धनाला न लोभास दावी ॥
सिरोजीं कुबेरा-परी स्वर्म थोर ।
असे एक विख्यात तो सावकार ॥ २४ ॥
परी तो अकालीं यमानेंच नेला ।

१ अहल्याबाई २ रक्षण ३ पृथ्वीचे (राज्याचें) ४ फौज ५ अपराध ६ थोडा
७ नजराणा ८ हुकार ९ गोडी १० खेमचंद * न्यायाला

वधू दत्तकाला दिराच्या सुताला ॥
स्वयें घेउनी पाहवी कारभार ।
परी आड आला कमावीसदार ॥ २५ ॥

वदे "तीन लक्षास घावें घनाला ।
असें होइना मी तरी जप्त माला ॥
करूनी तुह्यां लावितों हो भिकेला" ।
तदा ती^१ स्वदुःखा कथी या सतीला ॥ २६ ॥

सतीच्या पदीं ठेवुनी मस्तकाला ।
कमावीस-दाराच्या भाषणाला ॥
कथी, दत्तकाला खरें मानुनीही ।
कमावीस-दारास काढी सतीही ॥ २७ ॥

(शार्दूलविक्रीडित.)

तापीदास दुजा बनारस असे आते धनी त्यांजला ।
एकाद्यागुन एक नेउन धर्म संतोष तो मानिला ॥
तापीची दनिता सतीस वदली हें द्रव्य तुह्यांप्रती ।
अर्पावें मज वाटतें, सति वदे घेऊन जा संप्रती ॥ २८ ॥

त्याच्या योग्य व्यया तुला कथितसें, तैसा करी तूं स्वयें ।
बांधी तूं खरगोणिं घाट नदिला तैशींच देवालये ॥
आज्ञा मानुन ती करी सकलही नारी तदा सन्मती ।
श्रीलंबोदर-देवळासह तदा ती वाउ बांधी कृती ॥ २९ ॥

(उपजाति.)

धर्माभिमानी जरि फार होती ।
तरी विधर्मिय जना-प्रती ती ॥
करादिकांनीं न कधींच त्रास ।
दिला, दिलें सौख्य खरें तयांस ॥ ३० ॥

१ बायको (तापीदासाची) २ तापीदासाची स्त्री ३ अहल्याबाईला ४ तापी
दासाची बायको ५ चांगली बुद्धिमान ६ परधर्मी लोकांना ७ डोईपटी बगैरे करानीं

(१३)

(आर्या.)

जी पूज्य पद्धती त्या, अकबर यवनाधिपेंच पसरविली ।
वा त्या शिवाजि-रायें, लावुन दिधली तिलाच अनुसरली ॥३१॥
जरि कारभार पाही, राज्याचा तरी तिच्या क्रमा-मध्ये ।
नित्याच्या फरक नसे, भावें पूजादिका करीच स्वयें ॥ ३२ ॥

(शिखरिणी.)

सदाचारी न्यायी समवने कराया प्रकृतिचें ।
झटोनी जी मानी जन सकल माझे, जग जिचें ॥
गुणांला गावोनी बहुत करितें स्तोत्र; चरित ।
असें माल्कम हाही लिहिच इतिहासी सुचरितें ॥ ३३ ॥

(शार्दूल विक्रीडित.)

राज्याच्या शकटा सुयंत्रित कसें हाकी सती हें जयाँ ।
वाटे गूढ परंतु शोध करितां आश्चर्य झालें तया ॥
तो हा माल्कम दुष्ट भाव परकी टाकून बोलेच मा* ।
ही साध्वी नय-कीर्ती-दाँन-निलया प्रत्यक्ष साधू नमा ॥ ३४ ॥

(आर्या.)

निःपक्षपात आणी, न्याय तयांची जनास माय दिसे ।
त्यजुन कुकर्म पार्वत, लागति वागावयास ते खासे ॥ ३५ ॥
अधिकार्यप्रदेशामधिं, दंगा नाहीं कधींहि उद्भवला ।
अधिकारी प्रकृति-वरी, नच करिती ते कधींहि जुलमाला ॥ ३६ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

आली उन्नतिला प्रजा सकलहि वात्सल्य-योगें जिच्या ।
साधू-संत परी जिला नमुनिया गाती गुणां साध्विच्या ॥
याचें कारण धर्म-भावें सतिचा तैसी व्यवस्था अती ।
साध्वीला स्तविती नृपाल परकी. सत्कारिती वंदिती ॥ ३७ ॥

राज्ये-क्षण-नामक ११ वा अंक समाप्त.

१ मुसलमानी बादशाहानें २ सांभाळ ३ चांगले चरित्र ४ माल्कमसाहेबाला ५ न्याय
कीर्ति आणि दान यांचे घरच असी ६ पर्वतावरील कोंड, भिल्ल वगैरे ७ आपल्या
साध्यांतील प्रदेशांत ८ दयाळुपणा ९ धार्मिकपणा * आई

अंक १२ वा.

(अन्य-नृप-व्यवहार)

(उपजाति.)

दया क्षमा आणि तशीच शांती ।
निर्लोभता ठेवुनी-ही स्वचिती ॥
वागावया जे झटतातही त्या ।
ही वंद्य होती सकला अहल्या ॥ १ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित)

नीतीने स्व-करास अन्य नृपती-पासून घेइ सती ।
कोणा मांडलिका-कडून ठरल्या-पक्षां न मागे अती ॥
तेही खंड विलंब तो न करितां, साध्वी-कडे धाडिती ।
माफी तो जर होचें मागति तिला, होता दरारा अती ॥ २ ॥

(आर्या.)

सामंतांची उन्नति, व्हावी ऐसें सदैव तच्चिती ।
त्यांच्या अधिकृति हरणा, यत्न करी जो त्यास शःसी ती । ३ ॥
प्रकृतिस सुखी करावें, राज्य-व्यवस्था तमी सुधारुनी ।
सल्लाहि द्यावयाला, तर्द्राष्ट्रीं वकिल नेमिले त्यांनीं ॥ ४ ॥
सामंतीं तुष्ट सदा, राहुनि राज्यास आपल्या त्रास ।
देऊं नये क्षणुन ही, साध्वी त्या देइ कांहिं हक्कांस ॥ ५ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

साध्व्यौदार्य तशीच भीति दुसरी वाटुनि सामंत ते ।
साध्वीशीं बहु नम्र वागति कधीं दंगा करायास ते ॥
झाले सिद्ध न बोलती ' सतिप्रती घावें प्रभूनें अती ।
आयुष्यास, करो सदैव अचना वाई अहल्या-सती ' ॥ ६ ॥

१ दुसऱ्या राजांशीं वागणूक २ ही अहल्यावाई ३ आपल्या खंडणास ४ विलंब (अ-
वकाश) ५ झालाच (तर) ६ मांडलिकांची ७ भरभराट ८ मांडलिकांच्या राज्यांत
९ साध्वी-औदार्य (साध्वीचे उदारपण)

हौसर, पुणे, दिल्ली; लखनौ, ग्वाल्हेर आणि कलकत्ता ।
हैद्राबाद, बडोदे; स्वतंत्र चाले इथें नृपति-सत्ता ॥ ७ ॥

येथील नृपाळांशीं, नागपुराशींही होइ व्यवहार ।
पत्रांचा, श्वशूराचे, तह पाळी ती करी न अपहार ॥ ८ ॥

प्रतिदरबारीं सतिचा, होता एकैक चांगला वकिल ।
पदरीं विश्वासु चमू, असतां दंग्यास कोण हो करिल ॥ ९ ॥

मेवाडाच्या अळशी, राण्याच्या जात-भाईनीं सतिचा ।
रामपुरा घेण्याचा, केल्या नच यत्न हो सफल साचा ॥ १० ॥

ही बातमी सतीला, कळतां घाडी शरीफ भाईला ।
तो कुरि पराभवाला, नृप मागे तो क्षमाहि मग सतिला ॥ ११ ॥

स्वतंत्र राजांमध्ये, महादजीशींच सख्य बहु होतें ।
श्वशूराचे स्नेही ते, शूर तसे नीति-दक्षही होते ॥ १२ ॥

शिंदा पराक्रमी तो, कारस्थानीहि चांगला असतां ।
परि त्यास महर्त्वाची, आकांक्षा दुष्टगुण अती होता ॥ १३ ॥

एके वेळीं उसने, त्याने साध्वीकडून तिसं लक्ष ।
ते द्रव्य घेतलें हो, यास्तव साध्वी-वरी असे लक्ष ॥ १४ ॥

कोणी ऐसें वदती, परि खोटें हें मला दिसे वचन ।
औदार्य, धैर्य, दानत; घाहुन सतिच्या कडे वळेच मन ॥ १५ ॥

मुलकी आणी लष्करी, लोकांना सक्त ताकिदी शिंदा ।
देई ' सत्याज्ञेला पाळा न विलंब लावितांच सदा ' ॥ १६ ॥

१ राजांचा अधिकार २ अभिलाष ३ सैन्य ४ केलेली खटपट वायां गेली ५ मे-
वाडचाराजा ६ मल्हाररावाचे ७ न्यायांत चतुर ८ मोठेपणाची ९ इच्छ १० तीस
(३०) संख्या १६ अहल्याबाईचा हुकूम.

शिंघापरी दुजेही, राजे सतिचा बहुत सत्कार ।
करुनी पाळिती वचना, साध्वीची पूज्यता असे फार ॥ १७ ॥
श्रीमंत पेशव्यांना, राज्य-व्यवस्था बवून अभिमान ।
वाटे या बाईचा, मांते-परि हीस देति सन्मान ॥ १८ ॥
टिप्पू सुलतान दुजा, निर्जाम आणी नबाब लखनौचा ।
कलकत्याच्या लाटेहि, सदैव बहुमान ठेविती सतिचा ॥ १९ ॥
हिंदितरु नृपांचीही, साध्वी-विषयीं असी असे बुद्धी ।
मग जे हिंदू असती, त्यांना होईल काय दुर्बुद्धी ? ॥ २० ॥
साध्वीस दुःख देणें, ह्मणजे प्रत्यक्ष गोवंधा करणें ।
ऐसें मानिति राजे, मुक्तिप्रद मानिती तिला नमणें ॥ २१ ॥
बांधी परराज्यांतहि, वाप्यादिक धर्मकृत्य नित्य सती ।
यास्तव सतीस निर्जपर-भाव नसे ह्मणुनि मानिती नृपती ॥ २२ ॥
श्रीमंतास सती ही मान बहू देउनी सदा वागे ।
हृत्या करून रघुपति, साह्य हिला नीच एकदा मागे ॥ २३ ॥
तेव्हां साध्वी त्याला, वदली यजमान-शत्रु तो माजा ।
शत्रू आहे यास्तव कैद करिन रे द्विर्जा त्वरे पळ जा ॥ २४ ॥

अन्य-नृप-व्यवहार-नामक १२ वा अंक समाप्त.

अंक १३ वा.

दान-स्वभाव-दर्शन

(शिखरिणी.)

असंख्या लोकांची हरति यमुना ती सुरनदी ।
किती पापें मोठीं ह्मणुन जन वानीच अगदी ॥

१ आईप्रमाणें २ चांगला मान ३ ह्येसूरचा राजा ४ हैद्राबादचा राजा ५ गव्हर्नर
जनरल ६ हिंदूहून इतर ७ गोहृत्या ८ मुक्तिदेणारी ९ नमस्कार १० विहिरी वगैरे
११ आपलेपणा व परकीपणा १२ नारायणरावाचा खून १३ धन्याचा शत्रू १४
ब्राह्मणा (रघुनाथा) १५ गंगा.

अहल्याबाईची कृति तशिच होती वितरणी ।
जिला मानी वानी सुखद-कर-दाने-हि तरणी ॥ १ ॥

(स्रग्धरा.)

देवस्थानास कोठें बहुत धन कुठें अन्नसत्रास स्थापी ।
कोठें धर्मार्थ शाळा करवुन सतिने बांधिल्या थोर वापी ॥
रेवा-बाईस नामी प्रतिकृतिसह तो चांगला घाट बांधी ।
छत्री बांधी वरी ती स्मरण निज जना राहण्यालाहि साधी ॥ २ ॥

(शिखरिणी.)

गयेला जी नामी बहुत दिसती धर्म-निलये ।
सती स्थापी तेथे प्रतिकृतिहि शुभ्रोपल स्वये ॥
तिला वंदी भावे जन सकल यात्रेकरु अती ।
करी जो सत्कृत्ये मुनर बनतो तो सुरपती ॥ ३ ॥

(स्रग्धरा.)

सांगारें काय जास्ती सुसति गुण-गुणें जाहली देव लोकी ।
जन्म ती मानवांच्या कुळि धनगरही पावली मान नाकी ॥
एथे औदार्य दावी, सद्य मन सदा लोक-सेवेस लावी ।
ज्या साध्वीची प्रशंसा मयुर-कवि करी मानुनी तीस देवी ॥ ४ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

झाली वंद्य द्विजांस जाउन बसे जी देवतांच्या स्त्रिणी ।
शत्रूपासुन राज्य-रक्षण करी बांधी बहू दुर्ग जी ॥
वीथ्यां, घाट, तलाव, धर्म-निलये जी देवळ बांधिली ।
त्यां मध्ये रमणीय दोन पुढचीं सर्वाहुनी जाहलीं ॥ ५ ॥

(आर्या.)

नेमावरास बांधी, कुंल-देवत-देवळास दिव्य सुधी ।
सुंदर घाट तसा ती, जामी विंध्याचलाप्रती बांधी ॥ ६ ॥
हीं आणी इतरस्थळ, साध्वी शिल्लेकमधून हो बांधी ।
या-साठी कर दुसरा, प्रकृतिवरी स्थापिना कधीच सुधी ॥ ७ ॥
दुष्काळ-फड 'सुकुमठकस' तिजा करहि तो मिठा-वरला ।
'मिशंनरि' पाषक चर्था, यानि तिने नाहिहो स्वजन पिळला ॥ ८ ॥

१ दान देण्यांत २ सुखकर किरणांच्या दानानें (पक्षीं सुखदायक खंड देउन)
३ सूर्य ४ प्रतिमा (पुतळा) ५ धर्मशाळा ६ संगमरदस (पांढऱ्या दगडाची) ७ गु-
णांच्या समुदायानें ८ माळें ९ किल्लें १० मार्ग ११ खंडोवा १२ विंध्याद्रिपर्वतावर
१३ प्रजेवर १४ प्रार्थावरचा कर.

कर्पट-प्राप्ति-करांहीं, लवण-करानें जना तिनें अपह्या ।
खासें खाया घालुनि, इतर प्रजा नाहिं हो कधीं पिळल्या ॥९॥
राज्यांतिल अर्ध-प्रजा, क्षुधितें असुनिही नव्या करा बसवी ।
वसावया पर-राज्यें, 'फॅमिनफंडास' ही न ती पचवी ॥१०॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

या-साठीं सतिची खरी कृति असे, लोकांस सौख्या-प्रती ।
देवोनी करि दान-धर्म दुसऱ्या लोकोपकारा सती ॥
'लोकां-पासुनि शोषुनी जळुपरी काढुनि द्रव्या करी ।
जो कृत्यें नृपती गमे सकालिकां तो खास चोरा-परी' ॥ ११ ॥

(स्रग्धरा.)

सत्राशें नव्वदाच्या इसविंत पडला, फार मोठा दुकाळ ।
हिंदुस्थानांत तेव्हां बहुत जन हिनें वाचवीलेच, वेळ ॥
होती भारी जनाला कठिण जन मृती पावले फार जेव्हां ।
धान्याची पायली हो मिळत सकालिका रूपकौलाहि तेव्हां ॥१२॥

(मालिनी.)

प्रतिदिवाशें सती ही गो-प्रदानें हजार ।
करुन द्विजवरांना तोषवी फार फार ॥
गरिब जन दुजे त्या अन्नवस्त्रांस वाटी ।
विमुख जन कधींही जाउं देई न कष्टी ॥१३॥

(आर्या.)

अत्यंत नीचें लोकां, सणवारीं वाढुनीच पकानें ।
देई खाया त्यांना, अंधाऽपांगारासही तसीं अन्न ॥१४॥
बैरागी, गोसावी यांना सत्रें बहूस्थळीं करवी ।
ठेउनि नोकर उर्षणीं, वाटसरांना बहुत जल देई ॥१५॥
शिशिरी^१ गरिब जनांना, वसनें वाटावयास कारकुन ।
फिरवी राज्या-मध्ये औदार्ये कर्ण भासवी ऊन ॥१६॥

१ कापडावरील जकात व प्राप्तीवरील कर यांनीं २ मिठावरील करानें ३ उपाशी (भुकेलेली) ४ दुष्काळ-फंडास ५ एका रुपायाला ६ ब्राम्हण-श्रेष्ठांना ७ अतिशूद्र बगैरे ८ आंधळ्या पांगळ्यांना ९ उन्हाळ्यांत १० हिवाळ्यांत ११ वसनें १२ कमी.

(इंद्रवज्रा.)

शेतामधे नांगर ओढतांना, ।
जे श्रांत झाले वृषभादि त्यांना ॥
पाणी पिण्यालाहि मिळो ह्यणूनी ।
नेमी सती सेवक फार रानी ॥ १७ ॥

(शिखरिणी.)

पिकें शेतांमध्ये उभि असुनि खायास न मिळे ।
तयां पक्ष्यां हां हां बहु वदति केदार सगळे ॥
ह्यणूनी पक्ष्यांच्या उदर-भृति-साठींच सुसती ।
निराळी राखीही अर्वनि सदया त्यांस महती ॥ १८ ॥

(उपजाति.)

नदी-तटाकीं असती स्थळें जीं ।
तेथील मत्स्यां-प्रति घालि रोजीं ॥
गोळे पिठाचे रघुनाथ-नांवे ।
घालून चारी सगळ्यांस भावे ॥ १९ ॥

(आर्या.)

प्रख्यात प्रभाकर-कवि, साध्वीच्या वेळें हो असे भैरती ।
त्यानें कटाव करुनी, साध्वि-गुणांलाहि गाडलेंच अती ॥ २० ॥
सारांश सांगतो मी, त्या कवि-राये असे कथन केले ।
त्याचा, ध्यान असोद्या, सद्गुण कोणा-प्रती न प्रिय झाले ॥ २१ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

“ नाहीं धन्य इच्या-परी कलि-युगीं जी जेववी ब्राह्मणां ।
लक्षाहूनि अधीक कर्णहि तदा झाला नव्हे कां उणा ॥
कुंडें पेटवुनी तयांत द्विज ते तें आहुती टाकिते ।
लग्न तेलगुची करून मिरवी साध्वी वराती अती ॥ २२ ॥
दुग्धातें पुरवी स्तन-धयं मुळां, रोग्यांस पथ्यौषधी ।
वृद्धांलां वसनान्न चालवि ; द्विजा इच्छांनें घाली सुधी ॥
होत्यांला मठ अग्निहोत्र द्विज जो घेईल त्याला सती ।
बांधूनी मग सर्व सांयहि करी त्याची त्वरे सन्मती ॥ २३ ॥

१ बैल रेडे वगैरेना २ शेतकरी ३ निर्वाहा-करितां ४ पृथ्वी ५ माशांना ६ रामाचीं नांवे (पिठाच्या गोळ्यांत चिठ्यावर लिहून घाली) ७ हिंदुस्थानांत ८ चांगले गुण ९ ते-बंगी ब्राह्मणांची १० तान्या (स्तन पिणाऱ्या) ११ औषधपाणी १२ म्हाताऱ्यांना १३ भजवस १४ इच्छिलेले भन्न १५ होम करणाराला.

(मंदाक्रान्ता.)

कोटी लिंगे^१ कधिं कधिं करी नित्य एके कथांना ।
एका हातीं धरि जपेस्रजे आणि साध्वी जपांना ॥
माठ्या मोंदें करि, प्रतिदिनीं वस्त्र यात्रे करूला ।
जोडे कोणा विपुल धन तें देइ पात्रांऽऽदिकांला ॥ २४ ॥

(वसंत तिलका.)

यात्रे-करू जर गरीब असेल त्याला ।
खर्चास सर्व सति देइ, सुपर्वणीला ॥
ती तेल, तूप अथवा गुळ आणि तील ।
यांच्या तुला द्विज-वरांस करी बहाल ॥२५॥
सौवर्ण राजत तुलांस कधीं द्विजांला ।
वाटी सती धन बहू गरिबां जनांला ॥
कोणास लग्न करण्या, व्रत उज्ज्वलाया ।
नंदादिपा प्रति कुणा गृहही कराया ॥ २६ ॥

(स्रग्धरा.)

साधूच्या दर्शनाला जशि जनें-तति हो नित्य येती नर्भाया ।
येती ते लोक भारी सकल-जन-पदां-हून साध्वी बघाया ॥
देवी मानूनि तीतें नमन बहु-मुदें तर्पणीं ते करून ।
झालो निष्पाप आम्ही वदुन मनिं असे जाति यात्रा करून ॥२७॥
(आर्या.)

भारी लौकिक सतिचा, उभय-कुलोद्धार साध्विनें केला ” ।
पाहुनि प्रभाकरें मीं, लिहिलें वेळें न कोणि शंकेला ॥२८॥
(स्रग्धरा.)

बाई भावें सुमारे धन सकल जना आणि पश्चादिकांना ।
तीं खर्ची वीस कोटी स्व-परे-जन पदीं धर्म-कृत्यांत नाना ॥
ऐसें ऐकूनि कोणी ह्यणतिल सतिनें आळसी लोक सारे ।
केले हें योग्य नाहीं, समजुत चुकिची हीं असे खास बा रे ॥२९॥
होताही मारकमाचा प्रथम समज हा विप्रवर्यें तयाला ।
केलेल्या उत्तराला श्रवण करुनि तो फार संतुष्ट झाला ॥

१महांदवाचीं लिंगे २ जपाच्या माळेला ३ चर्मी जोडे ४ भांडीं कुंडीं वगैरे
५ सोन्याच्या ६ रुप्याच्या ७ लोकांच्या पांक्ति ८ नमस्कार करण्यास ९सर्व देशांहून
१० तिच्यापार्यां ११ दोन्ही कुलांचा उद्धार १२ आपल्या व दुसऱ्याच्या प्रदेशांत.

एका तें “ साध्विने या अपरिमित धना व्यर्थ खर्चास केलें ।
हा तुह्मी दोष त्यांना अगदिं फुकट की लादतां त्यांस बोले ॥ ३० ॥

(मंदाक्रान्ता.)

या खर्चाच्या द्विगुणित जरी खर्च फौजेस केला ।
साध्विने त्या विषयिं असतां, शांतता ही प्रजेला ॥
भोगायला कधिं न मिळती वाटतें आपणाला ” ।
तेव्हां तोही” श्रवण करुनी फार संतुष्ट झाला ॥ ३१ ॥

(उपजाति.)

मातेपरी प्रेम प्रजेवरी जी ।
ठेवी तसा धर्म करी बहू जी ॥
गुन्ह्यास शिक्षा बहु सौम्य देई ।
होती दयाळू जगतांत बाई ॥ ३२ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

काठी उंच नसे जिची तशिच जी ठंगू नसे ही सती ।
बांधा स्थूल नसे उदास मन ही दुःखामुळें तें अती ॥
आनंदी मुख तें दिसे तरि सदा दैसीं करी प्रेम जे ।
येई क्रोध तिला तदा तिजपुढें कोणी न जाया धजे ॥ ३३ ॥

(शिखरिणी.)

असत्याचा होता अगदिंच तिरस्कार सतिला ।
असे जात्या स्त्रीही तरि बहुत तें धैर्य तिजला ॥
प्रसंगी येईहो, करि निवृत्ति ती दुःखं-ततिची ।
असे मल्हाराची सुन ह्यणविण्या तीस सुरुची ॥ ३४ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

विप्रांना अति पूज्य मानुन सती ठेवी भरंसा अती ।
राजांना परकीय पत्र लिहिणें किंवा वसुला-प्रती ॥
धर्माचा विनियोग सर्व करवी विप्रांकडूनी सुधी ।
विप्रांनीं हि तसाच बे भरंवसा नाहीच केला कधीं ॥ ३५ ॥

(आर्या.)

गो-ब्राह्मण प्रतिपाळी, गो-वधे राज्यामधें तिच्या नव्हता ।
व्हावा पर-राज्यांतहि, बंद ह्यणुनि यत्न साध्विचा होता ॥ ३६ ॥

१ अमर्याद २ मालकम साहेवास ३ दुप्पट ४ राज्यांत (प्रदेशांत) ५ मालकम-
ही ६ शरिराची काठी ७ चाकरांवर ८ खोटेपणाचा ९ निवारण १० दुःखाच्या रां-
गांची ११ आवड १२ गाई-ब्राह्मण १३ गोहत्या १४ दुसन्यांच्या राज्यांत.

(मंदाक्रान्ता.)

कोटी लिंगे^१ कधिं कधिं करी नित्य एके कथांना ।
एका हातीं धरि जपेस्रजे आणि साध्वी जपांना ॥
माठ्या मांदे करि, प्रतिदिनीं वस्त्र यात्रे-करूला ।
जोडे कोणा विपुल धन तें देइ पात्रांऽऽदिकांला ॥ २४ ॥

(वसंत तिलका.)

यात्रे-करू जर गरीब असेल त्याला ।
खर्चास सर्व सति देइ, सुपर्वणीला ॥
ती तेल, तूप अथवा गुळ आणि तील ।
यांच्या तुला द्विज-वरांस करी बहाल ॥२५॥
सौवर्ण राजत तुलांस कधीं द्विजांला ।
वाटी सती धन बहू गरिबां जनांला ॥
कोणास लग्न करण्या, व्रत उज्ज्वलाया ।
नंदादिपा प्रति कुणा गृहही कराया ॥ २६ ॥

(स्रग्धरा.)

साधूच्या दर्शनाला जशि जन-तति हो नित्य येती नर्भाया ।
येती ते लोक भारी सकल-जन-पदा-हून साध्वी बघायां ॥
देवी मानूनि तीतें नमन बहु-मुदें तर्पदीं ते करून ।
झालो निष्पाप आम्ही वडुन मनिं असे जाति यात्रा करून ॥२७॥

(आर्या.)

भारी लौकिक सतिचा, उभय-कुलोद्धार साध्विनें केला ॥
पाहुनि प्रभाकरें मी, लिहिलें घेऊं न कोणि शंकेला ॥२८॥

(स्रग्धरा.)

वाई भावें सुमारे धन सकल जना आणि पश्चादिकांना ।
ती खर्ची वीस कोटी स्व-पर-जन पदा धर्म-कृत्यांत नाना ॥
ऐसें ऐकूनि कोणी ह्यणतिल सतिनें आळसी लोक सारे ।
केले हें योग्य नाही, समजुत चुकिची ही असे खास बा रे ॥२९॥
होताही मास्कमाचा प्रथम समज हा विप्रवर्यें तयाला ।
केलेल्या उत्तराला श्रवण करुनि तो फार संतुष्ट झाला ॥

१महांदवाचीं लिंगे २ जपाच्या माळला ३ चर्मी जोडे ४ भांडी कुंडी वगैरे
५ सोन्याच्या ६ रुप्याच्या ७ लोकांच्या पंक्ति ८ तमस्कार करण्यास ९सर्व देशांहून
१० तिच्यापार्यां ११ दोन्ही कुलांचा उद्धार १२ आपल्या व दुसन्याच्या प्रदेशांत.

एका तें “ साध्विने या अपरिमित धना व्यर्थ खर्चास केलें ।
हा तुह्मी दोष त्यांना अगदिं फुकट कीं लादतां त्यांस बोले ॥३०॥

(मंदाक्रान्ता.)

या खर्चाच्या द्विगुणित जरी खर्च फौजेस केल्या ।
साध्विने त्या विधेयिं असतां, शांतता ही प्रजेला ॥
भोगायाला कधिं न मिळती वाटतें आपणाला ” ।
तेव्हां तोही श्रवण करुनी फार संतुष्ट झाला ॥ ३१ ॥

(उपजाति.)

मातेपरी प्रेम प्रजेवरी जी ।
ठेवी तसा धर्म करी बहू जी ॥
गुन्ह्यास शिक्षा बहु सौम्य देई ।
होती दर्याळू जगतांत बाई ॥ ३२ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

काठी उंच नसे जिची तशिच जी ठेगू नसे ही सती ।
बांधा स्थूल नसे उदास मन ही दुःखामुळें तें अती ॥
आनंदी मुख तें दिसे तरि सदा दासीं करी प्रेम जे ।
येई क्रोध तिला तदा तिजपुढे कोणी न जांया धजे ॥ ३३ ॥

(शिखरिणी.)

असत्याचा होता अगदिंच तिरस्कार सतिला ।
असे जात्या स्त्रीही तरि बहुत तें धैर्य तिजला ॥
प्रसंगीं येईहो, करि निवृत्ति ती दुःख-ततिची ।
असें मल्हाराची सुन ह्यणाविण्या तीस सुरुची ॥ ३४ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

विप्रांना अति पूज्य मानुन सती ठेवी भरंसा अती ।
राजांना परकीय पत्र लिहिणें किंवा वसुला-प्रती ॥
धर्माचा विनियोग सर्व करवी विप्रांकडूनी सुधी ।
विप्रांनीं हि तमाच बे भरंवसा नाहींच केला कधीं ॥ ३५ ॥

(आर्या.)

गो-ब्राह्मण प्रतिपाळी, गो-वध राज्यामधे तिच्या नव्हता ।
व्हावा पर-राज्यांतहि, बंद ह्यणुनि यत्न साध्विचा होता ॥ ३६ ॥

१ अमर्याद २ मालकम साहेवास ३ दुप्पट ४ राज्यांत (प्रदेशांत) ५ मालकम-
ही ६ शरिराची काठी ७ चाकरांवर ८ खोटेपणाचा ९ निवारण १० दुःखाच्या रां-
गांची ११ आवड १२ गाई-ब्राम्हण १३ गोहत्या १४ दुसऱ्याच्या राज्यांत.

परोपकारीं द्रव्या, खर्ची तो आश्रयार्थ विद्वाना ।
यास्तव वैदिक पंडित, शास्त्री लांबून येति तैं नाना ॥ ३७ ॥

कोणास शालजोड्या, धोतर-जोडे कुणास पागोटी ।
गवई गोंधाळि यांना, देई बक्षीस ती कडीं कंठी ॥ ३८ ॥

कधिं कधिं विद्वानांना, धाडुनि पत्रेहि बोलवी साध्वी ।
उचितादर करुनि सदा, मान-धनांनीं तयां बहू सुखवी ॥ ३९ ॥

प्रसिद्ध मयुरकवीला, ती साध्वी पालखींत बैसवुन ।
आणुनि महेश्वराला, किति-तरि दिन त्यास ठेवि गौरवुन ॥ ४० ॥

जैशी विद्वत्ता ती, पाही तैसाचि तो सदाचार ।
आनंदफंदि मार्गी, गोष्टी सांगुनि आणिला चार ॥ ४१ ॥

एके-वेळीं फंदी, येउन तो त्या महेश्वरींहि करी ।
डफ तुंतुण्यादिकांनीं, नाच जनांच्या पुढेच ही स्वारी ॥ ४२ ॥

एकूनि हें सतीनें, बोलावुन त्यास आणिलें जवळीं ।
बोले "द्विज-वर असतां, डाग कसा लावितां तुम्ही स्वकुळीं ॥ ४३ ॥

निंद्य असे हा धंदा, अन्य प्रतिष्ठित कराच उद्योग ।
व्हावा रेंविशीं विधुंचा, परि राहूशीं कधीं न हो योग " ॥ ४४ ॥

एकूनि उपदेशं तिचा, फेंकुन दिवळें डफादिकां त्यानें ।
बुद्धीचा सद्यय तो, करुनि पुढें मिळवि द्रव्य, यश, वंसनें ॥ ४५ ॥

बालपणीं या सतिला, शिक्षण होतें गुरू-कडून जरा ।
झाला उपयोग तिला, प्राकृत पोथ्या बघावयास बरा ॥ ४६ ॥

विद्वेंत्सहवासानें, संस्कृत-भाषाहि जाणण्यास सती ।
लागे हळू हळू ती, वाचन श्रवणास ती करीच अती ॥ ४७ ॥

राज्य-व्यवहाराचे, धार्मिक ही ग्रंथ पाहिले सतिने ।
 केले मनन त्यांचे, मग केले कायदे स्वतां मतिने ॥ ४८ ॥
 साध्वी-इतकी ज्ञानी, त्यावेळीं भारती नसे नारी ।
 तरि गर्व नसे सतिला, स्व-स्तुति-श्रवणा कधींच ती न करी ॥ ४९ ॥
 (युग्म) एके विप्रे स्तुतिपर, ग्रंथ तिला वाचुनीच दाखविला ।
 'मी मृत्यु-लोकची स्त्री, पापी हें शोभते मुळीं न मला ॥ ५० ॥
 ईश्वर-स्तुति सोडुनिया, मनुज-स्तुति ही मुळीं नसे उचित ' ।
 बोलुनि ग्रंथ सतीने फेंकुन दिधलाच नर्मदानदित ॥ ५१ ॥
 (दान-स्वभाव-दर्शन नामक १३ वा अंक समाप्त)

अंक १४ वा.

(कैलासगमन.)

(स्रग्धरा.)

प्रावृट्कालीं प्रवासा, जर पथिक निघे पावसाच्या सरीला ।
 एकामागून एका तर निमुटपणें सोसणें भाग त्याला ॥
 केव्हां आरुहाद देई रवि निज-किरणीं देव त्याचें ह्यणावें ।
 धारांना रोज त्याला पारि निज-शरिरीं लागतें नित्य ध्यावें ॥ १ ॥
 तैसें हें ह्या सर्ताचें चरित मन गमे दुःख-जीमूत-धारा ।
 श्रोत्यांचें वाचकांचें मन करिति सदा आर्द्र हो नेत्रद्वारा ॥
 येऊनी बाह्य-देशीं वसन भिजविती नेत्र-योगें समस्त ।
 कांहीं भागांत थोडा सुख-रवि दिसला त्या-विना सर्व अस्त ॥ २ ॥
 (शिखरिणी.)

विधात्याचा हेतू सतिस निकंषीं लावुन तिच्या ।
 पुरे धैर्याला हो वयुन मगद्यांचेच सतिच्या ॥
 गुणयोग्य स्थाना धरुन मनिं ऐसेच विधि हा ।
 छळी या भार्गी हो श्रवण करणें दुःखदाचि हां ॥ ३ ॥
 (शार्दूल-विक्रीडित.)

मुक्ताबाइस त्या महेश्वरिं दिलें होते जयाच्या घरीं ।
 तो संस्थानिक नीतिमान असुनी संपत्ति होती बरी ॥

१ हिंदुस्थानांत २ स्त्री ३ आपली स्तुती ऐकणें ४ हें वि. 'मी' याचें (मी पापी)
 ५ पावसाळ्यांत ६ दुःखरूप मेघांच्या धारा ७ ओलें (सद्गदित) ८ सुख-रूप सूर्य
 ९ ब्रह्मदेवाचा १० कसावर ११ हा भाग १२ पानशे.

कंपट-प्राप्ति-करांहीं, लवण-करानें जना तिनें अपल्या ।
खासै खाया घालुनि, इतर प्रजा नाहिं हो कधीं पिळल्या ॥९॥
राज्यांतिल अर्ध-प्रजा, क्षुधितें असुनिही नव्या करा बसवी ।
वसावया पर-राज्यें, 'फॅमिनफंडास' ही न ती पचवी ॥१०॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

या-साठीं सतिची खरी कृति असे, लोकांस सौख्या-प्रती ।
देवोनी करि दान-धर्म दुसऱ्या लोकोपकारा सती ॥
'लोकां-पासुनि शोषुनी जळुपरी काढुनि द्रव्या करी ।
जो कृत्यें नृपती गमे सकलिकां तो खास चोरा-परी' ॥ ११ ॥

(स्रग्धरा.)

सत्राशें नव्वदाच्या इसविंत पडला, फार मोठा दुकाळ ।
हिंदुस्थानांत तेव्हां बहुत जन हिनें वाचवीलेच, वेळ ॥
होती भारी जनाला कठिण जन मृती पावले फार जेव्हां ।
धान्याची पायली हो मिळत सकलिका रूपकौलाहि तेव्हां ॥१२॥

(मालिनां.)

प्रतिदिवाशें सती ही गो-प्रदानें हजार ।
करुन द्विजवरांना तोषवी फार फार ॥
गरिब जन दुजे त्या अन्नवस्त्रांस वाटी ।
विमुख जन कधींही जाउं देई न कष्टी ॥१३॥

(आर्यां.)

अत्यंत नीचें लोकां, सणवारीं वाढुनीच पकानें ।
देई खाया त्यांना, अंधाऽपांगासही तसीं अन्न ॥१४॥
बैरागी, गोसावी यांना सत्रें बहूस्थळीं करवी ।
ठेउनि नोकर उर्षणीं, वाटसरांना बहुत जल देई ॥१५॥
शिशिरीं गरिब जनांना, वसनें वाटावयास कारकुन ।
फिरवी राज्या-मध्ये औदार्यें कर्ण मासवी ऊन ॥१६॥

१ कापडावरील जकात व प्राप्तीवरील कर यांनीं २ मिठावरील करानें ३ उपाशी (भुकेलेली) ४ दुष्काळ-फंडास ५ एका रुपायाला ६ ब्राम्हण-श्रेष्ठांना ७ अतिशूद्र बगैरे ८ आंधळ्या पांगळ्यांना ९ उन्हाळ्यांत १० हिवाळ्यांत ११ वसनें १२ कमी.

(इन्द्रवज्रा.)

शेतामधे नांगर ओढतांना, ।
जे श्रांत झाले वृषभादि त्यांना ॥
पाणी पिण्यालाहि मिळो ह्मणूनी ।
नेमी सती सेवक फार रानी ॥ १७ ॥

(शिखरिणी.)

पिकें शेतांमध्ये उभि असुनि खायास न मिळे ।
तयां पक्ष्यां हां हां बहु वदति केदार सगळे ॥
ह्मणूनी पक्ष्यांच्या उदर-भृति-साठींच सुसती ।
निराळी राखीही अर्वनि सदया त्यांस महती ॥ १८ ॥

(उपजाति.)

नदी-तटाकीं असती स्थळें जीं ।
तेथील मत्स्यां-प्रति घालि रोजीं ॥
गोळे पिठाचे रघुनाथ-नांवें ।
घालून चारी सगळ्यांस भावें ॥ १९ ॥

(आर्या.)

प्रख्यात प्रभाकर-कवि, साध्वीच्या वेळिं हो असे भरती ।
त्यानें कटाव करुनी, साध्वि-गुणांलाहि गाइलेंच अती ॥ २० ॥
सारांश सांगतो मी, त्या कवि-राये असे कथन केलें ।
त्याचा, ध्यान असोद्या, सद्गुण कोणा-प्रती न प्रिय झाले ॥ २१ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

“ नाही धन्य इच्या-परी कलि-युगीं जी जेववी ब्राह्मणां ।
लक्षाह्नी अधिक कर्णहि तदा झाला नव्हे कां उणा ॥
कुडें पेटवुनी तयांत द्विज ते तें आहुती टाकित्ती ।
लगे तेलगुची करून मिरवी साध्वी वराती अती ॥ २२ ॥
दुग्धातें पुरवी स्तन-धंय मुळां, रोग्यांस पथ्यौषधी ।
वृद्धांला^{१२} वसनाभ चालवि ; द्विजा इच्छा^{१३}नें घाली सुधी ॥
होत्यांला मठ अग्निहोत्र द्विज जो घेईल त्याला सती ।
बांधूनी मग सर्व सांयहि करी त्याची त्वरे सन्मती ॥ २३ ॥

१ बैल रेडे वगैरेना २ शेतकरी ३ निर्वाहा-करितां ४ पृथ्वी ५ माशांना ६ रामाचीं
नांवें (पिठाच्या गोळ्यांत चिठ्यावर लिहून घाली) ७ हिंदुस्थानांत ८ चांगलें गुण ९ ते-
लंगी ब्राह्मणांची १० तान्हा (स्तन पिणाऱ्या) ११ औषधपाणी १२ म्हाताऱ्यांना
१३ भजवस १४ इच्छिलेलें भज १५ होम करणाराला.

परोपकारीं द्रव्या, खर्ची ती आश्रयार्थ विद्वाना ।
यास्तव वैदिक पंडित, शास्त्री लांबून येति तैं नाना ॥ ३७ ॥

कोणास शालजोड्या, धोतर-जोडे कुणास पागोटीं ।
गवई गोंधाळि यांना, देई बक्षीस ती कडीं कंठी ॥ ३८ ॥

कधिं कधिं विद्वानांना, धाडुनि पत्रंही बोलवी साध्वी ।
उचितादर करुनि सदा, मान-धनांनीं तयां बहू सुखवी ॥ ३९ ॥

प्रसिद्ध मयूरकवीला, ती साध्वी पालखींत बैसवुन ।
आणुनि महेश्वराला, किति-तरि दिन त्यास ठेवि गौरवुन ॥ ४० ॥

जैशी विद्वत्ता ती, पाही तैसाचि तो सदाचार ।
आनंदफंदि मार्गी, गोष्टी सांगूनि आणिला चार ॥ ४१ ॥

एके-वैळीं फंदी, येउन तो त्या महेश्वरींही करी ।
डफ तुंतुण्यादिकांनीं, नाच जनांच्या पुढेंच ही स्वारी ॥ ४२ ॥

एकूनि हें सतीनें, बोलावुन त्यास आणिलें जवळीं ।
बोले "द्विज-वर असतां, डाग कसा लावितां तुम्ही स्वकुळीं ॥ ४३ ॥

निंघ असे हा धंदा, अन्य प्रतिष्ठित कराच उद्योग ।
व्हावा रेंविशीं विधुंचा, परि राहूशीं कधीं न हो योग " ॥ ४४ ॥

एकून उपदेशं तिचा, फेंकुन दिधलें डफादिकां त्यानें ।
बुद्धीचा सद्यय तो, करुनि पुढें मिळवि द्रव्य, यश, वंसनें ॥ ४५ ॥

बालपणीं या सतिला, शिक्षण होतें गुरू-कडून जरा ।
झाला उपयोग तिला, प्राकृत पोथ्या बघावयास बरा ॥ ४६ ॥

विद्वेंत्सहवासानें, संस्कृत-भाषाहि जाणण्यास सती ।
लागे हळू हळू ती, वाचन श्रवणास ती करीच अती ॥ ४७ ॥

राज्य-व्यवहाराचे, धार्मिक ही ग्रंथ पाहिले सतिने ।
केले मनन त्यांचे, मग केले कायदे स्वतां मतिने ॥ ४८ ॥
साध्वी-इतकी ज्ञानी, त्यावेळीं भारती नसे नारी ।
तरि गर्व नसे सतिला, स्व-स्तुति-श्रवणा कधीच ती न करी ॥ ४९ ॥
एके विप्रे स्तुतिपर, ग्रंथ तिला वाचुनीच दाखविला ।
'मी मृत्यु-लोकची स्त्री, पापी हें शोभते मुळीं न मला ॥ ५० ॥
ईश्वर-स्तुति सोडुनिया, मनुज-स्तुति ही मुळीं नसे उचित ' ।
बोलुनि ग्रंथ सतीने फेंकुन दिधलाच नर्मदानदित ॥ ५१ ॥
(दान-स्वभाव-दर्शन नामक १३ वा अंक समाप्त)

अंक १४ वा.

(कैलासगमन.)

(स्रग्धरा.)

प्रावृट्कालीं प्रवासा, जर पथिक निघे पावसाच्या सरीला ।
एकामागून एका तर निमुटपणें सोसणें भाग त्याला ॥
केव्हां आरुहाद देई रवि निज-किरणीं देव त्याचें ह्मणावें ।
धारांना रोज त्याला पारि निज-शरिरीं लागते नित्य घ्यावें ॥ १ ॥
तैसें हें ह्या सतीचें चरित मन गमे दुःख-जीमूत-धारा ।
श्रोत्यांचें वाचकांचें मन करिति सदा आर्द्र हो नेत्रद्वारा ॥
येऊनी बाह्य-देशीं वसन भिजविती नेत्र-योगें समस्त ।
काहीं भागांत थोडा सुख-रवि दिसला त्या-विना सर्व अस्त ॥ २ ॥
(शिखरिणी.)

विधात्याचा हेतू सतिस निकंषीं लावुन तिच्या ।
पुरे घेर्याला हो ववुन मगद्यांचेच सतिच्या ॥
गुणयोग्य स्थाना धरुन मनिं ऐसेच विधि हा ।
छळीं या भागीं हो श्रवण करणें दुःखदाचि हीं ॥ ३ ॥
(शार्दूल-विक्रीडित.)

यक्तावाइस त्या महेश्वरिं दिले होते जयाच्या घरीं ।
तो संस्थानिक नीतिमान असुनी संपत्ति होती बरी ॥

१ हिंदुस्थानांत २ स्त्री ३ आपली स्तुती ऐकणें ४ हें वि. 'मी' याचें (मी पापी) ५ पावसाळ्यांत ६ दुःखरूप मेघांच्या धारा ७ ओले (सद्रदित) ८ सुख-रूप सूर्य ९ महादेवाचा १० कसावर ११ हा भाग १२ पानशे.

पातिव्रत्य तसे दुजे सुगुण ती मातेकडूनी अती ।
घेऊनी अगदी तिच्या-परिच ही वागे असे नम्र ती ॥ ४ ॥

(स्रग्धरा.)

या नामी वर्तनाने निज-सुगुण-गणे ती सतीच्या मनाला ।
दुःखाचा पाहि थोडा विसर मग तिला पुत्रही एक झाला ॥
पुत्राचे सौख्य तसे, पति-सुख दुसरे वैभवाचे असेही ।
ऐशा सौख्य-त्रयीच्या-मधिं दिन अपले घालवी कन्यका ही ॥५॥

(शिखरिणी.)

गुणी मुक्ताबाई प्रतिवृत्ति सतीचीच दुसरी ।
असे लोकां भासे पतिसहि सुखाची खनि घरी ॥
अहल्याबाईही कधिं कधिं सुतेचे गुण सुखी ।
कथी, मुक्ताबाई प्रमद बहु मानी निजसुखी ॥ ६ ॥

(स्रग्धरा.)

दुर्दैवाने सतीच्या सुख-तर्तितं तिच्या मृत्तिके काळवोनी ।
कौटुंबीयांस^३ दुःखीं तळमळत दिले टाकुनी सौख्य मानी ॥
दैवाने जे दिले त्या नशिब झडकरीं न्यावया सिद्ध होते ।
वाटे त्यालाचि देवाहुन अधिक किं हो शक्ति तेव्हां असे ते^६ ॥७॥
देवा-दैवांत लोकां-प्रति बल दिसते फार देवास, त्यांत ।
मात्रेचा एक तोटा म्हणुन सहजची देव त्याहून जास्त ॥
या दैवाने जनांला अजवारि छळिले फार हो फार साच ।
सीतेला पांडवांला नृपति-वर दुजा विक्रमाला तसेच ॥ ८ ॥

(शिखरिणी.)

दहा बारा वर्षे सुखयुत असे तत्प्रिय-सुता ।
परी तर्पी काळा यम अवकूपेने हरि नता ॥
तिच्या सत्पुत्राला करि बहुत दुःखास सुंदरी ।
तदा माता बोधा करुन समजावी तिस अती ॥ ९ ॥

१ आई (अहल्या बाई) कडून २ आपल्या चांगल्या गुणांच्या समुदा-
याने ३ अहल्या बाईच्या ४ मुक्ताबाईला ५ संपत्तीचे ६ मुलगी (मुक्ताबाई) ७ प्र-
तिमा ८ खाण ९ हे विशेषण 'सुतेचे' १० सुखपरंपरेंत ११ मुक्ताबाईच्या
१२ माती १३ कुटुंबातील लोकांस १४ याचा कर्ता 'दुर्दैव' १५ देवाला १६ ती
(शक्ति) १७ अहल्या बाईची प्रिय कन्या १८ ताप देणारा १९ सुंदरी (मुक्ताबा-
ई) २० आई.

(शार्दूल-विक्रीडित.)

औदासिन्य तदा कसें तरि महत्कष्टं गिळी सन्मती ।
 व्हावा तुष्ट पती तशी जननिही कष्टी न व्हावी अती ॥
 या-साठीं सुख मानुनी मग पुन्हां वागावया लागली ।
 तों दुर्दैव पुन्हां करी तिजवरी हला विचारी भली ॥ १० ॥

(स्रग्धरा.)

पुत्राचें दुःख कोठें विसरत असतां आणखी एक घाला ।
 आला, कालें सुतेच्या पति-वरिच किहो मारिला थोर भाला ॥
 मुक्ताबाई धरेला धडकिन पडली पाहतां ही कुठार ।
 शोकानें व्याप्त भारी सकल जन तसी ती प्रसू होइ फार ॥ ११ ॥
 “ या माझ्या लाडकीला मजपरिच कसें दुःख भोगावयाचें ।
 देवा त्वां आणिलें रे अलिकेच फुटके काय माझ्या मुलीचें ॥
 किंवा हें पाप माझे तिजप्रति फळलें वैर वा साधुर्नाया ।
 जामांता जाइ स्वर्गा ” वदुन जननिनें घातलें त्याच ठायां ॥ १२ ॥
 मुक्ताबाई सैतीच्या उठुन मग मिठी कंठिं घाली पहातां ।
 भारी शोकाश्रु ढाळी रड रडुन करी नेत्रही शुष्क माता ॥
 मातेनें त्या सुतेनें बहुत समय हो शोक केलाच, बेलें ।
 मुक्ताबाईस माता मग “ नशिव तसें प्राप्त होतेंच बालें ” ॥ १३ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.) (युग्म)

तेव्हां ती तनया रडे गिळुनिया माते-प्रती बोलली ।
 “ मी जातेंच सती मला जननि तूं आशीर्वचा दे भली ” ॥
 ऐकूनी प्रसुचा सुटूनि सगळा तें धीर बोले तिला ।
 “ झाला काय मुली विचार तुज हा कोणी नसे गे मला ” ॥ १४ ॥
 बाले “ मी तुजला बघूनि गिळिलें तें दुःख सारें तदा ।
 जासी टाकूनि एकटी मजप्रती, देऊं नको आपदा ॥
 आहे प्रेम तुझे खरें मजवरी, टाकून जाऊं नको ।
 देवाची तुजला असे शपथ गे मी दीन हो बायको ” ॥ १५ ॥

१ खिन्नता २ चांगल्या वुद्धीची (मुक्ताबाई) ३ (अहल्याबाई) ४ आई
 ५ कपोल ६ जांवाई ७ अहल्याबाईच्या ८ आशीर्वाद.

“ आई प्रेम तुझे असें मजवरी, ” बोले सुता ती तिला ।
 “ या-साठी ह्यणजे तुझे सकल गे, तें मान्य व्हावें मला ॥
 आई धार्मिक आयु संपुन तुझे स्वर्गास जातां परी ।
 आहे कोण मला विचार करुनी दे शिष्टि^१ जायां बरी ॥ १६ ॥

(स्रग्धरा.)

ऐकोनी शब्द माता उपलसम तदा स्तब्ध बैसे, सतीला ।
 धर्माच्या आड येणें हरकत करणें धर्मकृत्या, मतीला ॥
 यांची भीतीच वाटे, ह्यणुन मुलिवरी नाहिं केला जुलूम ।
 राहायाला सतीनें, पारि सदय मना सोडिना वत्स-प्रेम ॥ १७ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

झाला निश्चय जावयास मुलिचा मांगल्य-स्नाना तिनें ।
 केलें, आणि सतीस योग्य वसना नेसूनिया, दागिने ॥
 वाटी सर्व वधूं-प्रती, मळवटा भाळीं भरी ती सुधी ।
 जाया उत्सुख जाहली पति-कडे, “ भेटेन वाटे कधी ” ॥ १८ ॥

कंठीं घालुन कर्पुरादिक स्रजां मातेस वंदी सती ।
 घालूनीच तिच्या गळ्यास मिठिला, मागे निरोपाप्रती ॥
 दुःखाऽऽवेग न साहुनी जननि ती किंकाळी तें अती ।
 “ जासी काय मुली त्यजून मजला दुःखांत तूं गे सती ” ॥ १९ ॥

मातेला मग बोलणें न सुचलें झांकून नेत्रांस ती ।
 निश्चेष्टा पडली, बघून मुलगी खेदास पावे असी ॥
 आतां कांहीं नसे उपाय ह्यणुनी मातेस बोले सती ।
 “ आई सोड ममत्व बोध मजला आतां नको सन्मती ” ॥ २० ॥

“ आई प्रेम तुझे विशेष करितां स्वर्गीं तुझी भेट ती ।
 होवो राहुं तिथें वियोग नसतां, मार्ग-प्रतीक्षा पती ॥
 स्वर्गीं गे करितो निरोप मजला आई दिला पाहिजे ” ।
 तेव्हां ती वदली “ मुली तुज करी तें योग्य वाटेचें ” ॥ २१ ॥

१ दानधर्म करणारें २ आज्ञा ३ सती जाण्यास ४ दगडासारखी ५ मंगळस्नान
 ६ झियांना ७ माळा ८ वेशुद्ध (चलनवलन विरहित) ९ ममता

प्रासादांतुन काढिल्लें शैव तदा कन्या सर्वे चालली ।
देखावाच बवूनि वृद्ध जननी बेशुद्ध ती जाहली ॥
विप्रांनीं धरिल्लें तिला मग निवे जाया, स्मशानां-प्रती ।
येवोनी मग ठेविती चितिवरी ते लोक प्रेताप्रती ॥ २२ ॥
जीं कृत्यें कथिलीं द्विजें सतिप्रती तीं तीं तिने चांगलीं ।
आनंदे करुनी सखींप्रति तदा सौभाग्य-दानें दिलीं ॥
त्यांचा घेइ निरोप, विप्र नमुनी आशीस ही घेतलें ।
मातेच्या चरणीं प्रणाम करि ती, त्यांनीं निरोपा दिलें ॥ २३ ॥

(वसंत-तिलका.)

केला प्रवेश मग त्या सतिनें चितेंत ।
आलिंगिला प्रियपती प्रमुदचें तींत ॥
अग्नी तिनें झडकरीं मग चेतवीला ।
जाळून टाकुन दिलें अनैलें तयांलीं ॥ २४ ॥

(उपजाति.)

चितेमधें जें शिरली सुता ती ।
माता धरी धैर्य बहू स्वचित्तीं ॥
परंतु साध्वी बघतांच ज्वाला ।
बेशुद्ध झाली पडली धरेला ॥ २५ ॥

(स्रग्धरा.)

“ मुक्ताबाई कुठें गे मज निरवुन तूं एकटी चाललीस ।
भेटे तूं एकदा गे शिव शिव मुलगी चालली काय खास ” ॥
ऐसा आलाप त्यांनीं बहुत करुनिया लोकही साश्रु केले ।
जायाला धांवल्या त्या अनल-शरणिं हो तें द्विजीं थांबवीलें ॥ २६ ॥

(द्रुत-विलंबित.)

धरुन गच्च तिला क्षितिलां द्विजीं ।
बसविली शरिरास पिळीच जी ॥
प्रथम धाक पुढें करि प्रार्थना ।
“ सहन हें मजला अंक होइना ” ॥ २७ ॥

(६८)

(शार्दूल-विक्रीडित)

सर्वांना प्रिय मावली तिजप्रती सोडावयाला कसें ।
सांगा होतिल ते तयार द्विज तैं, साध्वी सतीला असें ॥
बोलोनी समजाविती 'जननि हो आह्मां जनां संप्रती ।
आई बाप धनी तुह्मीच असतां जातां कुठें सन्मती' ॥ २८ ॥

गेली पार चिता जळुन मग ये शुद्धी-वरी सन्मती ।
विप्रांना वदली पुढें विधि कसा, तैं विप्र जें सांगती ॥
तें तें सर्व करून खिन्न असतां गांभीर्य दावी वरी ।
सैद्धी पाउल ठेवतां भडकलें तें चित्त शोका करी ॥ २९ ॥

एकांतीं बसली तदा रडत ती खाण्या-पिण्या वांचुनी ।
काढी ती दिन तीन त्या स्थिति-मधें, केलें विवेका मनीं ॥
केलें दान अती सती स्वतनया गेली तिथें तैं भलें ।
मोठें देउळ वांधिलें अजुनही वाटे नवें चांगलें ॥ ३० ॥

(आर्या)

हैं दुःख त्या सतीचें, शेवटचें अन्य दुःख नच झालें ।
उदार आणी धार्मिक, शरीर दुःखास होउनी खचलें ॥ ३१ ॥

पुत्रापरि प्रेम जनीं, औदाय लाजवीच कर्णाला ।
त्या साध्वीस विभूनें, दुःख दिलें काय हो ह्मणूं त्याला ॥ ३२ ॥

न्यायी देव ह्मणावा, तर न्यायाच्या विरुद्ध हें घडलें ।
अन्यायी ह्मणणें हें, चुकिचें होईल हें मला गमलें ॥ ३३ ॥

नाहीं देव ह्मणावा तर मग निर्माण जग कसें झालें ।
तेव्हां देव असावा, ऐसें मत पूर्ण होउनी गेलें ॥ ३४ ॥

निर्दय त्यास ह्मणावें, तर गेला धाउनी सभेमाजीं ।
राखावयास लज्जा, सातिची कैसा दयानिधी गाजी ॥ ३५ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित.)

सावित्रीस तसेंच दुःख दिधलें सीतेस. तारामती ।
दुःखाब्धीत बुडे तसी द्रुपदजा तैसी अहल्यासती ॥
या सर्वास पुढें इथें सुख दिलें त्या ईश्वरानें परी ।
तैसें सौख्य हिल्लेंच कां न दिधलें ? कां भेद त्याच्या वरीं ॥ ३६ ॥

(आर्या)

याचा निर्णय करणें, विद्वानांच्या -वरीष सोंपवितों ।
जें शक्य मृगेंद्राला, तें करण्या प्राणि कोणता बजता ? ॥ ३७ ॥

(शिखरिणी)

मुता स्वर्गी जाता प्रियकर सतीला बहुत जी ।
सती सोडी कृत्यें, सकल इहलोकीं सुखद जीं ॥
तुकोजीला लीही तुम्हि निघुन यावें झडकरीं ॥
धरा ही राज्याची अनिर्ण तुमची हो निजकरीं ॥ ३८ ॥

(स्रग्धरा)

श्रीमंतांचा निजामा वर कर-हरणा-साठिं हल्ला करावा ।
ऐसा तें वेत झाला सबब न निवाब इंदुरालाच 'रांवा' ॥
एके जेव्हां सती हें प्रतिनिधि-वारि ती टाकुनी कारभार ।
झाली ती साध्वि तेव्हां वरिं सुखद कृती त्याकराया तयार ॥ ३९ ॥
झालीं शारीर दुःखें सतिस अजवरी मानसींचीहि झाली !
त्यायोगें क्षीणकाया वयहि बहुत हो साठ वर्षेहि गेलीं ॥
तेव्हां आतां परत्रीं गमनच करणें प्राप्त आहे ह्यणून ।
स्नानाला तीन वेळां करुन हर पुजी पार्थिवाला करुन ॥ ४० ॥
झुंडी यात्रेकरुंच्या सतिप्रति वचण्या लांब लांबुन आल्या ।
पंक्ती तैशा नृपांच्या सति-चरणीं शिरा वाहण्याला मिळाल्या ॥
त्यांचा सन्मान साध्वी करुन सुखवि त्या भेटुनीही तशीच ।
झाली हो क्षीणशक्ती शयनिं पहुडली बाइ त्या शांतशीच ॥ ४१ ॥

(शार्दूल-विक्रीडित)

भेटी बंदचि जाहल्या द्विजवरां अन्नादिकें तर्पणें ।
 वस्त्रा^१ ऽलंकृति-दान दंपति^२-प्रती देऊन सन्मानणें ॥
 अन्यांही सकलां जनांस दिधलें वांछीत जें जें असें ।
 ऐसा तो क्रम चार मास सतिनें सांभाळिला हो असे ॥ ४२ ॥
 त्यांचें पुण्य अपार यास्तव सती-लागीं विद्यान्यावरी ।
 काढावे दिन आठ लागति पुढें गेल्याच बाई, वरी ॥
 सत्राशां-वर्तीच सप्तदश त्या संवत्सराच्या-मधें ।
 झाला काळ चतुर्दशी असित ती त्या श्रावणाच्या-मधें ॥ ४३ ॥

(स्रग्धरा)

संतांजीनें सतीच्या स्वजनसह तदा और्ध्वकार्यास केलें ।
 तेव्हां लक्षावधी ते जन जननिप्रती पौचवीण्यास आले ॥
 “ देवा ठेवी सतीला निज-चराणि ” असें प्रार्थिलें हो त्यांनीं ।
 नामाचा घोष मोठा करुन दशदिशा टाकिल्या त्या भरोनी ॥ ४४ ॥
 हिंदुस्थानांत सारे श्रवण करुन ही दुःखवार्ता सतीची ।
 भारी शोका करुनी हळहळति बहू वर्णिती कीर्ति साची ॥
 माध्वीची सुप्रजा तें अपरिमित अशा दुःख-पंकार्णवांत ।
 तैसें ते पेशवेही नृपति^३-वर दुजे मग्न झाले त्यांत ॥ ४५ ॥
 तारा मंदोदरी ती द्रुपद-नृपसुता-द्रौपदी आणि सीता ।
 सावित्री या स्त्रियांची ऋषि-वर भगवान् व्यास कीर्ती अनंतां ।
 गावोनी हर्ष पावे तशिच गुणवती ही सती शुद्ध नामी ।
 तेव्हां तो व्यासव्हावा सति गुण-स्तवना अल्पबुद्धी किती मी ॥ ४६ ॥

(आर्या.)

‘ गावीं संत-चरितें ’ ऐसी आज्ञा प्रसिद्ध तुक्याची ।
 तीतें अनुसरलों मी, कीर्ति जरा बोललों महा-सतिची ॥ ४७ ॥
 खंडेराव कऱ्हेच्या, कांठीं राहून भक्त सांभाळी ।
 त्या मम कुल-देवाच्या, अर्पण करितोंच ग्रंथ पदकमळीं ॥ ४८ ॥

१ वस्त्रे व दागिने यांचें दान २ जोडप्यांना ३ स्वर्गी ४ शके १७१७त ५ कृष्ण ६
 तुकोजीच्याभावाचें नांव ७ दुःखरूपी चिखलाच्या समुद्रांत ८ श्रेष्ठ राजे ९ अमर्याद

(७१)

(स्रग्धरा.)

श्री-कृष्णे विप्रवर्या मुठभर पृथुकांसाठि सौवर्णस्थाना ।
देऊनी निर्धनाला सधन करुनही नाशिले क्लेश नाना ॥
तैसा मीही दरिद्री पृथुकपरिच हें काव्य माझे दयाळा ।
श्रीकृष्णाच्या प्रमाणे वितरण हि करां प्रार्थितो लोकपाळा ॥ ४९ ॥

(कैलास—गमन नामक १४ अंक समाप्त.)

(श्री-खंडेरावार्पणमस्तु शुभंभूयात्.)

---

१ सर्व लोकांच्या पालका परमेश्वरा खंडेरावा.

— सुज्ञांस प्रार्थना. —

(शाठूल-विक्रीडित.)

बुद्धी अल्प असे तसी मजप्रती विद्याहि अल्पा असे ।
विश्वाचें मज ज्ञान अल्प प्रभुची भक्ती अनल्पा वसे ॥
साध्वीचें यश अल्प मी कथियलें; मोदेंच विद्वज्जनी ।
चित्ता देउनि पाहिलें ह्यणुन मी आभारि आहें मनी ॥ १ ॥

शंभूने विष कंठि इंदु धरिला आहे जसा शेखरी ।
तैसें यांतिल दोष आणि गुणही ध्यावेंच विद्वद्वरी ॥
माझा हा पहि शत्रु यत्न करितां त्यागोनि दोषांप्रती ।
द्याहो उत्सुकता मला प्रणमितो युष्मत्पदां संप्रती ॥ २ ॥

---

१ पुष्कळ २ विद्वानांनीं ३ नमस्कार करितो ४ आपल्या पदकमलास.

